

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ

ΙΟΥΛΙΟΣ 2012

Μελέτες (Studies) / 22

Εσωτερική υποτίμηση και συσσώρευση κεφαλαίου

Μια κριτική προσέγγιση

ΗΛΙΑΣ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ

**Εσωτερική υποτίμηση
και συσσώρευση κεφαλαίου:
Μια κριτική προσέγγιση**

Εσωτερική υποτίμηση και συσσώρευση κεφαλαίου: Μια κριτική προσέγγιση

Ηλίας Ιωακείμογλου

Ιούλιος 2012

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α
106 81, Αθήνα
Τηλ. +30 2103327779
Fax +30 2103327770
www.ineobservatory.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

Γλωσσική επιμέλεια - Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

Φωτογραφία εξωφύλλου: www.shutterstock.com

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Γιάννης Παπαδημητρόπουλος

Εκτύπωση - Παραγωγή: ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΕΒΕ

© ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ISBN: 978-960-9571-26-5

Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού» 2007-2013.

Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Το Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί έναν χώρο έρευνας και δράσης που απευθύνεται στους εργαζομένους, στην ακαδημαϊκή κοινότητα, στους φορείς χάραξης πολιτικής και στο σύνολο των πολιτών. Στόχος του είναι να προσφέρει επιστημονικά τεκμηριωμένες αναλύσεις για μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων που βρίσκονται στο επίκεντρο της τρέχουσας συγκυρίας και που έχουν άμεση σχέση με τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας. Το Παρατηρητήριο είναι σημείο συνάντησης και δημιουργικού διαλόγου πληθώρας ερευνητών, με απώτερο στόχο την ανάδειξη διαστάσεων των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων που έχουν ιδιαίτερη αξία για την οπτική των εργαζομένων και των συνδικάτων. Παράλληλα, η ερευνητική του δραστηριότητα εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια καταγραφής πολιτικών που δύνανται να συνεισφέρουν με ουσιαστικό τρόπο στην επίλυση των σημαντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην τρέχουσα περίοδο ο κόσμος της εργασίας.

Η δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς τομείς: α) στην οικονομία και την ανάπτυξη, β) στο κοινωνικό κράτος και το μέλλον της εργασίας και γ) στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού σε περιβάλλον δημοκρατίας και ισότητας. Ο πρώτος τομέας αφορά τα αίτια και τις επιπτώσεις της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, τις σύγχρονες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει ο δημόσιος τομέας και η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα, καθώς και τις αλλαγές που είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν στο αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας. Ο δεύτερος τομέας αναφέρεται στην ασκούμενη κοινωνική πολιτική, στα ζητήματα της φτώχειας και των ανισοτήτων, στις εργασιακές σχέσεις και στο θεσμικό πλαίσιο των αγορών εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην ανάλυση της τρέχουσας συγκυρίας και στην αποδόμηση που επιχειρείται σε μια σειρά δικαιω-

μάτων και κατακτήσεων των εργαζομένων. Τέλος, ο τρίτος τομέας επικεντρώνεται σε θέματα που αφορούν την εκπαίδευση και την κατάρτιση των εργαζομένων, τις ποιοτικές και ποσοτικές διαστάσεις της ανεργίας, τον κοινωνικό αποκλεισμό και τον ρατσισμό που βιώνει σημαντική μερίδα των εργαζομένων και των ανέργων στη χώρα.

Είναι προφανές ότι οι τρεις προαναφερθέντες τομείς έχουν επικαλύψεις μεταξύ τους. Μέσα από τα κείμενά του το Παρατηρητήριο επιδιώκει να αναδείξει αυτές τις επικαλύψεις και να φέρει στην επιφάνεια τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από την πολύπλευρη ανάλυση των σύγχρονων οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων. Στο πλαίσιο της προσπάθειας που επιχειρείται, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική η κατάθεση παρατηρήσεων, προτάσεων αλλά και εναλλακτικών προσεγγίσεων από όσους και όσες επιθυμούν να συνεισφέρουν στην ερευνητική δραστηριότητα του Παρατηρητηρίου.

Γιάννης Παναγόπουλος

Πρόεδρος ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Περιεχόμενα

1	Εισαγωγή	9
	Μέρος Α. Επισκόπηση της βιβλιογραφίας	15
2	Η θεμελίωση του υποδείγματος μισθών και τιμών	17
2.1	Μισθοί και τιμές στη <i>Γενική Θεωρία</i> του J.M. Keynes (1936)	17
2.1.1	<i>Παρατηρήσεις επί του θεωρητικού σχήματος μισθών και τιμών του Keynes</i>	25
2.1.2	<i>Η δυναμική του κείνσιανού συστήματος μισθών και τιμών</i>	27
2.1.3	<i>Η σημασία των φθινουσών αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής</i>	37
2.1.4	<i>Μισθοί και ζήτηση στο Κεφάλαιο 19 της Γενικής Θεωρίας</i>	41
2.2	Η συμβολή του Rowthorn (1977)	45
3	Η νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών	57
3.1	Layard, Nickell, Jackman (1991) και συνεχιστές	57
3.2	Εσωτερική και εξωτερική ισορροπία	69
3.3	Η προσαρμογή μιας μικρής ανοιχτής οικονομίας στο νέο κείνσιανό υπόδειγμα μισθών και τιμών	78
4	Η ετερόδοξη εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού	91
4.1	Η μετακείνσιανή εκδοχή	91
4.2	Ισορροπία και υστέρηση	100
	Μέρος Β. Οι εξισώσεις του υποδείγματος μισθών και τιμών	109
5	Το υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας	113
5.1	Το επίπεδο παραγωγής στο οποίο διατηρείται σταθερός ο πληθωρισμός	113
5.1.1	<i>Η εξίσωση των ονομαστικών μισθών</i>	113
5.1.2	<i>Η εξίσωση των τιμών στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας</i>	116
5.1.3	<i>Η ανεργία σταθερού πληθωρισμού</i>	119

5.2	Το επίπεδο παραγωγής για το οποίο υπάρχει ισορροπία στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών	121
5.3	Ο συνδυασμός σταθερού πληθωρισμού και ισοσκελισμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών	122
5.4	Η πλευρά της ζήτησης	124
5.5	Οι διαρθρωτικές μετατοπίσεις στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας	127
5.6	Η δημοσιονομική πολιτική στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας	133

6 Το υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας 137

6.1	Η εξίσωση των μισθών	137
6.2	Η εξίσωση των τιμών	137
6.3	Η πλευρά της ζήτησης	142
6.4	Το επίπεδο παραγωγής στο οποίο ο πληθωρισμός διατηρείται σταθερός	146
6.5	Τα επιτόκια και το δημόσιο έλλειμμα	148

7 Η εσωτερική υποτίμηση 151

7.1	Η εσωτερική υποτίμηση στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας	151
7.2	Η δυναμική της εσωτερικής υποτίμησης στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας	155
7.2.1	<i>Βραχυχρόνια διάρκεια: μεταβολές με σταθερούς μισθούς και τιμές</i>	156
7.2.2	<i>Μεσοπρόθεσμη διάρκεια: προσαρμογή των μισθών και των τιμών</i>	157
7.2.3	<i>Μεσοπρόθεσμη διάρκεια: συσσώρευση κεφαλαίου και υστέρηση</i>	160
7.2.4	<i>Τα σωρευτικά αποτελέσματα της αποεπένδυσης</i>	163
7.2.5	<i>Διαρθρωτικές μετατοπίσεις</i>	165

Βιβλιογραφία 169

1. Εισαγωγή

Η ελληνική οικονομία βρίσκεται σήμερα σε μια πρωτότυπη συγκυρία που συνδυάζει τη διατήρηση μεγάλου ελλείμματος στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, τη συνέχιση και την όξυνση της κρίσης χρέους, την τετραετή κατακόρυφη μείωση των εισοδημάτων των εργαζόμενων τάξεων και του παραγόμενου προϊόντος, την αδυναμία της Ελλάδας να χρησιμοποιήσει τα παραδοσιακά εργαλεία της οικονομικής πολιτικής, τα οποία θα είχε στη διάθεσή της, εάν διέθετε εθνικό νόμισμα, την ανάδειξη ατελειών στην αρχιτεκτονική της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), και την εφαρμογή μιας πολιτικής *εσωτερικής υποτίμησης*, η οποία δεν έχει οδηγήσει ακόμη την οικονομία σε ανάκαμψη, παρά τα όσα είχαν αρχικά διακηρυχτεί ως προς τις δυνατότητές της.

Αυτή η συγκυρία έχει καταστήσει επίκαιρη *την κριτική διερεύνηση του θεωρητικού σχήματος επί του οποίου βασίζεται η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης*. Μια τέτοια κριτική διερεύνηση επιχειρείται στη μελέτη αυτή και αφορά τις σχέσεις αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται μεταξύ των μισθών, της ανταγωνιστικότητας, της ανεργίας και του ελλείμματος της χώρας στο εξωτερικό εμπόριο.

Προνομιακή θέση στο θεωρητικό σχήμα επί του οποίου βασίζεται η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης κατέχει ο μηχανισμός *προσαρμογής* της οικονομίας, ο οποίος ενεργοποιείται όταν αυτή βρίσκεται σε ανισορροπία και ο οποίος αναλαμβάνει να την επαναφέρει σε κατάσταση ισορροπίας. Ο μηχανισμός αυτός είναι ο *διάυλος της ανταγωνιστικότητας τιμής* (competitiveness channel), που συγκροτείται από τη διαδικασία σχηματισμού των μισθών (wage setting), τη διαδικασία σχηματισμού των τιμών (price setting) και την επίπτωση της ανταγωνιστικότητας τιμής στη συνολική ζήτηση. Πιο συγκεκριμένα, το θεωρητικό σχήμα της εσωτερικής υποτίμησης προβλέπει ότι μια οικονομία μπορεί, μειώνοντας τους μισθούς, να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα τιμής, να αυξήσει έτσι τις εξαγωγές της και τη συνολική ζήτηση, άρα και την παραγωγή, και να οδηγηθεί σε ένα νέο επίπεδο ισορροπίας, στο οποίο θα υπάρχει αφενός πληθωρισμός

σταθερός και ίσος προς τον πληθωρισμό των ανταγωνιστριών χωρών, αφετέρου βελτιωμένο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών.

Επομένως, μια κριτική ανάγνωση του θεωρητικού σχήματος της εσωτερικής υποτίμησης είναι μια κριτική που επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στις *πραγματικές* δυνατότητες του διαύλου της ανταγωνιστικότητας τιμής να επαναφέρει την οικονομία σε κατάσταση ισορροπίας ύστερα από μια εξωτερική διαταραχή.

Όπως καταδεικνύεται από την ανάλυση αυτής της μελέτης, οι πραγματικές δυνατότητες της εσωτερικής υποτίμησης να οδηγήσει την οικονομία σε ένα νέο επίπεδο ισορροπίας μπορούν να είναι πολύ διαφορετικές από τις διακηρυγμένες δυνατότητές της. Αυτό συμβαίνει επειδή υπάρχουν *διαδικασίες σωρευτικής αιτιότητας*, οι οποίες δημιουργούν διαδοχικούς κύκλους φθίνουσας συσσώρευσης κεφαλαίου που είναι σε θέση να παρεμποδίζουν –οριστικά ή πρόσκαιρα– την προσαρμογή της οικονομίας και να την κρατούν σε κατάσταση ύφεσης για πολύ καιρό πριν οι διορθωτικοί μηχανισμοί της αγοράς, δηλαδή ο δίαυλος της ανταγωνιστικότητας τιμής, επαναφέρουν την οικονομία σε ισορροπία, δηλαδή στο επίπεδο της παραγωγής που ορίζεται από το *ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού* (*nairu* – non accelerating inflation rate of unemployment). Οι διαδικασίες αυτές, που απομακρύνουν την οικονομία από το *nairu*, έχουν γίνει γνωστές στη βιβλιογραφία με τον όρο *υστέρηση*.

Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, ο δίαυλος της ανταγωνιστικότητας τιμής αποτελεί ένα κανάλι προσαρμογής του οποίου η αποτελεσματικότητα εξαρτάται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας. Πράγματι, η κριτική διερεύνηση του θεωρητικού σχήματος της εσωτερικής υποτίμησης, που γίνεται με τη βοήθεια ενός συστήματος εξισώσεων (βλ. Μέρος Β της μελέτης), δείχνει ότι μια συνεπής ανάλυση των σχέσεων των μισθών με τις τιμές και το ποσοστό ανεργίας δεν μπορεί να παραλείπει τη σημασία της *διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας*, δηλαδή της ανταγωνιστικότητας που δεν εξαρτάται από τις τιμές, αλλά, κατά κύριο λόγο, από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος (ποιότητα προϊόντων, τύπος επιχειρηματικότητας, μέγεθος επιχειρήσεων, γεωγραφικός και κλαδικός προσανατολισμός των εξαγωγών, ποιότητα των εργασιακών σχέσεων κ.λπ.). Ακόμη και η κατασκευή ενός μαθηματικού μοντέλου το οποίο δεν ενσωματώνει καμιά ετερόδοξη παραδοχή, μπορεί να καταδείξει ότι η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα καθορίζει την αποτελεσματικότητα του διαύλου της ανταγωνιστικότητας τιμής ως μηχανισμού προσαρμογής της οικονομίας.

Σύμφωνα με έναν γενικό ορισμό, η ανταγωνιστικότητα είναι η ικανότητα μιας χώρας να εξισορροπεί το εξωτερικό της εμπόριο, ενώ ταυτόχρονα επιτυγχάνει βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης (Hatsopoulos et al., 1988). Στη μελέτη αυτή υιοθετούμε έναν αυστηρότερο, και ως εκ τούτου σαφέστερο, μακροοικονομικό ορισμό της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας. Θεωρούμε ότι η ανταγωνιστικότητα μιας χώρας είναι το μέγιστο επίπεδο παραγωγής (ή το ελάχιστο ποσοστό ανεργίας) που επιτυγχάνει η χώρα υπό δύο ταυτόχρονους περιορισμούς: πρώτον, ο πληθωρισμός να διατηρείται σταθερός και ίσος με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες και, δεύτερον, το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών να είναι ισοσκελισμένο (ή θετικό, ώστε να καλύπτει, μαζί με τις μονομερείς μεταβιβάσεις από το εξωτερικό, τους τόκους που πρέπει να καταβάλλει η χώρα). Ο πρώτος περιορισμός αναφέρεται συχνά στη βιβλιογραφία ως επίτευξη εσωτερικής ισορροπίας, ενώ ο δεύτερος ως επίτευξη εξωτερικής ισορροπίας. Οι θεωρητικές κατασκευές που αναφέρονται στην ταυτόχρονη επίτευξη υψηλού επιπέδου παραγωγής και ισοσκελισμένου εξωτερικού εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών οφείλουν πολλά στις εργασίες του Williamson (1985, 1993, 2009), ο οποίος το 1983 ανέπτυξε την έννοια της βασικής συναλλαγματικής ισοτιμίας ισορροπίας (FEER – Fundamental Equilibrium Exchange Rate) για να περιγράψει την κατάσταση εκείνη κατά την οποία η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία αντιστοιχεί σε εγχώρια παραγωγή που βρίσκεται στο «κανονικό» της επίπεδο και το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών βρίσκεται σε διατηρήσιμο επίπεδο. Ο υπολογισμός της συναλλαγματικής ισοτιμίας ισορροπίας (Driver and Westaway, 2004· Wren-Lewis, 2003· Hansen and Roeger, 2000) είναι ταυτοχρόνως υπολογισμός του *nairu* σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας.

Μια πλούσια βιβλιογραφία του κύριου ρεύματος των οικονομικών έχει υποστηρίξει με έμφαση ότι, προκειμένου να επιτευχθεί ο συνδυασμός υψηλού επιπέδου παραγωγής (ή χαμηλής ανεργίας) και σταθερού πληθωρισμού, θα χρειαστεί να πραγματοποιηθούν μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας με σκοπό την απορρύθμισή της. Αυτές αφορούν τον κατώτατο μισθό, τη νομοθεσία που καθορίζει το θεσμικό πλαίσιο της αγοράς και προστατεύει τους εργαζομένους, τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, το ύψος και τη διάρκεια των επιδομάτων ανεργίας, τη διευθέτηση του χρόνου εργασίας κ.λπ. (βλ. τις χαρακτηριστικές εργασίες των Nickell et al., 2005· IMF, 1999, 2003· Layard et al., 1991· Nickell and Layard, 1998· Nickell, 1998· Boeri et al., 2000· Bean, 1998). Όσοι υποστηρίζουν

τις μεταρρυθμίσεις αυτές ισχυρίζονται ότι οι *διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας* ασκούν πιέσεις επί των μισθών, ώστε αυτοί να μειωθούν (ή να μπορουν να μειωθούν όταν χρειαστεί), αυξάνοντας έτσι την ικανότητα της οικονομίας να επιτύχει υψηλά επίπεδα παραγωγής συμβατά με σταθερό πληθωρισμό. Πρόκειται, δηλαδή, για διαρθρωτικές αλλαγές που στοχεύουν να ενισχύσουν την αποτελεσματικότητα της προσαρμογής μέσω του διαύλου της ανταγωνιστικότητας τιμής. Οι ίδιες αναλύσεις, όμως, αποσιωπούν ολοκληρωτικά τη σημασία της *διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας*, που εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος.

Οι εναλλακτικές και ετερόδοξες προσεγγίσεις του ζητήματος, αντιθέτως, δίνουν έμφαση στην ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας, στη συσσώρευση παραγωγικού κεφαλαίου, στη βελτίωση της εξειδίκευσης της χώρας στο διεθνές εμπόριο, στην προσαρμογή του παραγωγικού συστήματος στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού, στην ποιότητα των προϊόντων κ.λπ. (βλ. μεταξύ άλλων Britto and McCombie, 2009· Stockhammer, 2008· Hall and Soskice, 2001· Rowthorn, 1995· Arestis and Sawyer, 2005· Blecker, 1998· Lafay, 1979, 1987, 1989· Bensidoun et al., 2001· Fagerberg, 1988, 1996· Amable and Verspagen, 1995· Thirlwall, 1979· McCombie, 1993, 1997· McCombie and Thirlwall, 1994, 1999· Carlin et al., 2001). Πρόκειται για όλους τους παράγοντες που στην αγγλοσαξονική βιβλιογραφία αναφέρονται ως *non-price competitiveness* και στη γαλλική ως *διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα* (Aglietta, 1997· Mazier et al., 1988· Amable, 1990· Taddei et Coriat, 1993). Ο Kaldor (1978a, 1978b) υπήρξε από τους πρώτους που υπογράμμισαν τη σημασία των παραγόντων της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας για τον καθορισμό των επιδόσεων μιας χώρας στον διεθνή ανταγωνισμό. Τέτοιοι παράγοντες είναι, για παράδειγμα, η ποιότητα των προϊόντων, η τεχνολογική καινοτομία και ο γεωγραφικός προσανατολισμός των εξαγωγών, οι οποίοι επηρεάζουν την εισοδηματική ελαστικότητα και την ελαστικότητα τιμής των εισαγωγών και των εξαγωγών. Η βιομηχανική πολιτική είναι σε θέση να εισαγάγει τεχνολογικές καινοτομίες στην παραγωγή και να αυξήσει τις επιδόσεις της χώρας στο εξωτερικό εμπόριο (Aglietta, 1997), όπως εξάλλου και οι θεσμικές αλλαγές που ενθαρρύνουν τις επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες. Εκτός αυτών, η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα εξαρτάται και από πλήθος άλλων παραγόντων, οι οποίοι αναφέρονται στις ποιοτικές πλευρές της κλαδικής εξειδίκευσης και της εξειδίκευσης στο διεθνές εμπόριο, στη σύνθεση του πληθυ-

σμού των επιχειρήσεων, στις προνομιακές εμπορικές σχέσεις με ορισμένες χώρες ή περιοχές του κόσμου, στο επίπεδο εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού, στην ποιότητα των εργασιακών σχέσεων, στις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται μέσα στους χώρους εργασίας και στις επιπτώσεις που αυτές έχουν στον σχηματισμό μορφών συλλογικής οργάνωσης της εργασίας, στα χαρακτηριστικά της εγχώριας αγοράς προϊόντων, στον ρυθμό ανανέωσης του μηχανικού εξοπλισμού, στα είδη προϊόντων στα οποία η χώρα διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα, στη φήμη των προϊόντων και σε πολλούς άλλους. Το σύνολο των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα αντανακλώνται στο μέγεθος των ελαστικότητων (εισοδήματος και τιμής) στις τυπικές εξισώσεις του διεθνούς εμπορίου για τις εισαγωγές και τις εξαγωγές. Αντανακλώνται, επίσης, στις παραμέτρους των εξισώσεων σχηματισμού των τιμών (τιμές εγχώριων προϊόντων, καταναλωτή, εισαγωγών και εξαγωγών).

Πέρα από τις διαφορές που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ του κύριου ρεύματος των οικονομικών και των ετερόδοξων θεωριών, είναι δυνατό να προσδιορισουμε ένα κοινό πλαίσιο ανάλυσης, το οποίο έχει δημιουργηθεί με τη συμβολή διαφορετικών θεωρητικών παραδόσεων και αποτελεί κοινά αποδεκτό μαθηματικό υπόδειγμα σχηματισμού των μισθών, των τιμών και του ποσοστού ανεργίας (Stockhammer, 2008). Στο κέντρο αυτής της κοινά αποδεκτής θεωρητικής κατασκευής βρίσκεται η έννοια του *ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού* (nairu). Ωστόσο, κάθε ρεύμα οικονομικής σκέψης διατυπώνει τη δική του εκδοχή (τη δική του αφήγηση – *nairu story*, κατά την έκφραση του Stockhammer), μετατρέποντας τις εξισώσεις του υποδείγματος, ώστε να λαμβάνουν υπόψη τους φαινόμενα στα οποία η μια ή η άλλη θεωρία αποδίδει ιδιαίτερη σημασία.

Στη μελέτη αυτή γίνεται χρήση της κοινά αποδεκτής θεωρητικής κατασκευής ως βάσης για τη συγκρότηση δύο υποδειγμάτων: ενός που ακολουθεί τις παραδοχές του κύριου ρεύματος των οικονομικών και ενός που ενσωματώνει τις κριτικές παρατηρήσεις των ετερόδοξων οικονομικών θεωριών. Η διερεύνηση της διαδικασίας της εσωτερικής υποτίμησης γίνεται με βάση αυτά τα δύο υποδείγματα.

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας (Μέρος Α), που προηγείται της κατάστροφης των εξισώσεων, αποσκοπεί στην καταγραφή των στοιχείων του κοινά αποδεκτού υποδείγματος μισθών και τιμών, αλλά και των διαφορών που προβάλλουν οι διαφορετικές σχολές οικονομικής σκέψης. Επιπλέον, επικεντρώνεται στις δημοσιεύσεις που συνέβαλαν στη διαμόρφωση, την ανάπτυξη, την τροποποίηση

ή τη βελτίωση του υποδείγματος ή των διαφόρων εκδοχών του. Οι αναφορές είναι πιο εκτενείς σε ορισμένα θεμελιακά κείμενα, στα οποία αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία, καθώς –ήδη κατά τη στιγμή της δημοσίευσής τους– περιείχαν σχεδόν όλα τα κεφαλαιώδη ζητήματα του γνωστικού πεδίου που εξετάζουμε στη μελέτη αυτή. Αντιθέτως, δεν γίνεται αναφορά στην πλούσια εμπειρική βιβλιογραφία, η οποία απλώς χρησιμοποιεί το υπόδειγμα μισθών, τιμών και ανεργίας ή ένα μέρος του –στη μια ή την άλλη εκδοχή του– ως εργαλείο για την παραγωγή εμπειρικών αποτελεσμάτων, δίχως ωστόσο να συμβάλλει στη διαμόρφωση ή την τροποποίησή του.

Η μαθηματική διερεύνηση της μελέτης (Μέρος Β) περιλαμβάνει δύο φάσεις:

Στην πρώτη, η ανάλυση επικεντρώνεται σε μια εκδοχή του υποδείγματος η οποία θεωρεί ότι η συσσώρευση κεφαλαίου είναι μια διαδικασία που δεν μεταβάλλει την ανεργία ισορροπίας, ότι το φαινόμενο της υστέρησης είναι ελάσσονος σημασίας και ότι δεν υπάρχει επίπτωση της διανομής του προϊόντος ούτε στο τελικό σημείο ισορροπίας ούτε στον δρόμο που ακολουθεί το σύστημα προς αυτό. Το *ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού* θεωρείται ισχυρός ελκυστής. Όσον αφορά τη ζήτηση, καταστρώνονται εξισώσεις που ακολουθούν τις τυποποιημένες σχέσεις, όπως αυτές έχουν σταθεροποιηθεί στο εσωτερικό του κύριου ρεύματος των οικονομικών. Το μοντέλο αυτό θα το ονομάζουμε στο εξής **υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας**.

Στη δεύτερη φάση, ενσωματώνονται στις εξισώσεις των τιμών οι μεταβλητές για τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και το κεφαλαιακό απόθεμα, ώστε το μοντέλο να περιλαμβάνει ενδιαφέρουσες πλευρές της συσσώρευσης κεφαλαίου στις οποίες δίνει έμφαση η ετερόδοξη οικονομική θεωρία. Γίνονται προσθήκες για τη σχέση της παραγωγικότητας με τη συσσώρευση πάγιου κεφαλαίου και με τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, και οι εξισώσεις τροποποιούνται, ώστε να περιλαμβάνουν την επίπτωση της διανομής του εισοδήματος στην πλευρά της ζήτησης. Το μοντέλο αυτό θα το ονομάζουμε στο εξής **υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας**, επειδή καταδεικνύει ότι το *ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού* είναι αδύναμος ελκυστής, με αποτέλεσμα το σύστημα είτε να βραδυπορεί εξαιρετικά έως ότου φτάσει στο σημείο ισορροπίας είτε να παρασύρεται διαρκώς μακριά από αυτό εξαιτίας των διαταραχών που δέχεται.

Μέρος Α. Επισκόπηση της βιβλιογραφίας

2. Η Θεμελίωση του υποδείγματος μισθών και τιμών

2.1 Μισθοί και τιμές στη Γενική Θεωρία του J.M. Keynes (1936)

Η επικρατέστερη μακροοικονομική θεωρία του σχηματισμού των μισθών και των τιμών, όπως αυτή διαμορφώθηκε τη δεκαετία του 1980 και εδραιώθηκε με το έργο των Layard, Nickell and Jackman το 1991, αποτελεί τροποποίηση του θεωρητικού σχήματος που ανέπτυξε ο Keynes στο Κεφάλαιο 2 της *Γενικής Θεωρίας της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος* και το οποίο συμπλήρωσε στο Κεφάλαιο 19 του ίδιου βιβλίου. Επομένως, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε την εσωτερική λογική του υποδείγματος μισθών και τιμών (*WS-PS*) του κύριου ρεύματος των οικονομικών, και κυρίως τις διαφορές του από τις ετερόδοξες θεωρίες, πρέπει να κατανοήσουμε τους λογικούς μετασχηματισμούς που υπέστη η θεωρητική κατασκευή του Keynes κατά τη διάρκεια των πενήντα πέντε ετών που παρήλθαν από τη δημοσίευση της *Γενικής Θεωρίας* (1936) έως την εμφάνιση του σύγχρονου θεωρητικού σχήματος των νέων κείνσιανών, το οποίο έχει επιβληθεί ήδη από τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1990 ως η κυρίαρχη θεωρία για τον σχηματισμό των μισθών, των τιμών και του ποσοστού ανεργίας.

Ο καθορισμός του μισθού αποτελεί το αντικείμενο του Κεφαλαίου 2 της *Γενικής Θεωρίας της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος* (Keynes, 1964 [1936]). Ο Keynes αναφέρεται επίσης στους μισθούς στο Κεφάλαιο 19, όπου όμως δεν ασχολείται με τους καθοριστικούς παράγοντες σχηματισμού των μισθών, αλλά εξετάζει τις επιπτώσεις των μεταβολών τους στην ιδιωτική κατανάλωση και στις επενδύσεις.

Το θεωρητικό σχήμα που εκθέτει ο Keynes στο Κεφάλαιο 2 έχει αναπτυχθεί σε αντιπαλότητα με τη νεοκλασική θεωρία (την οποία αποκαλεί «κλασική θεω-

ρία»)¹. Τα ίχνη αυτής της αντιπαλότητας είναι εμφανή τόσο στη σειρά έκθεσης των επιχειρημάτων όσο και στην ίδια την εσωτερική δομή της *Γενικής Θεωρίας*. Ως εκ τούτου, η ανάγνωση του Κεφαλαίου 2 γίνεται κατανοητή μόνο εφόσον η σειρά με την οποία εκτίθενται τα επιχειρήματα ανασυντεθεί σε μια γραμμική λογικής συνέχειας που δεν υπακούει στις ανάγκες της πολιτικής αντιπαράθεσης αλλά της επιστημονικής σαφήνειας.

Η ανάλυση του Keynes για τους μισθούς έχει ως σημείο εκκίνησης την παράσταση της νεοκλασικής θεωρίας για την αγορά εργασίας. Η εν λόγω παράσταση αναλύεται σε δύο «αξιώματα», κατά την έκφραση του Keynes: «[...] το εκάστοτε επίπεδο απασχόλησης καθορίζεται κατά την κλασική θεωρία από τα δύο αξιώματα. Το πρώτο μάς δίνει την καμπύλη της ζήτησης εργασίας, το δεύτερο την καμπύλη της προσφοράς της» (Keynes, 1964 [1936], p. 6)².

Οι ορισμοί των δύο αξιωμάτων της νεοκλασικής θεωρίας, κατά τη διατύπωση του Keynes, έχουν ως εξής:

Πρώτο αξίωμα: «Ο μισθός είναι ίσος προς το οριακό προϊόν της εργασίας» (Keynes, 1964 [1936], p. 5).

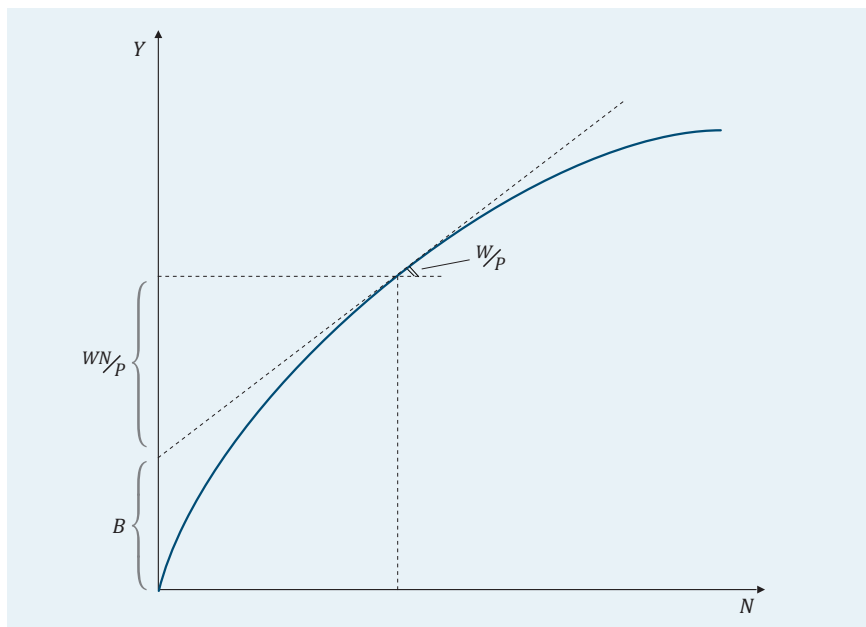
Δεύτερο αξίωμα: «Όταν απασχολείται ένας δεδομένος αριθμός εργατών, η ωφέλεια από τον μισθό ισούται προς την οριακή δυσαρέσκεια αυτού του όγκου απασχόλησης» (Keynes, 1964 [1936], p. 6).

Ο Keynes διατυπώνει το δεύτερο αξίωμα ακολουθώντας αυστηρά τον ορισμό που δίνει η ίδια η νεοκλασική θεωρία. Το αξίωμα αυτό στη συνέχεια του Κεφαλαίου 2 της *Γενικής Θεωρίας* απορρίπτεται ως μη συμβατό με όσα μας διδάσκει η πείρα και καθιστά φανερά η εμπειρική παρατήρηση. Αντιθέτως, ο ορισμός που δίνει ο Keynes στο πρώτο αξίωμα, όχι μόνο δεν είναι αυστηρός, αλλά είναι και

1. Εντούτοις, ο στόχος του Keynes ήταν ευρύτερος. Σε μια επιστολή του στον George Bernard Shaw έγραφε: «Πιστεύω ότι γράφω ένα βιβλίο οικονομικής θεωρίας το οποίο σε μεγάλο βαθμό θα φέρει επανάσταση [...] στον τρόπο με τον οποίο ο κόσμος σκέφτεται τα οικονομικά προβλήματα. [...] θα υπάρξει μεγάλη αλλαγή, και ιδιαίτερα, οι Ρικαρδιανές βάσεις του Μαρξισμού θα κλονισθούν [will be knocked away]» αναφέρεται στο Harrod (1951, p. 462).

2. Όλα τα αποσπάσματα που παρατίθενται στη μελέτη έχουν μεταφραστεί από τον συγγραφέα, ο οποίος, ωστόσο, για όσα αφορούν το βιβλίο του Keynes, στηρίχτηκε κατά βάση στη μετάφραση του Δ.Ι. Δελιβάνη, που δημοσιεύτηκε το 1955 από τις εκδόσεις Παπαζήση και η οποία θεωρήθηκε καταλληλότερη (βλ. Βιβλιογραφία).

Διάγραμμα 1: Ο καθορισμός της απασχόλησης και του πραγματικού μισθού από τη ζήτηση

ελλειψής. Διότι η νεοκλασική θεωρία δεν διατυπώνει απλώς την αρχή ότι ο μισθός είναι ίσος με το οριακό προϊόν της εργασίας, αλλά ορίζει και τη φορά του βέλους της αιτιότητας: ο πραγματικός μισθός καθορίζει το ύψος της παραγωγής και της απασχόλησης – και όχι το αντίστροφο.

Το πρώτο αξίωμα της νεοκλασικής θεωρίας αναλυτικότερα έχει ως εξής: Με δεδομένο το απόθεμα πάγιου κεφαλαίου, την τεχνολογία και την οργάνωση της εργασίας, στη βραχυπρόθεσμη διάρκεια, ισχύει ότι η παραγωγή (Y) είναι συνάρτηση της απασχόλησης (N) [$Y=f(N)$], σε φυσικές μονάδες προϊόντος και απασχόλησης³. Η καμπύλη της παραγωγής είναι αύξουσα και κυρτή ($\frac{dY}{dN} > 0$, $\frac{d^2Y}{d^2N} < 0$),

3. Ο Keynes υποθέτει ότι υπάρχει μια ποσοτική σχέση μεταξύ του ύψους της παραγωγής (σε όγκο) και της απασχόλησης, η οποία ωστόσο δεν είναι μια συνάρτηση παραγωγής με την αυστηρή έννοια της νεοκλασικής θεωρίας, αλλά μια *συνάρτηση χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού* (Robinson, 1975 [1965]), επειδή δεν αναφέρεται στη δυνατότητα υποκατάστασης των συντελεστών παραγωγής ανάλογα με τις τιμές τους. Αντιθέτως, στη νέα κείνσιανή θεωρία η συνάρτηση χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού του Keynes έχει αντικατασταθεί με τη νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής, η

έτσι ώστε να εκφράζει την παραδοχή της φθίνουσας απόδοσης των συντελεστών παραγωγής (Διάγραμμα 1). Ως κέρδος ορίζεται η σχέση $B_m = PY - WN$, όπου (P) η τιμή του προϊόντος, (Y) ο όγκος της παραγωγής σε φυσικές μονάδες, (W) ο ονομαστικός μισθός και (N) ο αριθμός των απασχολούμενων. Με δεδομένο τον μισθό και την τιμή του προϊόντος, το κέρδος μεγιστοποιείται όταν $\frac{dY}{dN} = W/P$ (η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας ισούται με τον πραγματικό μισθό), δηλαδή όταν η ευθεία που περιγράφει το κέρδος σε μονάδες προϊόντος ($B_y = B_m/P$) εφάπτεται της καμπύλης $Y = f(N)$. Η εν λόγω ευθεία τέμνει τον κατακόρυφο άξονα, έτσι ώστε B είναι το κέρδος εκφρασμένο σε μονάδες προϊόντος (ο όγκος του προϊόντος που μπορεί να «αγοράσει» το κέρδος). Στην παραπάνω ποσοτική σχέση η νεοκλασική θεωρία εγγράφει και ένα βέλος αιτιότητας, από τον μισθό προς το ύψος της παραγωγής και της απασχόλησης: αυτό σημαίνει ότι με δεδομένο τον πραγματικό μισθό W/P , τα (Y) και (N) θα είναι τέτοια, ώστε να ισχύει: $\frac{dY}{dN} = W/P$.

Ο Keynes, όμως, αφού δηλώνει ότι αποδέχεται το πρώτο αξίωμα, το διατυπώνει ελλιπώς: διατηρεί την ποσοτική σχέση $\frac{dY}{dN} = W/P$, αλλά παραλείπει το βέλος της αιτιότητας. Η παράλειψη αυτή δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαία· σχετίζεται μάλλον με τη στρατηγική του συγγραφέα να καταθέσει ένα πολιτικό κείμενο που θα αποτελέσει σημείο αναφοράς: στη συνέχεια του Κεφαλαίου 2 της *Γενικής Θεωρίας*, αλλά και στο Κεφάλαιο 3, ο Keynes θα διατυπώσει καθαρά τις προθέσεις του και θα αντιστρέψει το βέλος της αιτιότητας.

Ενώ η αντιστροφή του βέλους της αιτιότητας εμφανίζεται σε λανθάνουσα μορφή από τις πρώτες σελίδες του Κεφαλαίου 2, διατυπώνεται πρώτη φορά ευθαρσώς στην Ενότητα V, η οποία αφιερώνεται εξολοκλήρου σε αυτό τον σκοπό. Ήδη στο τέλος της Ενότητας IV διευκρινίζεται ότι ο πραγματικός μισθός δεν σχηματίζεται στην αγορά εργασίας, δηλαδή μέσω των συλλογικών ή των ατομικών διαπραγματεύσεων, αλλά καθορίζεται με κάποιον άλλο τρόπο: «*Η άλλη όμως βασικότερη αντίρρηση, την οποία θα αναπτύξουμε στα επόμενα κεφάλαια, πηγάζει από την αμφισβήτηση της υπόθεσης ότι το γενικό επίπεδο των πραγματικών μισθών καθορίζεται απευθείας από τις διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό του εκάστοτε μισθού [...]. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι πρωτίστως είναι ορισμένες άλλες δυνάμεις που καθορίζουν το γενικό επίπεδο των μισθών*» (Keynes, 1964 [1936], p. 13).

δε υποκατάσταση των συντελεστών παραγωγής έχει κρίσιμη σημασία για τα συμπεράσματα της εν λόγω θεωρίας.

Ο πραγματικός μισθός καθορίζεται, κατά τον Keynes, από τη σχέση $\frac{dY}{dN} = W/P$, την οποία διαβάζει αντιστρέφοντας το νεοκλασικό βέλος της αιτιότητας, έτσι ώστε το ύψος της παραγωγής και της απασχόλησης να καθορίζουν την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας και μέσω αυτής τον πραγματικό μισθό. Πιο αναλυτικά, το εγχείρημά του έχει ως εξής:

Διατηρεί τις ιδιότητες της συνάρτησης $Y=f(N)$, όπως περιγράφηκαν παραπάνω. Αξιοσημείωτο είναι ότι διατηρεί τον «νόμο» για τη φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα: «[...] η βιομηχανία, υπό κανονικές συνθήκες, λειτουργεί με φθίνουσα απόδοση κατά τη βραχυπρόθεσμη περίοδο» (Keynes, 1964 [1936], p. 17).

Μάλιστα, επαναλαμβάνει επιμελώς διαβεβαιώσεις για την πίστη του στο πρώτο αξίωμα: «θα διατηρήσουμε το πρώτο αξίωμα [...]. Πρέπει προς στιγμήν να σκεφτούμε τι σημαίνει αυτό. Σημαίνει ότι με δεδομένη την οργάνωση, το πραγματικό κεφάλαιο και την τεχνική, οι πραγματικοί μισθοί και ο όγκος της παραγωγής (συνεπώς και της απασχόλησης) παρουσιάζουν μονοσήμαντη αντιστοιχία. [...] ο πραγματικός μισθός ενός εργαζομένου παρουσιάζει μονοσήμαντη (αντίστροφη) αντιστοιχία με το εκάστοτε επίπεδο απασχόλησης» (Keynes, 1964 [1936], p. 17).

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο παραπάνω απόσπασμα ο Keynes αναφέρεται σε «μονοσήμαντη αντιστοιχία» του μισθού και της απασχόλησης, χωρίς να καθορίζει ακόμη το βέλος της αιτιότητας.

Η αντίστροφη του νεοκλασικού βέλους επέρχεται στο παρακάτω απόσπασμα της ίδιας ενότητας:

«[...] η οριακή απόδοση στις βιομηχανίες που παράγουν αγαθά τα οποία αγοράζουν οι μισθωτοί (και η οποία ρυθμίζει τους πραγματικούς μισθούς) μειώνεται αναγκαστικά καθώς αυξάνεται η απασχόληση. [...] οποιοσδήποτε τρόπος αύξησης της απασχόλησης πρέπει να οδηγήσει συγχρόνως σε μείωση του οριακού προϊόντος και συνεπώς των πραγματικών μισθών» (Keynes, 1964 [1936], pp. 17-18).

Με άλλα λόγια, η απασχόληση και το ύψος της παραγωγής καθορίζουν την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, και αυτή με τη σειρά της τον πραγματικό μισθό. Οι δε μεταβολές των εν λόγω μεγεθών τελούν υπό καθεστώς φθίνουσας παραγωγικότητας της εργασίας.

Η προσπάθεια του Keynes να ανατρέψει τη νεοκλασική παράσταση της διαμόρφωσης των μισθών και των τιμών συνοδεύεται, πέραν της αντιστροφής του πρώτου αξιώματος, και από την απόρριψη του δεύτερου: «[...] αν η προσφορά εργασίας δεν εξαρτάται κυρίως από τις μεταβολές του πραγματικού μισθού, η επιχειρηματολογία της κλασικής σχολής καταπίπτει πλήρως, και το ζήτημα ποια θα είναι η εκάστοτε απασχόληση παραμένει ακαθόριστο» (Keynes, 1964 [1936], p. 8).

Για την απόρριψη του δεύτερου αξιώματος, ο Keynes επιστρατεύει δύο επιχειρήματα, ή δύο «αντιρρήσεις», όπως τις αποκαλεί ο ίδιος.

Η πρώτη αντίρρηση αφορά τα διαφορετικά αποτελέσματα που παράγουν στην προσφορά εργασίας, αφενός, η μεταβολή των ονομαστικών μισθών και, αφετέρου, η μεταβολή των τιμών. Αμφότερες μπορούν να προκαλούν την ίδια μεταβολή στον πραγματικό μισθό, αλλά διαφορετικά αποτελέσματα στην προσφορά εργασίας. Επομένως, δεν υπάρχει μονοσήμαντη σχέση πραγματικών μισθών και προσφοράς εργασίας.

«Παρά το γεγονός ότι μια μείωση των ονομαστικών μισθών θα προκαλούσε αποχώρηση εργαζομένων, αυτό δεν σημαίνει ότι θα την προκαλούσε επίσης μια πτώση του πραγματικού μισθού που θα προερχόταν από αύξηση των τιμών των αγαθών που καταναλώνουν οι μισθωτοί» (Keynes, 1964 [1936], p. 8). «Ήδη η πείρα μάς διδάσκει ότι αναμφίβολα μια κατάσταση όπου η αξίωση των εργαζομένων αφορά (εντός κάποιων ορίων) τον ονομαστικό και όχι τον πραγματικό μισθό, δεν είναι απλώς μια δυνατότητα, αλλά ο κανόνας. Ενώ οι εργαζόμενοι αντιτάσσονται συνήθως στις μειώσεις των ονομαστικών μισθών, δεν συνηθίζουν να διακόπτουν την εργασία τους όποτε αυξάνονται οι τιμές των αγαθών τα οποία συνήθως αγοράζουν» (Keynes, 1964 [1936], p. 9). «[...] ο πραγματικός μισθός [...] δεν είναι ακριβές μέτρο της οριακής δυσαρέσκειας της εργασίας. Έτσι, το δεύτερο αξίωμα ανατρέπεται» (Keynes, 1964 [1936], p. 10).

Η δεύτερη αντίρρηση αφορά το επίδικο αντικείμενο των συλλογικών και των ατομικών διαπραγματεύσεων στην αγορά εργασίας. Κατά την άποψή του, το εν λόγω αντικείμενο δεν είναι ο πραγματικός, αλλά ο ονομαστικός μισθός.

«Η υπόθεση ότι οι πραγματικοί μισθοί εξαρτώνται από τις διαπραγματεύσεις μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων για τον καθορισμό των ονομαστικών μισθών δεν είναι εντελώς ορθή» (Keynes, 1964 [1936], p. 12). «[...] οποιοδήποτε άτομο ή οποιαδήποτε ομάδα ατόμων αποδεχτούν μια μείωση των ονομαστικών

μισθών τους σε σύγκριση με τους μισθούς των άλλων θα υποστούν μια σχετική μείωση των πραγματικών μισθών, η οποία αποτελεί επαρκή δικαιολογία για να αντιταχτούν σε αυτή. Αντιθέτως, δεν θα ήταν δυνατό να αντιταχτούν σε οποιαδήποτε μείωση των πραγματικών μισθών που θα οφειλόταν στις μεταβολές της αγοραστικής δύναμης του χρήματος και η οποία θα έθιγε όλους τους εργαζομένους εξίσου. [...] Με άλλα λόγια, ο αγώνας για τους ονομαστικούς μισθούς επηρεάζει πρωτίστως την κατανομή του συνολικού όγκου των μισθών μεταξύ των διαφόρων ομάδων εργαζομένων και όχι τον μέσο μισθό» (Keynes, 1964 [1936], p. 14).

Οι ίδιες παρατηρήσεις αφορούν και τον καθορισμό της ανελαστικότητας των ονομαστικών μισθών ως προς τη μείωσή τους: οι ονομαστικοί μισθοί είναι ελαστικοί κατά την άνοδο (δηλαδή όταν μειώνεται η ανεργία), πλην όμως ανελαστικοί κατά την πτώση (δηλαδή όταν αυξάνεται η ανεργία).

Ο πραγματικός μισθός καθορίζεται, λοιπόν, σύμφωνα με τον Keynes, από τον όγκο της παραγωγής και το ύψος της απασχόλησης· ο δε όγκος της παραγωγής από το επίπεδο της ενεργού ζήτησης και, τελικώς, από όλους τους παράγοντες που επιδρούν σε αυτήν: «Η ροπή προς κατανάλωση και ο ρυθμός επένδυσης καθορίζουν από κοινού το επίπεδο της απασχόλησης. Είναι δε μόνο το επίπεδο της απασχόλησης που βρίσκεται σε μονοσήμαντη αντιστοιχία με το ύψος των πραγματικών μισθών. Το αντίστροφο δεν ισχύει» (Keynes, 1964 [1936], p. 30).

Επομένως, ο πραγματικός μισθός καθορίζεται έξω από την αγορά εργασίας, στην οποία προσδιορίζεται απλώς ο ονομαστικός μισθός. Μάλιστα, το ύψος του εξαρτάται από τον συσχετισμό δυνάμεων, όπως αυτός εκφράζεται από το ποσοστό ανεργίας: «[...] είναι πιθανό, όταν αυξάνεται η απασχόληση, ο αγώνας για τους ονομαστικούς μισθούς [...] να ενταθεί σε κάθε ατομική περίπτωση. Αυτό οφείλεται στη βελτίωση της θέσης των εργαζομένων στις διαπραγματεύσεις» (Keynes, 1964 [1936], pp. 252-253).

Συνεπώς, ο μισθός καθορίζεται διττά: αφενός, στην αγορά εργασίας και, αφετέρου, από τις επιχειρήσεις. Ο μισθός που καθορίζεται στην αγορά εργασίας εκφράζει τις απαιτήσεις του εργατικού δυναμικού σε σχέση με την προσφορά εργασίας, και είναι **ονομαστικός**. Αυτός που καθορίζεται από τις επιχειρήσεις εκφράζει τον μέγιστο **πραγματικό** μισθό που θα ήταν διατεθειμένη να πληρώσει η επιχείρηση για το δεδομένο επίπεδο απασχόλησης (το οποίο καθορίζεται από τη ζήτηση). Η συμβατότητα μεταξύ των δύο μισθών εξασφαλίζεται μέσω

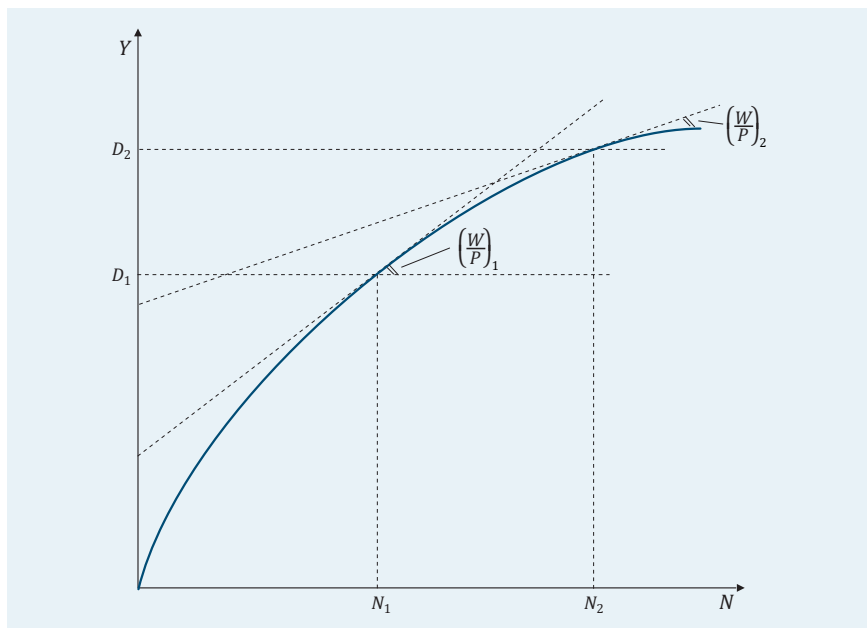
αλλαγών στις τιμές.⁴ Εάν ο πραγματικός μισθός που καθορίζεται ως μέγιστος ανεκτός από τις επιχειρήσεις είναι μικρότερος από αυτόν που έχει καθοριστεί στην αγορά εργασίας (για το επίπεδο τιμών που ίσχυε κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων), η άνοδος των τιμών αποκαθιστά τη συμβατότητα μεταξύ των δύο μισθών. Αυτό το θεωρητικό σχήμα του Keynes αποτελεί τον πυρήνα του σύγχρονου υποδείγματος διαμόρφωσης μισθών και τιμών σε όλες τις εκδοχές του.

Προσφέρει, επίσης, την ερμηνεία της ακούσιας ανεργίας: Ακούσια ανεργία, σύμφωνα με τον Keynes, είναι η ανεργία που υπάρχει όταν ο μισθός ο οποίος προκύπτει από τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας είναι μικρότερος από τον μισθό που είναι διατεθειμένες να πληρώσουν οι επιχειρήσεις: «*Παρατηρούνται μεγάλες διακυμάνσεις της απασχόλησης χωρίς καμία εμφανή μεταβολή είτε στις ελάχιστες πραγματικές αξιώσεις των εργαζομένων είτε στην απόδοσή τους. Αυτοί δεν είναι αγριότεροι στη διάρκεια της ύφεσης από όσο είναι στις περιόδους ευημερίας. Ούτε μειώνεται η παραγωγικότητά τους μετρούμενη σε αγαθά [...]. Ενδιαφέρον θα παρουσίαζαν τα αποτελέσματα μιας στατιστικής έρευνας για τη σχέση μεταξύ των μεταβολών των ονομαστικών και των μεταβολών των πραγματικών μισθών. [...] θα βρεθεί, πιστεύω, ότι η μεταβολή των πραγματικών μισθών και η μεταβολή των ονομαστικών μισθών όχι μόνο δεν γίνονται συνήθως προς την ίδια κατεύθυνση, αλλά σχεδόν πάντοτε γίνονται προς την αντίθετη*» (Keynes, 1964 [1936], pp. 9-10).

Στο παραπάνω απόσπασμα, ο Keynes ισχυρίζεται αρχικά ότι οι εργαζόμενοι δεν είναι «αγριότεροι» στην ύφεση. Αυτό σημαίνει ότι στις περιόδους υψηλής ανεργίας ο μισθός που προκύπτει από τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας, λόγω του συσχετισμού δυνάμεων, τείνει να είναι σχετικά χαμηλός. Στη συνέχεια διαπιστώνει ότι κατά τη διάρκεια της ύφεσης η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας δεν είναι μικρότερη, αλλά, αντιθέτως, καθώς επαναλαμβάνει σε πολλά άλλα χωρία του Κεφαλαίου 2, αυξάνεται όταν είναι μειωμένος ο όγκος της παραγωγής και η απασχόληση, όπως προκύπτει από την παραδοχή της φθίνουσας απόδοσης της εργασίας. Επομένως, κατά τη διάρκεια της ύφεσης συμβαίνουν δύο τινά: πρώτον, ο μισθός που προκύπτει από τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας είναι χαμηλός και, δεύτερον, ο μέγιστος μισθός που είναι διατεθειμένες να καταβάλλουν οι επιχειρήσεις είναι υψηλός.

4. «[...] οι τιμές προπορεύονται των μισθών, όπως ο ορίζοντας προπορεύεται του ταξιδιώτη», κατά την έκφραση της Robinson (1949 [1937]).

Διάγραμμα 2: Η ακούσια ανεργία

«Με δεδομένο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, οι εργαζόμενοι είναι περισσότερο διατεθειμένοι να δεχτούν μειωμένους μισθούς όταν έχει μειωθεί η απασχόληση, ενώ υπό αυτές τις συνθήκες οι πραγματικοί μισθοί αναπότρεπτα αυξάνονται, καθώς αυξάνεται η οριακή απόδοση της εργασίας ως αποτέλεσμα της μειωμένης παραγωγής» (Keynes, 1964 [1936], pp. 9-10).

Η ακούσια ανεργία (Διάγραμμα 2) προκύπτει από το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι αποδέχονται έναν μισθό σχετικά χαμηλό, στο επίπεδο του οποίου οι επιχειρήσεις θα ήταν διατεθειμένες να αυξήσουν την παραγωγή τους σε υψηλότερο επίπεδο, πλην όμως είναι υποχρεωμένες να παράγουν λιγότερο εξαιτίας της μειωμένης ζήτησης.

2.1.1 Παρατηρήσεις επί του θεωρητικού σχήματος μισθών και τιμών του Keynes

Ι. Η ανάλυση των μισθών από τον Keynes ισχύει για τη βραχυπρόθεσμη διάρκεια: το κεφαλαιακό απόθεμα θεωρείται σταθερό, ενώ η απασχόληση μεταβάλλεται (είναι αύξουσα συνάρτηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού). Επομένως, πρόκειται για μια ανάλυση που δεν λαμβάνει υπόψη

της τη συσσώρευση κεφαλαίου και τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματά της· πιο συγκεκριμένα, τη μετατόπιση της καμπύλης που περιγράφει την παραγωγή ως συνάρτηση της απασχόλησης. Ο τρόπος με τον οποίο θα καλυφθεί αυτό το κενό αποτελεί το αντικείμενο μιας από τις σημαντικότερες αντιπαραθέσεις μεταξύ της νέας κείνσιανής ορθοδοξίας, όπως αυτή παγιώθηκε μετά την έκδοση του κλασικού βιβλίου των Layard, Nickell and Jackman *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market* το 1991, και των ετερόδοξων οικονομικών θεωριών (ενδεικτικά: Rowthorn, 1995, 1999· Stockhammer, 2011· Stockhammer and Klär, 2011· Arestis et al., 2007· Sawyer, 2012).

II. Ο Keynes ισχυρίστηκε ότι μια στατιστική έρευνα θα αποδείκνυε πως οι μεταβολές των ονομαστικών μισθών πραγματοποιούνται αντίστροφα από τις μεταβολές των πραγματικών μισθών. Αυτό θα ίσχυε επειδή οι μισθωτοί, σύμφωνα με την αντίληψή του, καθορίζουν τον ονομαστικό μισθό (για κάθε δεδομένο επίπεδο ανεργίας), ενώ οι επιχειρήσεις καθορίζουν τον πραγματικό μισθό μεταβάλλοντας τις τιμές τους (έτσι ώστε να γίνει ίσος προς την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο δεδομένο επίπεδο απασχόλησης). Όταν υπάρχει αυξημένη ανεργία, οι ονομαστικοί μισθοί είναι χαμηλοί, διότι προκύπτουν από τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας, ενώ οι πραγματικοί μισθοί είναι αυξημένοι, διότι είναι ίσοι με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, που είναι υψηλή, όταν η παραγωγή βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα⁵ (δηλαδή όταν η ανεργία είναι αυξημένη). Αντιστρόφως, όταν υπάρχει μειωμένη ανεργία, οι ονομαστικοί μισθοί είναι υψηλοί, ενώ οι πραγματικοί μισθοί χαμηλοί, διότι σε υψηλά επίπεδα της παραγωγής η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας είναι μικρή. Ωστόσο, η εμπειρική παρατήρηση δεν επιβεβαιώνει ότι οι μεταβολές των ονομαστικών μισθών πραγματοποιούνται αντίστροφα από τις μεταβολές των πραγματικών μισθών. Αυτή η διάψευση οφείλεται σε δύο τουλάχιστον λόγους: Πρώτον, η παραδοχή περί της φθίνουσας απόδοσης των συντελεστών παραγωγής έρχεται σε αντίθεση με την εμπειρική παρατήρηση, γιατί, ως γνωστόν, η παραγωγικότητα κατά κανόνα αυξάνεται όταν αυξάνεται ο όγκος της παραγωγής, μέχρις ότου αυτός προσεγγίσει την πλήρη χρησιμοποίηση του παραγωγικού δυναμικού (βλ. παρακάτω σχετικά με τις εργασίες των Dunlop και Tarshis). Εάν όμως υπάρχουν αυξανόμενες αποδόσεις, τότε, σε συνθήκες χαμηλής ανεργίας, τόσο οι ονομαστικοί όσο και οι

5. Αυτό ισχύει με δεδομένη την παραδοχή του Keynes περί φθίνουσας απόδοσης των συντελεστών παραγωγής.

πραγματικοί μισθοί θα είναι υψηλοί (θεωρώντας σταθερά όλα τα άλλα στοιχεία του συλλογισμού του Keynes). Δεύτερον, με βάση τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τους μισθούς των τριάντα τελευταίων ετών, έχει αποδειχτεί ότι το επίδοκο αντικείμενο της διαπραγμάτευσης στην αγορά εργασίας είναι ο πραγματικός μισθός (από στατιστική άποψη αυτό σημαίνει ότι το επίπεδο της ανεργίας συσχετίζεται με τον πραγματικό και όχι με τον ονομαστικό μισθό, όπως ισχυριζόταν ο Keynes). Ακόμη και οι ετερόδοξες μετακείνσιανές θεωρίες αποδέχονται ότι στην αγορά εργασίας γίνεται μεν διαπραγμάτευση για τον καθορισμό του ονομαστικού μισθού, ωστόσο τα εργατικά συνδικάτα έχουν κατά νου, αφενός την αγοραστική δύναμη του υπό διαπραγμάτευση μισθού με δεδομένες τις ισχύουσες τιμές, αφετέρου την αγοραστική δύναμη που προϋπολογίζεται με βάση τις προσδοκώμενες τιμές. «Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων προσπαθούν να επιτύχουν ένα ορισμένο επίπεδο καθαρών πραγματικών μισθών, παρά το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις επικεντρώνονται στους ακαθάριστους ονομαστικούς μισθούς. [...] τα συνδικάτα προσπαθούν να διαπραγματευτούν ένα ορισμένο επίπεδο ονομαστικών μισθών λαμβάνοντας υπόψη τους τον πληθωρισμό και τις αλλαγές στη φορολογία» (Arestis, 1992, p. 165).

2.1.2 Η δυναμική του κείνσιανού συστήματος μισθών και τιμών

Οι συλλογισμοί που αναφέρονται στο Κεφάλαιο 2 της *Γενικής Θεωρίας* δεν λαμβάνουν υπόψη τους την ενδεχόμενη επίπτωση που θα έχουν οι μεταβολές των μισθών στη ζήτηση. Το ζήτημα αυτό παραπέμπεται σε μεταγενέστερο κεφάλαιο του βιβλίου, και συγκεκριμένα στο Κεφάλαιο 19. Συνεπώς, και η ανάλυση της δυναμικής του συστήματος μισθών και τιμών, όπως αυτό εκτίθεται στο Κεφάλαιο 2, υπόκειται σε αυτό τον περιορισμό, δηλαδή στην παραδοχή ότι η συνολική ζήτηση δεν επηρεάζεται από τις αλλαγές στους μισθούς. Σε επόμενη ενότητα της μελέτης αναπτύσσονται οι θεωρητικές συνέπειες από την άρση του περιορισμού αυτού. Αμέσως παρακάτω εκτίθεται η ανάλυση της δυναμικής του συστήματος μισθών και τιμών, όπως έχει διατυπωθεί στο Κεφάλαιο 2 της *Γενικής Θεωρίας*.

Το πρώτο ερώτημα που τίθεται σχετικά με τη δυναμική αυτή είναι το εξής: Για ποιον λόγο οι επιχειρήσεις υιοθετούν τελικά την τιμή εκείνη που εξισώνει τον πραγματικό μισθό με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, αφού, με δεδομένο το ύψος της παραγωγής και της απασχόλησης (που καθορίζεται από

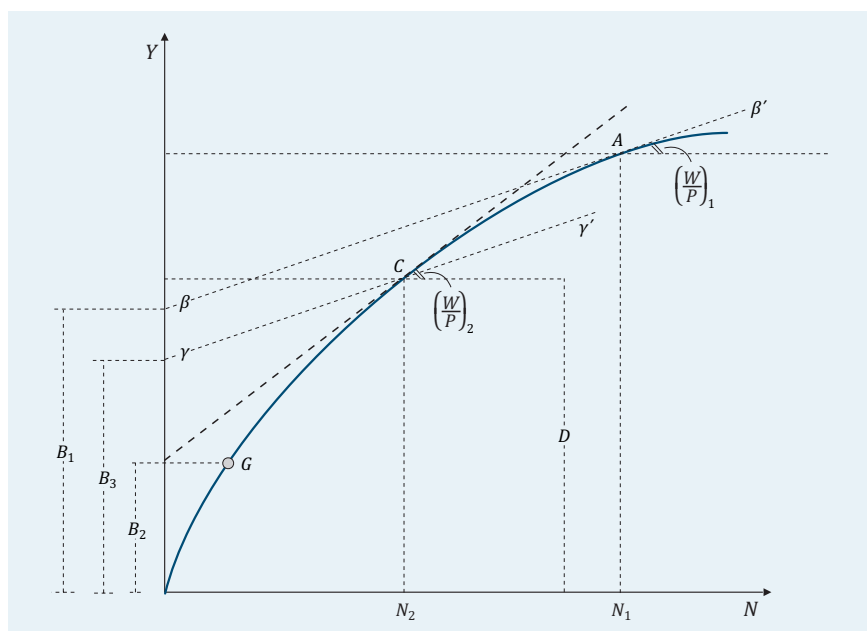
την ενεργό ζήτηση), το κέρδος δεν μεγιστοποιείται όταν ο πραγματικός μισθός ισούται με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, αλλά όταν λαμβάνει την ελάχιστη τιμή του;

Αναλυτικότερα, ισχύει πάντα η σχέση $R = [Y - N(W/P)]/K$, όπου R , K , Y , N , (W/P) είναι αντίστοιχα η απόδοση του κεφαλαίου, το κεφαλαιακό απόθεμα, το πραγματικό καθαρό προϊόν, η απασχόληση και ο πραγματικός μισθός. Με δεδομένα το K , Y , N , όπως στο θεωρητικό σχήμα του Keynes, η κερδοφορία R καθίσταται μέγιστη όταν ο πραγματικός μισθός W/P καθίσταται ελάχιστος. Για ποιον λόγο, επομένως, οι επιχειρήσεις ακολουθούν το πρώτο αξίωμα της νεοκλασικής θεωρίας; Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν περιέχεται στη *Γενική Θεωρία*. Όπως σημειώνει ο Patinkin, η *Γενική Θεωρία* βρίθεται ασαφειών: «Σκοτεινά σημεία όπως αυτό [...] παρουσιάζονται συχνά στη ροή της ανάγνωσης» (Patinkin, 1987).

Μια εύλογη ερμηνεία είναι η εξής: Ο Keynes, αν και άρρητα, αποδέχεται ότι οι επιχειρήσεις σε συνθήκες ανεργίας, και επομένως χαμηλών ονομαστικών μισθών, είναι αναγκασμένες να μειώσουν τις τιμές τους εξαιτίας του οξυμμένου ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων. Αν υποθέσουμε ότι υπάρχει φθίνουσα απόδοση των συντελεστών παραγωγής, όπως δέχεται ο Keynes στη *Γενική Θεωρία*, η μείωση αυτή των τιμών – που οδηγεί σε αύξηση του πραγματικού μισθού – συνεχίζεται *τουλάχιστον* έως ότου ο πραγματικός μισθός προσεγγίσει την τιμή που έχει η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο επίπεδο παραγωγής που ορίζεται από το ύψος της ζήτησης. Η τιμή θα μειωθεί τουλάχιστον έως το σημείο εκείνο που καθιστά τον πραγματικό μισθό ίσο με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο δεδομένο επίπεδο απασχόλησης. Οι παραπάνω παρατηρήσεις εξηγούν γιατί ο μισθός τείνει να εξισωθεί με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας όταν είναι μικρότερος από αυτήν. Εντούτοις, δεν εξηγούν γιατί αυτός ο ίδιος ανταγωνισμός δεν οδηγεί σε τιμές τόσο μικρές, ώστε ο πραγματικός μισθός να υπερβαίνει τον «μισθό ισορροπίας», αυτόν δηλαδή που ισούται με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας. Για να αποτελεί η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας (για δεδομένο επίπεδο απασχόλησης) το σημείο κατάληξης (point of rest) του πραγματικού μισθού, όπως ισχυριζόταν ο Keynes, θα πρέπει να αποδείξουμε ότι κάθε απόκλιση από αυτό εμπεριέχει τους όρους της εξάλειψής της. Σε ό,τι αφορά τις προς τα κάτω αποκλίσεις του πραγματικού μισθού, ισχύουν τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω σχετικά με τη μείωση των τιμών που προκαλεί ο

ανταγωνισμός στις αγορές προϊόντων. Ωστόσο, θα πρέπει να καταδειχτεί επιπλέον ότι, εάν ο ανταγωνισμός ωθήσει τις επιχειρήσεις να μειώσουν περαιτέρω τις τιμές τους, έτσι ώστε να καταβάλλουν μισθό μεγαλύτερο από αυτόν που ορίζει η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, θα ενεργοποιηθούν δυνάμεις επαναφοράς του πραγματικού μισθού σε επίπεδο χαμηλότερο και ίσο με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας.

Διάγραμμα 3: Προσαρμογή της τιμής, ώστε να καθιστά τον πραγματικό μισθό ίσο με την οριακή παραγωγικότητα

Η προσαρμογή της τιμής, έτσι ώστε να καθιστά τον πραγματικό μισθό ίσο με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, φαίνεται στο Διάγραμμα 3 και έχει ως εξής: Το ύψος της ζήτησης (D) καθορίζει ταυτόχρονα τον όγκο της παραγωγής ($Y = D$, σημείο C του διαγράμματος) και της απασχόλησης (N_2).⁶ Ο ονομαστικός μισθός (W) σε αυτό το επίπεδο της απασχόλησης είναι δεδομένος (προκύπτει από τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας). Επομένως, ο πραγματικός μισθός

6. Ορισμένοι μετακείνσιοι (για παράδειγμα, Lavoie, 2003) θεωρούν ότι η καμπύλη της συνολικής ζήτησης δεν είναι κατακόρυφη, όπως στα Διαγράμματα 1, 2, 3, 4α και 4β, διότι εξαρτάται από το ύψος του πραγματικού μισθού. Μια τέτοια παραδοχή, ωστόσο, δεν μεταβάλλει την ανάλυσή μας.

σθός αμέσως μετά τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας ισούται προς W/P_1 , όπου P_1 η τιμή του προϊόντος τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Με αυτό τον πραγματικό μισθό, οι επιχειρήσεις θα είχαν συμφέρον να αυξήσουν την παραγωγή έως το επίπεδο απασχόλησης N_1 για να αποκομίσουν κέρδος B_1 , αλλά η ελλείπουσα ζήτηση δεν επιτρέπει μια τέτοια αύξηση. Παράγουν, λοιπόν, καταρχήν στο επίπεδο απασχόλησης N_2 με μισθό W/P_1 και αποκομίζουν κέρδη B_3 , χαμηλότερα μεν του B_1 , αλλά υψηλότερα του B_2 . Το B_3 βρίσκεται στην τομή του κατακόρυφου άξονα και της ευθείας $γγ'$ που διέρχεται από το σημείο C, στο οποίο η παραγωγή είναι $Y=D$ και η απασχόληση N_2 , και είναι παράλληλη προς τη $\beta\beta'$, και ως εκ τούτου έχει κλίση W/P_1 ίση με τον αρχικό πραγματικό μισθό. Υπό την πίεση του ανταγωνισμού, ωστόσο, οι επιχειρήσεις μειώνουν σταδιακά τις τιμές τους, έτσι ώστε η ευθεία $γγ'$ να περιστραφεί γύρω από το σημείο C και να καταστεί εφαπτομένη της καμπύλης παραγωγής.

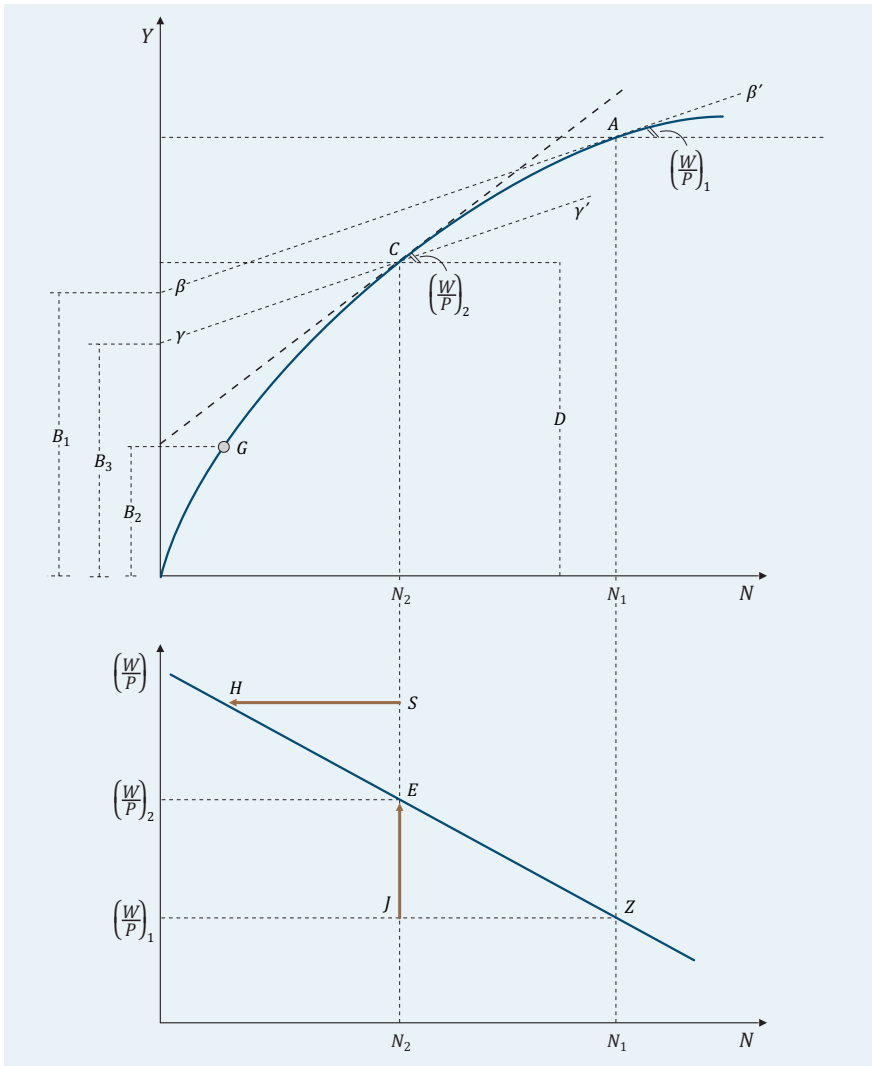
Στο σημείο αυτό τίθεται το ερώτημα γιατί η τιμή καταλήγει στο επίπεδο P_2 , έτσι ώστε να ισχύει $P_2 = W/f(N_2)$, δηλαδή να επαληθεύεται το πρώτο αξίωμα της νεοκλασικής θεωρίας, αντί να συνεχιστεί η μείωση των τιμών μέσω του ανταγωνισμού (και, έτσι, να αυξηθεί περαιτέρω ο πραγματικός μισθός). Η *Γενική Θεωρία* δεν δίνει καμιά ερμηνεία για το ζήτημα αυτό. Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι, εάν οι επιχειρήσεις μειώσουν τις τιμές τους σε επίπεδο χαμηλότερο από το P_2 , τότε, με τον υψηλότερο πραγματικό μισθό που θα προκύψει, θα μειωθεί η παραγωγή σε χαμηλότερα επίπεδα, έτσι ώστε να επιτευχθεί μεγιστοποίηση του κέρδους. Θα υπάρξει, δηλαδή, μετατόπιση της παραγωγής από το σημείο C στο σημείο G. Τότε, όμως, η ζήτηση D θα υπερβεί την παραγωγή, γεγονός που θα επιφέρει τα ακόλουθα αποτελέσματα: πρώτον, η τιμή θα επανέλθει σταδιακά στο επίπεδο P_2 ; δεύτερον, ο πραγματικός μισθός θα επανέλθει σταδιακά στο επίπεδο που ορίζει η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο επίπεδο απασχόλησης N_2 ; τρίτον, η παραγωγή θα αυξηθεί έως το επίπεδο της ζήτησης. Η κίνηση αυτή αντιστοιχεί σε ανωφερή κίνηση του σημείου G κατά μήκος της καμπύλης παραγωγής έως ότου συμπέσει με το σημείο C. Βεβαίως, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί –επικαλούμενος τα επιχειρήματα του ίδιου του Keynes– ότι η μείωση της παραγωγής και της απασχόλησης στο επίπεδο G θα προκαλούσε μείωση της ζήτησης (βλ. για το ζήτημα αυτό όσα αναφέρονται παρακάτω σχετικά με το Κεφάλαιο 19 της *Γενικής Θεωρίας*). Σε αυτή την περίπτωση, εάν το τελικό σημείο ισορροπίας της ζήτησης, έστω M, βρισκόταν μεταξύ του C και του G, η τιμή θα αυξανόταν

εξαιτίας της ανισορροπίας προσφοράς και ζήτησης, έτσι ώστε ο πραγματικός μισθός ισορροπίας να ορίζεται από την οριακή παραγωγικότητα στο σημείο M. Όμως και στην περίπτωση μιας μεγαλύτερης πτώσης της ζήτησης, έτσι ώστε το σημείο M να βρίσκεται αριστερά του σημείου C, θα είχαμε περαιτέρω μείωση της παραγωγής και μεγιστοποίηση του κέρδους με βάση το πρώτο αξίωμα της κλασικής θεωρίας. Σε κάθε περίπτωση, επομένως, η ζήτηση καθορίζει το ύψος της παραγωγής και έναν πραγματικό μισθό (ίσο με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας σε αυτό το επίπεδο παραγωγής) που: α) αποτελεί τον μέγιστο πραγματικό μισθό που είναι διατεθειμένες οι επιχειρήσεις να καταβάλλουν στο δεδομένο επίπεδο απασχόλησης και β) έχει τον χαρακτήρα ενός «ελκυστή», στον οποίο τείνει να επανέλθει ο πραγματικός μισθός κάθε φορά που αποκλίνει από αυτόν.

Είναι χρήσιμο να παραστήσουμε την παραπάνω διαδικασία προσαρμογής σε διάγραμμα πραγματικού μισθού-απασχόλησης (δηλαδή W/P και N), διότι αυτό χρησιμοποιείται κατά κόρον στη σύγχρονη βιβλιογραφία του υποδείγματος μισθών και τιμών. Ο Keynes θεωρεί ότι για κάθε επίπεδο ανεργίας οι επιχειρήσεις ορίζουν έναν πραγματικό μισθό (ίσο με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας) μέσω των μεταβολών των τιμών τους. Με δεδομένο κεφαλαιακό απόθεμα και δεδομένη τη *συνάρτηση χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού*, είναι δυνατό να προσδιορίσουμε μια καμπύλη σχηματισμού των τιμών με τον τρόπο που φαίνεται στο Διάγραμμα 4α.

Σε κάθε επίπεδο απασχόλησης (όπως, για παράδειγμα, στο N_1 του διαγράμματος) αντιστοιχεί ένας πραγματικός μισθός ίσος με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας. Από την αντιστοίχιση αυτή προκύπτει η σχέση $W/P = f(N)$, η οποία για λόγους απλοποίησης εμφανίζεται στο διάγραμμα ως ευθεία. Στη βιβλιογραφία, ιδιαίτερα την εμπειρική, επικρατεί σύγχυση ως προς το νόημα της σχέσης $W/P = f(N)$, την οποία πολλοί νέοι κείνσιανοί οικονομολόγοι εκλαμβάνουν ως μια καμπύλη ζήτησης εργασίας με το βέλος της αιτιότητας να κατευθύνεται από τον μισθό προς την απασχόληση. Κατά τον Keynes, εντούτοις, η εν λόγω σχέση εκφράζει τον ταυτόχρονο καθορισμό του πραγματικού μισθού και της απασχόλησης από το επίπεδο της ενεργού ζήτησης. Επειδή, όμως, ο ονομαστικός μισθός είναι δεδομένος κατά τη στιγμή του καθορισμού του πραγματικού μισθού, η σχέση $W/P = f(N)$ αποτελεί απλώς μετασχηματισμό της σχέσης $P = W/f(N)$. Η καμπύλη καθορισμού των τιμών εκφράζει την τιμή που διαμορφώνει η επιχείρηση με δεδομένο τον ονομαστικό μισθό στο δεδομένο επίπεδο απασχόλησης,

Διάγραμμα 4α: Η καμπύλη σχηματισμού των τιμών

έτσι ώστε ο πραγματικός μισθός να ισούται με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας. Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη καμπύλη εκφράζει τον μέγιστο πραγματικό μισθό που είναι διατεθειμένες να καταβάλλουν οι επιχειρήσεις σε δεδομένο επίπεδο απασχόλησης και τον οποίο διαμορφώνουν μέσω των τιμών τους.

Η δυναμική της προσαρμογής των τιμών που περιγράψαμε παραπάνω μπορεί να διατυπωθεί εκ νέου με βάση το διάγραμμα πραγματικού μισθού-απασχό-

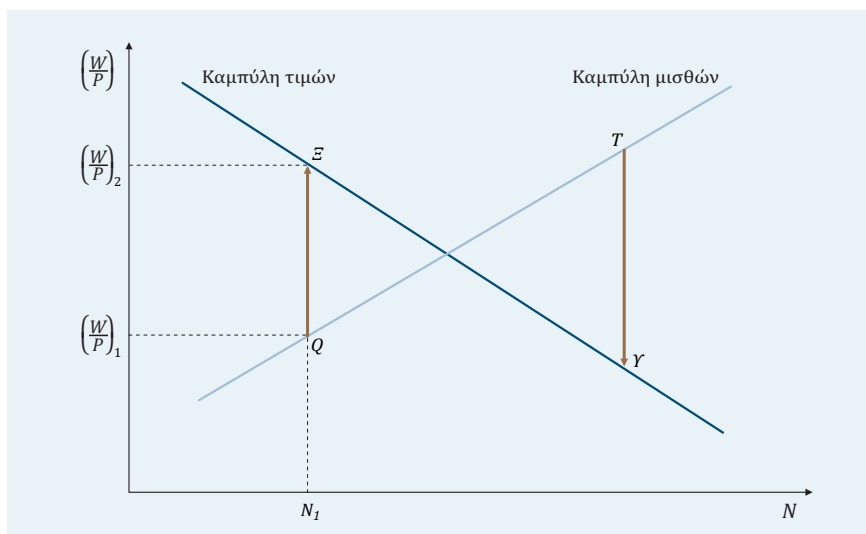
λησης (Διάγραμμα 4α) ως εξής: Το ύψος της ζήτησης (D) καθορίζει ταυτόχρονα τον όγκο της παραγωγής ($Y=D$, σημείο E του διαγράμματος) και το ύψος της απασχόλησης (N_2). Σε αυτό το επίπεδο της απασχόλησης, ο μιν πραγματικός μισθός αμέσως μετά τη διαπραγμάτευση στην αγορά εργασίας ισούται με W/P_1 (όπου P_1 η τιμή του προϊόντος τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή), η δε οικονομία βρίσκεται στο σημείο J και το πρώτο αξίωμα δεν πληρούται. Με αυτό τον πραγματικό μισθό, οι επιχειρήσεις θα είχαν συμφέρον να αυξήσουν την παραγωγή τους έως το επίπεδο απασχόλησης N_1 για να αποκομίσουν μεγαλύτερο κέρδος (B_1). Θα επέλεγαν δηλαδή το σημείο Z του διαγράμματος. Εντούτοις, η ελλείπουσα ζήτηση δεν επιτρέπει μια τέτοια αύξηση. Η παραγωγή περιορίζεται, λοιπόν, στο επίπεδο απασχόλησης N_2 με μισθό W/P_1 , συνδυασμός που αντιστοιχεί στο σημείο J. Ωστόσο, το σημείο J δεν είναι σημείο κατάληξης, διότι υπό την πίεση του ανταγωνισμού μειώνεται σταδιακά η τιμή του προϊόντος, έτσι ώστε η ευθεία γγ' να περιστραφεί γύρω από το σημείο C και να καταστεί εφαπτομένη της καμπύλης παραγωγής. Αυτή η κίνηση στο επάνω μέρος του διαγράμματος αντιστοιχεί με την κίνηση από το σημείο J στο σημείο E, το οποίο ως εκ τούτου αποτελεί ελκυστή. Βεβαίως, εάν υπάρξει απόκλιση του μισθού προς τα πάνω (σημείο S), ως συνέπεια μιας μείωσης των τιμών κάτω από το P_2 (εξαιτίας του ανταγωνισμού ή άλλων συνθηκών), τότε, με τον υψηλότερο μισθό που θα προκύψει, θα μειωθεί η παραγωγή σε χαμηλότερα επίπεδα, έτσι ώστε να επιτευχθεί μεγιστοποίηση του κέρδους (με δεδομένες τις φθίνουσες αποδόσεις). Θα υπάρξει, δηλαδή, μετατόπιση της παραγωγής από το σημείο C στο σημείο G. Στο Διάγραμμα 4α, η κίνηση αυτή αντιστοιχεί με μετατόπιση από το σημείο S στο σημείο H. Όμως, τότε η ζήτηση D θα υπερβεί την παραγωγή, γεγονός που θα έχει ως αποτέλεσμα η τιμή να επανέλθει σταδιακά στο επίπεδο P_2 , ο πραγματικός μισθός να επανέλθει σταδιακά στο επίπεδο που ορίζει η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο επίπεδο απασχόλησης N_2 και η παραγωγή να αυξηθεί έως το επίπεδο της ζήτησης. Η κίνηση αυτή αντιστοιχεί σε ανωφερή κίνηση του σημείου G κατά μήκος της καμπύλης παραγωγής έως ότου συμπίσει με το σημείο C. Στο Διάγραμμα 4α, η εν λόγω κίνηση θα ήταν από το σημείο H στο σημείο E. Το σημείο E έχει τον χαρακτήρα ενός ελκυστή στον οποίο τείνει να επανέλθει ο πραγματικός μισθός κάθε φορά που αποκλίνει από αυτόν, με δεδομένο το επίπεδο της απασχόλησης (επομένως της ενεργού ζήτησης). Σε κάθε επίπεδο απασχόλησης αντιστοιχεί ένας ελκυστής και η ευθεία καθορισμού των τιμών που φαίνεται στο Διάγραμμα 4α είναι ο γεωμετρικός τόπος αυτών των σημείων βαρυτικής έλξης.

Οι ίδιοι συλλογισμοί ισχύουν και για την περίπτωση κατά την οποία το επίπεδο της παραγωγής είναι υψηλό, το ποσοστό ανεργίας μειωμένο και ο πραγματικός μισθός που προκύπτει από τη διαπραγματεύση στην αγορά εργασίας είναι υψηλότερος από την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας: Οι επιχειρήσεις, σε συνθήκες μειωμένης ανεργίας και επομένως υψηλών ονομαστικών μισθών, προκειμένου να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους, σε συνθήκες φθινουσών αποδόσεων, αυξάνουν τις τιμές τους, με δεδομένη και την άμβλυση του ανταγωνισμού που παρατηρείται στις αγορές προϊόντων όταν το επίπεδο της παραγωγής είναι υψηλό. Η αύξηση αυτή –που οδηγεί σε μείωση του πραγματικού μισθού– συνεχίζεται τουλάχιστον έως ότου ο πραγματικός μισθός προσεγγίσει την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο επίπεδο παραγωγής που ορίζεται από το ύψος της ζήτησης. Οι τιμές θα αυξηθούν τουλάχιστον έως το σημείο εκείνο όπου καθιστούν τον πραγματικό μισθό ίσο με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας στο δεδομένο επίπεδο απασχόλησης. Εάν αυξηθούν περισσότερο, η μείωση του πραγματικού μισθού θα οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγής και της απασχόλησης, και –με δεδομένο το επίπεδο της ζήτησης– θα λειτουργήσουν οι δυνάμεις επαναφοράς του συστήματος μισθών-τιμών στο σημείο εκείνο που ορίζει το πρώτο αξίωμα της κλασικής θεωρίας.

Η ευθεία καθορισμού των τιμών δεν είναι μια καμπύλη ζήτησης εργασίας, αλλά διαμόρφωσης των τιμών: Με δεδομένο το επίπεδο της ζήτησης (και της απασχόλησης), ορίζει το σημείο ισορροπίας του πραγματικού μισθού μέσω της διαμόρφωσης των τιμών από τις επιχειρήσεις. Έτσι, το σημείο της τελικής ισορροπίας στην αγορά εργασίας, στο σχήμα του Keynes, δεν απορρέει από τον συνδυασμό εξίσωσης των πραγματικών μισθών και εξίσωσης των τιμών, όπως στο σχήμα wage setting-price setting, που κυριαρχεί στη βιβλιογραφία τα τελευταία είκοσι χρόνια, αλλά προκύπτει *αποκλειστικά από την εξίσωση των τιμών*.

Πράγματι, εάν χαράξουμε την καμπύλη των μισθών στο διάγραμμα πραγματικού μισθού-απασχόλησης (Διάγραμμα 4β) και ακολουθήσουμε τη λογική του Keynes, όπως αυτή εκτέθηκε παραπάνω, η δυναμική του συστήματος θα είναι η εξής: με δεδομένη τη ζήτηση, θα είναι δεδομένη και η απασχόληση N_1 . Σε αυτό το επίπεδο απασχόλησης, οι εργαζόμενοι επιτυγχάνουν στις συλλογικές διαπραγματεύσεις μισθό W τέτοιο ώστε να αντιστοιχεί σε πραγματικό μισθό W/P_1 , όπου P_1 το επίπεδο των τιμών κατά την περίοδο των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Αυτός ο πραγματικός μισθός είναι μικρότερος από τον μισθό

Διάγραμμα 4β: Η καμπύλη των μισθών και η καμπύλη των τιμών

που είναι διατεθειμένες να καταβάλλουν οι επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα οι δυνάμεις του πλήρους ανταγωνισμού να οδηγήσουν σε μείωση των τιμών P_2 και τελικό πραγματικό μισθό W/P_2 . Το σημείο τελικής ισορροπίας Ξ βρίσκεται επί της καμπύλης των τιμών. Οι παραπάνω μεταβολές αντιστοιχούν σε μια κίνηση από το σημείο Q στο σημείο Ξ . Με βάση αυτό το θεωρητικό σχήμα, στο οποίο η καμπύλη των τιμών είναι ο γεωμετρικός τόπος των σημείων ισορροπίας της αγοράς εργασίας για διαφορετικές τιμές της ενεργού ζήτησης, ο Keynes διατείνεται ότι: «[...] μπορεί να μην υπάρχει τρόπος μέσω του οποίου οι εργαζόμενοι ως σύνολο να μπορούν να μειώσουν τον πραγματικό μισθό τους σε ένα δεδομένο επίπεδο αναθερώντας προς τα κάτω τους ονομαστικούς μισθούς σε συμφωνία με τους εργοδότες» (Keynes, 1964 [1936], p. 13). Θα μπορούσε να συμπληρώσει –με βάση το ίδιο θεωρητικό σχήμα– ότι δεν υπάρχει δυνατότητα οι εργαζόμενοι να αυξήσουν τον πραγματικό μισθό μέσω των διαπραγματεύσεων στην αγορά εργασίας παρά μόνο πρόσκαιρα. Διότι, όταν ο πραγματικός μισθός που καθορίζεται στην αγορά εργασίας είναι υψηλότερος από τον μισθό που είναι διατεθειμένες να καταβάλλουν οι επιχειρήσεις, τότε παρουσιάζεται μια κίνηση από το σημείο T στο σημείο Y η οποία οφείλεται στην αύξηση των τιμών (άρα στη μείωση της αγοραστικής δύναμης του ονομαστικού μισθού). Κατά την κίνηση $Q \rightarrow \Xi$, οι επιχειρήσεις μειώνουν τις τιμές τους, ενώ κατά την κίνηση $T \rightarrow Y$ τις αυξάνουν,

έτσι ώστε σε κάθε περίπτωση να πληρούται το πρώτο αξίωμα της νεοκλασικής θεωρίας (πραγματικός μισθός = οριακή παραγωγικότητα της εργασίας). Πρέπει να σημειωθεί ότι η καμπύλη των μισθών που περιλαμβάνει το Διάγραμμα 4β είναι μια καμπύλη των *πραγματικών* μισθών που προέκυψαν από τη διαπραγμάτευση, ενώ ο Keynes δεν αναφέρεται σε μια τέτοια καμπύλη (δεν συσχετίζει τους πραγματικούς αλλά τους *ονομαστικούς* μισθούς με το επίπεδο απασχόλησης ή ανεργίας). Συμπεριλαμβάνοντας ωστόσο την καμπύλη των πραγματικών μισθών διαπραγμάτευσης στο Διάγραμμα 4β δείχνουμε ότι, ακόμη και όταν η καμπύλη των τιμών τέμνεται με μια καμπύλη μισθών στο σημείο παίγυ, το σημείο αυτό δεν αποτελεί ελκυστή για το ποσοστό ανεργίας στο σχήμα του Keynes. *Για να έχει αυτή την ιδιότητα, πρέπει να συντρέχουν και άλλες προϋποθέσεις: αυτές τις οποίες πραγματεύεται ο Keynes στο Κεφάλαιο 19 της Γενικής Θεωρίας.*

Εντούτοις, από τα παραπάνω προκύπτει, αν και άρρητα, ότι στο σχήμα του Keynes υπάρχει ένα σημείο τομής της καμπύλης των τιμών με την καμπύλη των μισθών, το οποίο ορίζει το επίπεδο απασχόλησης πάνω από το οποίο οι τιμές αυξάνονται ή, αντίστροφα, κάτω από το οποίο μειώνονται. Το σημείο αυτό δεν αντιστοιχεί στο παίγυ της νέας κείνσιανής θεωρίας, το οποίο είναι το σημείο τελικής ισορροπίας του συστήματος (η κίνηση γίνεται από το σημείο Q ή το σημείο T στο σημείο τομής των δύο καμπυλών), αλλά αποτελεί απλώς ένα *σημείο σταθερού πληθωρισμού*. Στο σχήμα του Keynes, το τελικό σημείο ισορροπίας βρίσκεται –με δεδομένο το επίπεδο της απασχόλησης– επί της ευθείας καθορισμού των τιμών (από το σημείο Q στο σημείο Ξ και από το σημείο T στο σημείο Υ). Στο θεωρητικό σχήμα των νέων κείνσιανών, το σημείο τομής της καμπύλης των μισθών με την καμπύλη των τιμών αποτελεί ελκυστή, και μάλιστα ισχυρό: εάν, δηλαδή, το σύστημα αφεθεί να ισορροπήσει, δίχως να δεχτεί διαταραχές, θα καταλήξει στο σημείο αυτό (στο παίγυ). Στο θεωρητικό σχήμα του Keynes, το εν λόγω σημείο δεν αποτελεί ελκυστή: εάν το σύστημα αφεθεί να ισορροπήσει, δεν θα καταλήξει στο σημείο τομής των δύο καμπυλών (δηλαδή στο παίγυ), αλλά στο σημείο εκείνο της καμπύλης των τιμών που ορίζει το δεδομένο ύψος της ζήτησης. Η ύπαρξη αυτών των διαφορών μεταξύ του Keynes και των νέων κείνσιανών ανάγεται, μεταξύ άλλων, στο ερώτημα αν οι μεταβολές των μισθών (πραγματικών ή ονομαστικών) είναι δυνατό να μεταβάλλουν την ενεργό ζήτηση. Αυτό, όμως, αποτελεί το αντικείμενο του Κεφαλαίου 19 της *Γενικής Θεωρίας*, στο οποίο γίνεται αναφορά παρακάτω (βλ. Υποενότητα 2.1.4).

2.1.3 Η σημασία των φθίνουσών αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής

Ένα σημαντικό στοιχείο της θεωρητικής κατασκευής του Keynes για την αγορά εργασίας είναι οι φθίνουσες αποδόσεις των συντελεστών παραγωγής, δηλαδή η παραδοχή του πρώτου αξιώματος της κλασικής θεωρίας. Το ζήτημα τέθηκε για πρώτη φορά δύο χρόνια μετά τη δημοσίευση της *Γενικής Θεωρίας*. Πρώτος ο John Dunlop (1938) και αργότερα ο Lorie Tarshis (1939), οικονομολόγοι που χαρακτηρίζονται από τον Thirlwall «μαθητές» του Keynes, ισχυρίστηκαν ότι οι μισθοί αυξάνονται όταν αυξάνεται η απασχόληση και όχι αντίστροφα, όπως ισχυριζόταν ο Keynes. Ο Keynes το 1939, με το άρθρο του «Relative movements of real wages and output» στο *Economic Journal*, αναθεώρησε τις απόψεις του για το πρώτο αξίωμα της κλασικής θεωρίας και συμφώνησε με την άποψη των Dunlop και Tarshis ότι ο πραγματικός μισθός είναι προ-κυκλικός (αυξάνεται όταν μειώνεται η ανεργία). Μια τέτοια αναθεώρηση συνεπάγεται ότι η καμπύλη των τιμών δεν προκύπτει από τη φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, αλλά, αντίθετα, είναι αύξουσα, τουλάχιστον έως ένα ορισμένο επίπεδο παραγωγής πέραν του οποίου καθίσταται φθίνουσα. Ωστόσο, το ερώτημα που τίθεται σε αυτή την περίπτωση είναι αν το θεωρητικό σχήμα του Keynes για την αγορά εργασίας μπορεί να ισχύει ακόμη και μετά την απόρριψη της παραδοχής για τις φθίνουσες οριακές αποδόσεις των συντελεστών παραγωγής.

Η ερμηνεία του Dunlop για το φαινόμενο της προ-κυκλικότητας των πραγματικών μισθών μπορεί να θεωρηθεί συμπλήρωση των εργασιών του Michal Kalecki (1938), σύμφωνα με τον οποίο η μείωση του βαθμού μονοπωλίου που συνοδεύει τη μείωση του αχρησιμοποίητου παραγωγικού δυναμικού κατά την ανοδική φάση του επιχειρηματικού κύκλου αντισταθμίζεται εν πολλοίς από τις αυξήσεις στις τιμές των πρώτων υλών κατά την ίδια ανοδική φάση,⁷ έτσι ώστε το μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία κατά τη διάρκεια του κύκλου να παραμένει σχετικά σταθερό: «Συνοψίζοντας: το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία της βιομηχανίας καθορίζεται, εκτός από την κλαδική σύνθεση της προστιθέμενης αξίας, από τον βαθμό μονοπωλίου και από την αναλογία των τιμών των πρώτων υλών έναντι του μοναδιαίου κόστους εργασίας» (Kalecki, 1952, p. 29).

7. Εκκινώντας από αυτή τη θεώρηση των πραγμάτων, ο Kalecki πίστευε ότι ερμήνευε επαρκώς τη σταθερότητα του μεριδίου της εργασίας στις ΗΠΑ και στη Βρετανία.

Κατά την αντίληψη των μετακείνσιων (Mott, 1988), οι παρατηρήσεις που διατύπωσε ο Dunlop στο άρθρο του στο *Economic Journal* το 1938 είναι συμπληρωματικές στο σχήμα του μεγάλου Πολωνού οικονομολόγου Kalecki, με την έννοια ότι πρόσθεσαν σε αυτό τη βασική διαπίστωση ότι η αύξηση της παραγωγής συνοδεύεται από αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας. Αυτό οφείλεται, κατά τον Dunlop, αφενός στο γεγονός ότι ο μεγαλύτερος όγκος παραγωγής επιτρέπει την καλύτερη εκμετάλλευση του εγκατεστημένου παραγωγικού δυναμικού,⁸ αφετέρου στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών στις εργασιακές διαδικασίες χάρη στις αυξημένες επενδύσεις που πραγματοποιούνται στην ανοδική φάση του επιχειρηματικού κύκλου.

Οι δύο εργασίες, του Kalecki και του Dunlop, είναι πράγματι συμπληρωματικές, διότι εάν το μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία είναι σχετικά σταθερό στη διάρκεια του κύκλου, όπως ισχυρίστηκε ο Kalecki, τότε ο πραγματικός μισθός θα αυξάνεται με τον ίδιο ρυθμό που αυξάνεται η παραγωγικότητα της εργασίας. Εάν όμως η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται κατά την ανοδική φάση του κύκλου, όπως ισχυρίστηκε ο Dunlop, τότε θα αυξάνεται και ο πραγματικός μισθός. Οι μεταβολές του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού θα συσχετίζονται θετικά με τις μεταβολές του πραγματικού μισθού, και τότε δεν μπορεί να ισχύει το πρώτο αξίωμα της νεοκλασικής θεωρίας, σύμφωνα με το οποίο η αύξηση των πραγματικών μισθών συνοδεύεται από μικρότερη χρησιμοποίηση του πάγιου κεφαλαίου.

Επομένως, οι προαναφερθείσες εργασίες των Kalecki και Dunlop (και Tarshis, 1939) περιέχουν διαπιστώσεις που μπορούν να θεωρηθούν επαρκείς ώστε να απορριφθεί η θέση της φθίνουσας καμπύλης των τιμών, τουλάχιστον για το διάστημα του επιχειρηματικού κύκλου κατά το οποίο ο βαθμός χρησιμοποίησης

8. Ως γνωστόν, μια μερίδα εργαζομένων παραμένει αμετάβλητη καθώς μεταβάλλεται ο όγκος της παραγωγής, έτσι ώστε η αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού να συνοδεύεται από αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας: ο ίδιος αριθμός ωρών εργασίας που χρειάζεται ανεξάρτητα αν θα γίνει μικρότερη ή μεγαλύτερη παραγωγή (overhead labour) επιμερίζεται σε μεγαλύτερο όγκο παραγωγής όταν μειώνεται το αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό. Ο Dunlop, ωστόσο, ισχυρίστηκε ότι ακόμη και η «άμεση εργασία» (direct labour), που μεταβάλλεται με τον όγκο της παραγωγής, γίνεται πιο αποτελεσματική όταν αυξάνεται ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού.

του παραγωγικού δυναμικού παραμένει χαμηλός. Περαιτέρω στοιχεία που ενισχύουν τη θέση της φθίνουσας καμπύλης των τιμών έχουν εκτεθεί σε άρθρο των Fay and Medoff (1985), καθώς και σε άλλες εργασίες (Lavoie, 1992, pp. 129-133· Arestis, 1992, pp. 142-159). Οι πιο σύγχρονοι μετακείνσιανοί (Sawyer, 1997a, 1997b, 2002, 2005) δέχονται ότι η καμπύλη των τιμών είναι αρχικά φθίνουσα και καθίσταται στη συνέχεια αύξουσα, όταν το επίπεδο της παραγωγής πλησιάζει στον βαθμό πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού.

Ο Keynes αποδέχτηκε το 1939, στο άρθρο του στο *Economic Journal*, ότι η παραδοχή της *Γενικής Θεωρίας* για τη φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα της εργασίας ήταν λανθασμένη. Ισχυρίστηκε μάλιστα ότι οι εργασίες των Dunlop και Tarshis ενίσχυσαν την άποψή του ότι η απασχόληση εξαρτάται από τη ζήτηση.

Εντούτοις, το θεωρητικό σχήμα της *Γενικής Θεωρίας* για την αγορά εργασίας δεν ισχύει παρά μόνο με την παραδοχή της φθίνουσας οριακής παραγωγικότητας της εργασίας. Αυτό συμβαίνει για τους εξής λόγους:

Θέτουμε εκ νέου το ερώτημα ποια τιμή θα υιοθετήσουν τελικά οι επιχειρήσεις (με άλλα λόγια, ποιον πραγματικό μισθό θα διαμορφώσουν με δεδομένο τον ονομαστικό μισθό) για δεδομένο ύψος της ζήτησης, άρα και της παραγωγής.

Με δεδομένο το ύψος της παραγωγής και της απασχόλησης (που καθορίζεται από την ενεργό ζήτηση), το κέρδος μεγιστοποιείται όταν ο πραγματικός μισθός λαμβάνει την ελάχιστη τιμή του, διότι $R = [Y - N(W/P)]/K$. Με δεδομένα το κεφαλαιακό απόθεμα, την απασχόληση και το ύψος της παραγωγής, όπως στο θεωρητικό σχήμα του Keynes, η κερδοφορία καθίσταται μέγιστη όταν ο πραγματικός μισθός καθίσταται ελάχιστος. Για ποιον λόγο, επομένως, οι επιχειρήσεις θα υιοθετήσουν κάποιον άλλο μισθό;

Δείξαμε προηγουμένως ότι στην περίπτωση των φθίνουσών αποδόσεων ο πραγματικός μισθός τείνει να εξισωθεί με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, η οποία καθορίζει έναν ελκυστή για τον πραγματικό μισθό. Αυτή η διαπίστωση στηρίζεται στον συλλογισμό ότι μια άνοδος του πραγματικού μισθού πάνω από την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας οδηγεί σε μείωση της παραγωγής (έτσι ώστε να μεγιστοποιείται το κέρδος), με αποτέλεσμα να δημιουργείται ανισορροπία προσφοράς και ζήτησης, άνοδος των τιμών, μείωση του πραγματικού μισθού και εξίσωσή του με την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, άνοδος της παραγωγής στο επίπεδο της ζήτησης.

Αυτός, όμως, ο συλλογισμός δεν ισχύει για την περίπτωση των αυξανόμενων αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής. Εάν, δηλαδή, η καμπύλη των τιμών είναι αύξουσα στο επίπεδο πραγματικού μισθού-απασχόλησης (με άλλα λόγια, αν ο πραγματικός μισθός τον οποίο είναι διατεθειμένες να καταβάλλουν οι επιχειρήσεις αυξάνεται με το επίπεδο της απασχόλησης), τότε ο παραπάνω συλλογισμός δεν ισχύει: Αν υποθέσουμε ότι ο πραγματικός μισθός καθίσταται μεγαλύτερος από την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας, τότε οι επιχειρήσεις δεν θα μειώσουν τον όγκο της παραγωγής, όπως συμβαίνει όταν οι αποδόσεις είναι φθίνουσες. Δεν έχουν συμφέρον να μειώσουν την παραγωγή τους, διότι με δεδομένο τον πραγματικό μισθό η μεγιστοποίηση του κέρδους δεν πραγματοποιείται σε κάποιο χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής, αλλά στο υψηλότερο δυνατό. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Nicholas Kaldor: «[...] το μέσο μοναδιαίο κόστος εργασίας μειώνεται με την αύξηση της παραγωγής έως το σημείο πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Σε κάθε σημείο πριν από την πλήρη χρησιμοποίηση, το οριακό προϊόν της εργασίας υπερβαίνει το μέσο προϊόν, έτσι ώστε, εάν όλοι οι εργαζόμενοι αμείβονται με τον ίδιο μισθό, το μέγιστο κέρδος θα προέρχεται από τον οριακό εργαζόμενο – και όχι αντιστρόφως, όπως υποθέτει η νεοκλασική θεωρία. Συμφέρει, επομένως, πάντοτε την επιχείρηση να παράγει όσο περισσότερο μπορεί να πουλήσει» (Kaldor, 1986 [1982], p. 58). Οι επιχειρήσεις, δηλαδή, θα είχαν συμφέρον να αυξήσουν την παραγωγή τους, πλην όμως αυτό δεν είναι δυνατό, διότι δεν το επιτρέπει το επίπεδο της ζήτησης. Εφόσον, λοιπόν, δεν τις συμφέρει να μειώσουν την παραγωγή τους, αλλά ούτε και μπορούν να την αυξήσουν, θα διατηρήσουν τον ίδιο όγκο παραγωγής (που καθορίζεται από το ύψος της ζήτησης) και θα δεχτούν τον τρέχοντα πραγματικό μισθό, είτε αυτός είναι ίσος προς την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας είτε είναι υψηλότερος.⁹ Ούτως εχόντων των πραγμάτων, το πρώτο αξίωμα της κλασικής θεωρίας δεν ισχύει, και συνακόλουθα το θεωρητικό σχήμα του Keynes, όπως είναι διατυπωμένο στη Γενική Θεωρία, δεν ευσταθεί, διότι αφήνει απροσδιόριστο τον πραγματικό μισθό.

Για την υπέρβαση αυτού του «κενού» στην κείνσιανή θεωρία του καθορισμού των τιμών έχουν διατυπωθεί δύο θεωρητικές στρατηγικές:

9. «[...] ως το σημείο όπου η αύξηση του κόστους να δημιουργεί ζημιά, οπότε ο κατασκευαστής θα πρέπει να κλείσει το εργοστάσιο» (Kaldor, 1986 [1982], p. 59, ft. 35).

Η πρώτη συνίσταται στη διατήρηση της υπόθεσης των φθινουσών αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής. Αυτή η στρατηγική υιοθετείται από τους νέους κείνσιανούς, έτσι ώστε η καμπύλη των τιμών να είναι φθίνουσα στο διάγραμμα πραγματικού μισθού-απασχόλησης και να αποκτά λογική συνοχή το θεωρητικό σχήμα.

Η δεύτερη συνίσταται στην ανάπτυξη άλλων θεωριών για τη διαμόρφωση των τιμών. Η στάση αυτή υιοθετείται από ορισμένους μετακεϊνσιανούς (ενδεικτικά: Mott, 1988), οι οποίοι μετατρέπουν το πρώτο αξίωμα της κλασικής θεωρίας, έτσι ώστε η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας να ισούται με το άθροισμα του πραγματικού μισθού και του περιθωρίου κέρδους (mark up) σε συνθήκες αυξανόμενων αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής. Το περιθώριο κέρδους καθορίζεται είτε από τον *βαθμό μονοπωλίου* είτε από τις συνθήκες που επικρατούν στις χρηματιστικές αγορές, ενώ ο πραγματικός μισθός προκύπτει εξ υπολοίπου με δεδομένη την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας. Αυτός είναι ένας τρόπος, μεταξύ άλλων, με τον οποίο ορισμένοι μετακεϊνσιανοί διατηρούν άθικτη την αρχή της *Γενικής Θεωρίας*, σύμφωνα με την οποία οι επιχειρήσεις καθορίζουν τον πραγματικό μισθό, ενώ οι εργατικές ενώσεις των μισθωτών και οι συνθήκες στην αγορά εργασίας επηρεάζουν μόνο τους ονομαστικούς μισθούς. Τη θέση αυτή αποδέχτηκε και η Joan Robinson, θεωρώντας ότι «[...] *αναιρεί τη θεωρία σύμφωνα με την οποία οι μισθοί καθορίζονται από την οριακή παραγωγικότητα*» (Robinson, 1970, pp. 145-146), αφού η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας ισούται με το άθροισμα του πραγματικού μισθού και του κέρδους (ανά μονάδα προϊόντος) και όχι απλώς με τον πραγματικό μισθό. Η σχέση αυτή αποτελεί και μία από τις κεντρικές θέσεις του θεωρητικού σχήματος των Carlin and Soskice (1990, 2006), που συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του σύγχρονου υποδείγματος μισθών και τιμών.

Η πρώτη θεωρητική στρατηγική αποτέλεσε στοιχείο του κυρίαρχου νέου κείνσιανού υποδείγματος, ενώ η δεύτερη άνοιξε τον δρόμο για τη διαμόρφωση της ετερόδοξης εκδοχής του υποδείγματος μισθών και τιμών.

2.1.4 Μισθοί και ζήτηση στο Κεφάλαιο 19 της *Γενικής Θεωρίας*

Ο Patinkin (1987) θεωρούσε κορύφωση της *Γενικής Θεωρίας* το Κεφάλαιο 19. Αντιθέτως, ο Friedman πρότεινε μια ανάγνωση που θα σταματούσε στο Κεφάλαιο 18: «*Ο Milton Friedman ισχυρίζεται ότι τα κεφάλαια μετά το 18 θα*

έπρεπε να θεωρούνται αυστηρά περιφερειακά στην κυρίως συμβολή της Γενικής Θεωρίας, ενώ στην πραγματικότητα τα Κεφάλαια 19 και 20 είναι απολύτως κρίσιμης σημασίας για την απόρριψη της ιδέας ότι η μακροχρόνια ανεργία οφείλεται στην ακαμψία των μισθών» (Thirlwall, 1999). Κατά τη Robinson (1962), την ίδια πρόταση ανάγνωσης με τον Friedman έκανε και ο «νοθευμένος κείνσιανισμός» του Samuelson.

Αυτή η διχογνωμία σχετικά με την αναγκαιότητα ή μη ανάγνωσης του Κεφαλαίου 19 σηματοδοτεί την κρίσιμη σημασία του, η οποία ανάγεται στο γεγονός ότι ο Keynes αποσκοπούσε με αυτό το κεφάλαιο να δείξει ότι το οικονομικό σύστημα δεν διαθέτει αυθόρμητες διαδικασίες κατεύθυνσης στο σημείο ισορροπίας που αργότερα έγινε γνωστό ως *paigu*. Πιο συγκεκριμένα, ήθελε να δείξει ότι οι μεταβολές στους ονομαστικούς μισθούς, στην ευκαμψία των οποίων η «κλασική θεωρία» συνήθως αποδίδει την ικανότητα του οικονομικού συστήματος να διορθώνει τις ανισορροπίες του, δεν μπορούν να οδηγήσουν σε πλήρη απασχόληση: «[...] η κλασική θεωρία συνήθισε στην ιδέα ότι ο υποτιθέμενος αυτορρυθμιζόμενος χαρακτήρας του οικονομικού συστήματος βασίζεται στην ευελιξία των ονομαστικών μισθών» (Keynes, 1964 [1936], p. 257).

Για να γίνει κατανοητή η σημασία αυτού του εγχειρήματος, είναι αναγκαίο να επανέλθουμε σε μερικές παρατηρήσεις σχετικά με το Κεφάλαιο 2 της Γενικής Θεωρίας:

Όπως ήδη αναφέρθηκε στην Υποενότητα 2.1.3, στο θεωρητικό σχήμα που ανέπτυξε ο Keynes στο Κεφάλαιο 2, η οικονομία, εάν αφεθεί να ισορροπήσει, καταλήγει στο σημείο εκείνο της καμπύλης σχηματισμού των τιμών που ορίζει το ύψος της ζήτησης. Το σημείο αυτό δεν είναι το σημείο τομής της καμπύλης σχηματισμού των μισθών και της καμπύλης των τιμών. Εντούτοις, αυτό ισχύει υπό την προϋπόθεση ότι η ζήτηση είναι ανεξάρτητη από τις μεταβολές των ονομαστικών μισθών. Διότι, εάν η μείωση των ονομαστικών μισθών οδηγήσει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο στην αύξηση της ζήτησης, τότε είναι δυνατό να αποδειχτεί ότι αργά ή γρήγορα το σύστημα θα ισορροπήσει – με άλλα λόγια, το οικονομικό σύστημα θα έχει αποκτήσει την ικανότητα να διορθώνει αυτομάτως τις ανισορροπίες του (θα έχει «αυτορρυθμιζόμενο χαρακτήρα», σύμφωνα με τη διατύπωση του Keynes).

Για τον λόγο αυτό, ο Keynes εξετάζει στο Κεφάλαιο 19 τις επιπτώσεις που έχουν οι μεταβολές των ονομαστικών μισθών στη ζήτηση και καταλήγει στο

συμπέρασμα ότι μια μείωση των ονομαστικών μισθών, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα έχει θετικές επιπτώσεις στη ζήτηση: «Δεν υπάρχει συνεπώς βάση για την αντίληψη ότι μια πολιτική κυμαινόμενων μισθών είναι σε θέση να εξασφαλίσει συνεχή πλήρη απασχόληση [...]. Η οικονομία δεν μπορεί να ξαναβρεί κατ' αυτό τον τρόπο αυθόρμητα την ισορροπία της» (Keynes, 1964 [1936], p. 267).

Εντούτοις, στο Κεφάλαιο 19 –το οποίο αποτελεί συμπλήρωμα του Κεφαλαίου 2, με την έννοια ότι έχει στόχο να παρεμποδίσει κάθε απόπειρα ανατροπής του βασικού ισχυρισμού του Keynes ότι το οικονομικό σύστημα στερείται μηχανισμών εξισορρόπησης (ότι έχει δηλαδή έναν self-adjusting character)– περιέχονται και ορισμένες διαπιστώσεις οι οποίες τείνουν να ακυρώσουν το εγχείρημα του Keynes να ανατρέψει την «κλασική θεωρία».

Αναλυτικότερα, τα επιχειρήματα του Κεφαλαίου 19 (Keynes, 1964 [1936], pp. 260-270) έχουν ως εξής:

Οι μεταβολές του ονομαστικού μισθού, κατά τον Keynes, μπορούν να μεταβάλλουν τη συνολική ζήτηση μέσω τριών διαύλων: της συνολικής ιδιωτικής κατανάλωσης, της «οριακής αποδοτικότητας του κεφαλαίου» (την οποία σήμερα ονομάζουμε *εσωτερική απόδοση των επενδυτικών σχεδίων*) και του επιτοκίου.

Οι εξεταζόμενες σχέσεις, που αφορούν καταρχήν σε μια κλειστή οικονομία, είναι οι επιπτώσεις μιας μείωσης του ονομαστικού μισθού: α) στην ιδιωτική κατανάλωση, β) στις προσδοκίες, γ) στο επιτόκιο (επίπτωση Keynes [Keynes effect]) και δ) στο χρέος (ιδιωτικό και δημόσιο) – ανάλυση που είχε πραγματοποιήσει ο Irving Fisher το 1933, γεγονός το οποίο, κατά τα φαινόμενα, αγνοούσε ο Keynes.

α) Όσον αφορά την ιδιωτική κατανάλωση, το εγχείρημα του Keynes συνίσταται στον πολύ γνωστό ισχυρισμό ότι η μείωση των ονομαστικών μισθών, εάν περιορίσει κατά τι τις τιμές, θα προκαλέσει μεταβίβαση αγοραστικής δύναμης από τους μισθωτούς σε άλλες τάξεις της κοινωνίας. Η μεταβίβαση αυτή θα συνοδεύεται από μείωση της διάθεσης («της ροπής») προς κατανάλωση, εξαιτίας της υψηλότερης ροπής προς κατανάλωση που παρουσιάζουν τα νοικοκυριά των μισθωτών σε σύγκριση με αυτά που έχουν εισοδήματα από κέρδη. Το τελικό αποτέλεσμα θα είναι μια μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης. Σύμφωνα με την οριακή θεωρία, η μείωση του πραγματικού μισθού θα είχε οδηγήσει την παραγωγή σε υψηλότερα επίπεδα. Η απάντηση του Keynes είναι ότι, *ceteris paribus*, αυτό δεν μπορεί να συμβεί, διότι μια τέτοια άνοδος της παραγωγής δεν θα μπορούσε να

υποστηριχτεί από μια αντίστοιχη αύξηση της ζήτησης. Αντιθέτως, η παραγωγή θα έπρεπε να ισορροπήσει σε χαμηλότερο επίπεδο εξαιτίας της μείωσης των ονομαστικών μισθών, των πραγματικών μισθών και της ιδιωτικής κατανάλωσης.

β) Σε σχέση με τις προσδοκίες, ο Keynes αναφέρει ότι μπορούν να επιδράσουν θετικά ή αρνητικά στην οριακή αποδοτικότητα του κεφαλαίου (δηλαδή στην εσωτερική απόδοση των επενδυτικών σχεδίων): Μια μεγάλη και απότομη πτώση των μισθών, που συνοδεύεται από την πρόβλεψη ότι δεν θα συνεχιστεί και ότι στο μέλλον οι ονομαστικοί μισθοί θα αυξηθούν, έχει θετικές επιπτώσεις στα επενδυτικά σχέδια. Αντιστρόφως, μια σταδιακή και συνεχιζόμενη πτώση δημιουργεί αρνητικές προσδοκίες και δεν ευνοεί τις επενδύσεις. Άλλος τρόπος να επηρεαστούν οι προσδοκίες είναι η δημιουργία αισιοδοξίας στους επιχειρηματίες *«εφόσον η μείωση μόνο των ονομαστικών μισθών είναι πάντοτε συμφέρουσα για έναν επιχειρηματία»*, με αποτέλεσμα να ευνοηθούν οι επενδύσεις. Εντούτοις, η μείωση μόνο των ονομαστικών μισθών προκαλεί αναταραχή στους κόλπους των εργαζομένων με δυσμενή επίπτωση στο επενδυτικό κλίμα. Συνολικά, λοιπόν, ο Keynes διαπιστώνει ότι η διαμόρφωση των προσδοκιών από μια πτώση των ονομαστικών μισθών έχει αμφιλεγόμενες επιπτώσεις στις επενδύσεις, επομένως και στη συνολική ζήτηση.

γ) Όσον αφορά το επιτόκιο, η μείωση των ονομαστικών μισθών περιορίζει την ανάγκη *«μετρητού χρήματος»*, δηλαδή ρευστότητας. Θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, η αύξηση της ρευστότητας θα προκαλέσει μείωση του επιτοκίου, και έτσι θα ευνοηθεί η επένδυση (επίπτωση Keynes).

δ) Σε σχέση με το χρέος, η επίπτωση από τη μείωση των ονομαστικών μισθών, και συνακόλουθα των τιμών, είναι προφανώς αρνητική, διότι αυξάνει το χρέος σε πραγματικούς όρους και μπορεί να ακυρώσει οποιαδήποτε αισιοδοξία μπορεί να προκαλέσει στους επιχειρηματίες η μείωση των μισθών. Εάν, επιπλέον, οι χαμηλότερες τιμές αυξήσουν την πραγματική επιβάρυνση του εξωτερικού χρέους, η αύξηση της φορολογίας που θα προκύψει θα επιδράσει αρνητικά στη συνολική ζήτηση και θα έχει δυσμενή αντίκτυπο στην αισιοδοξία των επιχειρηματιών.

Από τα παραπάνω, ο Keynes οδηγείται στο συμπέρασμα ότι, εάν περιορίσει την επιχειρηματολογία του σε μια κλειστή οικονομία, μόνο δύο παράγοντες μπορούν να είναι ευνοϊκοί για την οικονομική δραστηριότητα και την απασχόληση ως αποτέλεσμα μιας μείωσης των ονομαστικών μισθών: η ενδεχόμενη ενίσχυση των επενδύσεων εξαιτίας της διαμόρφωσης ευνοϊκών προσδοκιών και η μείωση

των επιτοκίων εξαιτίας της αύξησης της ρευστότητας (επίπτωση Keynes). Στη συνέχεια, όμως, υπονομεύει το ίδιο το συμπέρασμά του, εξηγώντας ότι ακόμη και αυτοί οι δύο παράγοντες είναι ευνοϊκοί μόνο υπό όρους. Έτσι, συμπεραίνει ότι η οικονομία δεν έχει *«αυτορρυθμιζόμενο χαρακτήρα»*, που σημαίνει με πιο τεχνικούς όρους ότι δεν οδεύει αυθορμήτως στο σημείο ισορροπίας.

Το Κεφάλαιο 19 περιέχει, όμως, και κάποιες διαπιστώσεις που τείνουν να ακυρώσουν τα επιχειρήματα του Keynes. Αυτές αφορούν τα όσα αναφέρει ο Keynes σχετικά με τη σημασία της μείωσης των ονομαστικών μισθών για την ανταγωνιστικότητα και τους όρους εμπορίου. Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι σε μια ανοιχτή οικονομία μια μείωση του ονομαστικού μισθού που υπερβαίνει την αντίστοιχη μείωση στις ανταγωνίστριες χώρες, σε κοινό νόμισμα, θα οδηγήσει σε αύξηση της εξωτερικής ζήτησης, άρα και των επενδύσεων. Βεβαίως, θα υπάρξει επιδείνωση των όρων εμπορίου, πλην όμως, υποθέτει ο Keynes, η επίπτωση από την αύξηση του όγκου του εμπορίου θα είναι μεγαλύτερη – όπως εξάλλου συμβαίνει συνήθως. Υποθέτει δε ότι αυτές οι επισημάνσεις σε σχέση με την ανοιχτή οικονομία αποτελούν μικρή υποχώρηση από τις θέσεις του, επειδή στοχάζεται το θεωρητικό του σχήμα με όρους κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών: *«με δεδομένο ότι η ισορροπία με τον υπόλοιπο κόσμο μπορεί να εξασφαλιστεί μέσω των κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών»*.

Σε καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών ή κοινού νομίσματος, ωστόσο, η κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών εμπεριέχει την ύπαρξη ενός σημείου ισορροπίας, μιας ανεργίας ισορροπίας, δηλαδή ενός *nairu*.

Το υπόδειγμα μισθών και τιμών που θεμελίωσε ο ίδιος ο Keynes αποτέλεσε τη βάση επί της οποίας αναπτύχθηκαν όλες οι άλλες εκδοχές του υποδείγματος αυτού. Εντούτοις, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στο σημείο αυτό και στην καθοριστική για τη συγκρότηση του βασικού υποδείγματος συνεισφορά του Robert Rowthorn, για τον οποίο γίνεται διεξοδική αναφορά αμέσως παρακάτω.

2.2 Η συμβολή του Rowthorn (1977)

Ο Robert Rowthorn με τις εργασίες που εκπόνησε τη δεκαετία του 1970, και ιδιαίτερα με το άρθρο του *«Conflict, inflation and money»*, το οποίο δημοσιεύτηκε πρώτα στο *Cambridge Journal of Economics* το 1977 (τεύχος 1) και αναδη-

μοσιεύτηκε στο βιβλίο του *Capitalism, Conflict and Inflation* το 1980, συνέβαλε αποφασιστικά στη συγκρότηση του κοινού υποδείγματος μισθών και τιμών.

Η συμβολή του Rowthorn συνίσταται στο γεγονός ότι εισήγαγε στο βασικό υπόδειγμα τον ανταγωνισμό (conflict) μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων ως καθοριστικό παράγοντα της πρωτογενούς διανομής του προϊόντος, σε αντίθεση με το υπόδειγμα του Keynes, που επιδίωκε να αφαιρέσει από τα συνδικάτα και τους εργαζομένους κάθε ευθύνη που αφορούσε τον σχηματισμό του πραγματικού μισθού, επομένως και τη διανομή του προϊόντος μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων. Το γεγονός ότι όλες οι σύγχρονες εκδοχές του υποδείγματος μισθών και τιμών συγκροτούνται επί της παραδοχής ότι τόσο οι επιχειρήσεις όσο και οι εργαζόμενοι (και τα συνδικάτα τους) συμμετέχουν ως ανταγωνιστές στη διαμόρφωση του πραγματικού μισθού και της διανομής του προϊόντος οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη συμβολή του Rowthorn, που εισήγαγε στο βασικό κείνσιανό υπόδειγμα την έννοια του κοινωνικού ανταγωνισμού, αξιοποιώντας τη θεωρητική παράδοση του Karl Marx (1990 [1867]) και του Michal Kalecki (1938, 1952).

Το υπόδειγμα που παρουσίασε ο Rowthorn στο προαναφερθέν άρθρο του περιλαμβάνει δύο τομείς: τον ιδιωτικό και τον κρατικό. Ο ιδιωτικός τομέας περιλαμβάνει τις επιχειρήσεις και τους μισθωτούς εργαζομένους. Σε αυτόν παράγονται τα εμπορεύματα (αγαθά και υπηρεσίες), ενώ η παραγωγικότητα της εργασίας παραμένει σταθερή. Επίσης, ο ιδιωτικός τομέας αγοράζει αγαθά και υπηρεσίες από το εξωτερικό, για να τα χρησιμοποιήσει ως εισροές στις εργασιακές διαδικασίες με σκοπό την παραγωγή εμπορευμάτων που απευθύνονται τόσο στην εσωτερική όσο και στις εξαγωγικές αγορές. Ο όγκος των εισαγόμενων προϊόντων που απαιτείται για την παραγωγή μιας μονάδας εγχώριου προϊόντος είναι σταθερός.

Το παραγόμενο προϊόν του ιδιωτικού τομέα υπόκειται σε τέσσερις απαιτήσεις: στην απαίτηση των επιχειρήσεων, των εργαζομένων, του κρατικού τομέα και των εισαγωγέων. Ο κρατικός τομέας αφαιρεί μέσω της φορολογίας ένα μέρος του προϊόντος (ενδεχομένως για να το αναδιανείμει) και ο εξωτερικός τομέας της οικονομίας επίσης αφαιρεί ένα μέρος του προϊόντος για την πληρωμή των εισαγόμενων προϊόντων. Οι δύο αυτοί τομείς (ο κρατικός και ο εξωτερικός) είναι πλήρως προστατευμένοι από τον πληθωρισμό, με την έννοια ότι τα πραγματικά εισοδήματά τους ως ποσοστό του ΑΕΠ δεν επηρεάζονται από τις μεταβολές στις εγχώριες τιμές, αλλά από άλλους, εξωγενείς, παράγοντες. Άρα οι επιχειρήσεις αυ-

ξάνοντας τις τιμές τους επιβαρύνουν μόνο τους μισθωτούς και, αντιστρόφως, οι μισθωτοί αυξάνοντας τους μισθούς επιβαρύνουν μόνο τις επιχειρήσεις.

Οι εργαζόμενοι, στο υπόδειγμα του Rowthorn, μπορούν να διαπραγματευτούν αυξήσεις που αποσκοπούν σε ένα ορισμένο επίπεδο διαβίωσης, επομένως σε μια ορισμένη αγοραστική δύναμη του μισθού. Άρα η διαπραγμάτευση αφορά μεν τον ονομαστικό μισθό, αλλά εμμέσως προσδιορίζει και τον πραγματικό, όπως αυτός μπορεί να υπολογιστεί με τον προσδοκώμενο πληθωρισμό (*anticipated inflation*). Σε ό,τι αφορά τις επιχειρήσεις, αφού έχουν συμφωνήσει επί των ονομαστικών μισθών, που καθορίζονται στη διαπραγμάτευση με τους εργαζόμενους, μπορούν να θέσουν τις τιμές τους στο ύψος εκείνο που ανταποκρίνεται στο επιθυμητό επίπεδο κερδοφορίας (*«target profit rate»*, κατά την έκφραση του Rowthorn). Οι ανταγωνιστικές απαιτήσεις των δύο πλευρών επί του εισοδήματος ενδέχεται να υπερβαίνουν ή να υπολείπονται του εισοδήματος που είναι διαθέσιμο προς διανομή μετά την πληρωμή των φόρων και του κόστους των εισαγωγών από το καθαρό προϊόν. Σε αυτή την περίπτωση, ο ανταγωνισμός για τη διανομή του προϊόντος οδηγεί σε αύξηση ή σε μείωση του πληθωρισμού. Αντιθέτως, ο πληθωρισμός είναι σταθερός μόνο όταν οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των μισθωτών είναι συμβατές, δηλαδή το άθροισμά τους ισούται με το εισόδημα που μπορεί να διατεθεί προς διανομή μετά την πληρωμή των τόκων και των εισαγόμενων προϊόντων. Αυτό σημαίνει ότι ο πληθωρισμός είναι σταθερός όταν το εισοδηματικό μερίδιο των κερδών στο οποίο αποσκοπούν οι επιχειρήσεις συμπίπτει με το εισοδηματικό μερίδιο που προκύπτει από τη διαπραγμάτευση των μισθών. Εάν τα δύο μερίδια των κερδών (το τρέχον και το επιθυμητό) διαφέρουν, οι επιχειρήσεις θα προσπαθήσουν, αυξάνοντας τις τιμές τους, να ανατρέψουν τη διανομή του προϊόντος που καθορίστηκε στη διαπραγμάτευση. Μια τέτοια αύξηση των τιμών, η οποία δεν ήταν προσδοκώμενη (*anticipated*), είναι ανάλογη της απόστασης του επιθυμητού από το τρέχον μερίδιο των κερδών. Ο Rowthorn ονομάζει *«aspiration gap»* την απόσταση του επιθυμητού μεριδίου κερδών (*target profit share*) από το τρέχον μερίδιο των κερδών που προέκυψε από τη διαπραγμάτευση (*negotiated profit share*). Αυτό το χάσμα επιδίωξε να αποτελεί την κινητήρια δύναμη των αυξήσεων των τιμών· το μέγεθός του εξαρτάται από την ισχύ που έχουν στις αγορές εργασίας οι μισθωτοί (και τα συνδικάτα τους) και στις αγορές προϊόντων οι επιχειρήσεις (και οι οργανώσεις τους), αλλά και από την προθυμία τους να κάνουν χρήση αυτής της ισχύος.

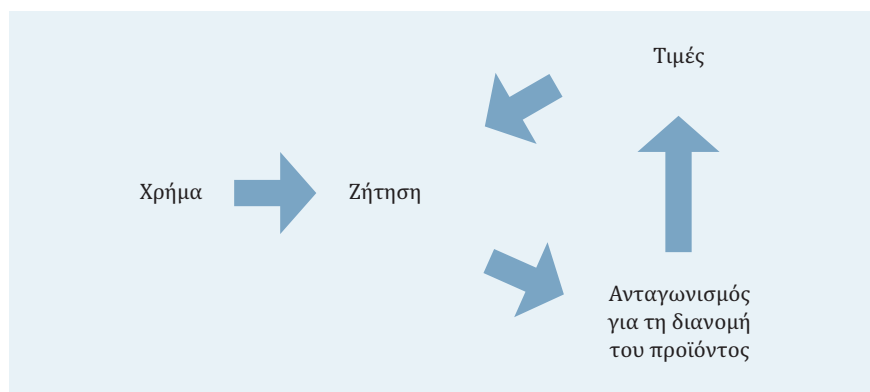
Οι εργαζόμενοι, όταν έχουν αυξημένη ισχύ στις αγορές εργασίας, επιδιώκουν υψηλές αυξήσεις των μισθών, και οι επιχειρήσεις, όταν έχουν αυξημένη ισχύ στις αγορές προϊόντων, επιδιώκουν υψηλές αυξήσεις των τιμών. Μεταξύ των πολλών παραγόντων «οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής φύσης», κατά την έκφραση του Rowthorn, που επηρεάζουν την ισχύ στις αγορές, ιδιαίτερη σημασία έχει η ζήτηση, η οποία επηρεάζει το ποσοστό ανεργίας και τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Όταν υπάρχει περίσσεια εργασίας, η διαπραγματευτική ισχύς των συνδικάτων (και των εργαζομένων γενικότερα) είναι μειωμένη, και αντίστροφα. Με άλλα λόγια, το ύψος του ονομαστικού μισθού το οποίο είναι σε θέση να διαπραγματευτούν τα εργατικά σωματεία είναι αντιστρόφως ανάλογο του ποσοστού ανεργίας. Κατά αναλογία, όταν υπάρχει περίσσεια παραγωγικού δυναμικού (δηλαδή ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού είναι χαμηλός), οι επιχειρήσεις έχουν μειωμένη ισχύ στις αγορές εργασίας και ασκούν μια προσεκτική πολιτική τιμών, καθώς γνωρίζουν ότι οι ανταγωνιστές τους, που έχουν επίσης αχρησιμοποίητο παραγωγικό δυναμικό, μπορούν διατηρώντας αμετάβλητες τις τιμές τους να αυξήσουν τα μερίδια αγοράς που κατέχουν. Επομένως, το ύψος των τιμών είναι ευθέως ανάλογο του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στην εργασία του Rowthorn (1977, 1980) το ποσοστό απασχόλησης (δηλαδή το συμπληρωματικό ως προς τη μονάδα μέγεθος του ποσοστού ανεργίας) και ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού κινούνται μεν στη διάρκεια του οικονομικού κύκλου προς την ίδια κατεύθυνση, πλην όμως δεν συμπίπτουν και δεν δικαιολογείται η υποκατάσταση του βαθμού χρησιμοποίησης από το ποσοστό ανεργίας. Στην εκδοχή του κύριου ρεύματος των οικονομικών για το υπόδειγμα μισθών και τιμών, όπως αυτή προσδιορίστηκε από το έργο των Layard et al. (1991), τα δύο μεγέθη εξομοιώνονται, με αποτέλεσμα να παραβλέπεται η σημασία των μεταβολών του κεφαλαιακού αποθέματος και της προσφοράς εργασίας (βλ. αναλυτικότερα στην Ενότητα 4, όπου αναφέρεται και η κριτική η οποία ασκήθηκε σε αυτό από τον Rowthorn και άλλους μετακεϊνσιανούς).

Όταν αυξάνονται οι φόροι και το κόστος αγοράς των εισαγόμενων προϊόντων, στο σχήμα του Rowthorn, μειώνεται το εισόδημα που είναι διαθέσιμο προς διανομή μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων, και οι δύο πλευρές, μη αποδεχόμενες το βάρος των υψηλότερων φόρων ή εισαγωγών, υπερασπίζονται τα εισο-

δηματικά τους μερίδια επιτυγχάνοντας αντισταθμιστικές αυξήσεις των μισθών και των τιμών. Επομένως, το θεωρητικό σχήμα του Rowthorn είναι ένα επαρκές πλαίσιο ανάλυσης του φαινομένου του πληθωρισμού. Ο ανταγωνισμός για τη διανομή του προϊόντος εξηγεί τις αυξήσεις των ονομαστικών μισθών και των τιμών· ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν περιθώρια για την εισαγωγή στο θεωρητικό σχήμα μιας νομισματικής θεωρίας για τον πληθωρισμό, η οποία θα ισχυριζόταν ότι υπάρχει άμεση σχέση αιτιότητας μεταξύ χρήματος και τιμών. Όπως σημειώνει ο Rowthorn, «αυτό θα οδηγούσε σε μια δεύτερη και ανεξάρτητη ερμηνεία του πληθωρισμού επιπρόσθετα προς την αρχική ερμηνεία που βασίζεται στη θεωρία των ανταγωνιστικών επιδιώξεων» (Rowthorn, 1980, p. 168). Εντούτοις, η ένταση του ανταγωνισμού για τη διανομή του προϊόντος εξαρτάται από το επίπεδο της ζήτησης· και αυτό με τη σειρά του, ισχυρίζεται ο Rowthorn, εξαρτάται από την προσφορά χρήματος, όπως στο παρακάτω σχήμα:

Διάγραμμα 5: Ο ρόλος του χρήματος στο θεωρητικό σχήμα του Rowthorn

Με άλλα λόγια, ο νομισματικός παράγοντας έχει ανεξάρτητη επίπτωση επί της ζήτησης, καθορίζεται δηλαδή εξωγενώς. Μια αύξηση της προσφοράς χρήματος οδηγεί σε αύξηση της δαπάνης και της συνολικής ζήτησης. Εάν η προσφορά χρήματος βρίσκεται κάτω από κυβερνητικό έλεγχο, ισχυριζόταν ο Rowthorn το 1977, μπορεί τότε να χρησιμοποιηθεί για να επιδράσει στις μεταβολές του προϊόντος, της απασχόλησης και των τιμών: «μια νομισματική πολιτική που τονώνει τη ζήτηση μπορεί να μετατρέψει τα αποτελέσματα της εισοδηματικής πολιτικής επί των τιμών σε αποτελέσματα επί της παραγωγής και της απασχόλησης, έτσι ώστε το σύστημα να λειτουργεί με λιγότερη ανεργία και με τον ίδιο πληθωρισμό που είχαμε προηγουμένως» (Rowthorn, 1980, p. 174). Η συμβολή του Rowthorn

τη δεκαετία του 1970, *όσον αφορά την πλευρά της ζήτησης*, δεν ήταν σημαντική και η προσοχή του ήταν στραμμένη στον καθορισμό των ονομαστικών μισθών και των τιμών. Οι αναφορές του στην πλευρά της ζήτησης εμφανίζονται ως αναγκαία στάδια της εργασίας του, προκειμένου να ολοκληρώσει το υπόδειγμα που πρότεινε το 1977 και το οποίο συμπυκνώνει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που ο Stockhammer (2008) ονομάζει *nairu model*, δηλαδή όλα τα χαρακτηριστικά του *υποδείγματος σχηματισμού μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού*, στο οποίο οι διαφορετικές οικονομικές σχολές σκέψης δίνουν τις δικές τους διαφορετικές εκδοχές (*nairu stories*).

Συνοπτικά, τα χαρακτηριστικά του γενικά αποδεκτού υποδείγματος μισθών και τιμών έχουν ως εξής:

I. Η διαμόρφωση των ονομαστικών μισθών πραγματοποιείται μέσω διαπραγμάτευσης ανάμεσα στους μισθωτούς (και τα σωματεία τους) και στις επιχειρήσεις (και τις οργανώσεις τους). Οι συμβάσεις εργασίας δεν είναι το αποτέλεσμα μιας εκκαθάρισης της αγοράς εργασίας *à la Walras*, αλλά οι επιχειρήσεις και τα εργατικά σωματεία διαπραγματεύονται τους ονομαστικούς μισθούς κάνοντας χρήση των αντίστοιχων θέσεων ισχύος που έχουν στις αγορές εργασίας.

II. Η σχετική ισχύς των δύο πλευρών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους θεσμούς της αγοράς εργασίας (*labour market institutions*) και από το ποσοστό ανεργίας. Οι ερμηνείες που αφορούν την ισχύ των εργατικών σωματείων ποικίλλουν από την απλή εμπειρική παρατήρηση ότι η άνοδος της ανεργίας καθιστά ανασφαλείς και επισφαλείς τους εργαζομένους στον ιδιωτικό τομέα έως τις μικροοικονομικές θεωρίες που αναφέρονται στη διαπραγμάτευση ή τον σχηματισμό μισθών επίδοσης (*efficiency wages*) κ.λπ.

III. Οι μισθωτοί διαπραγματεύονται τον ονομαστικό μισθό, αποσκοπώντας σε έναν *πραγματικό μισθό αναφοράς* (*target wage*), δηλαδή σε μια ορισμένη αγοραστική δύναμη αναφοράς. Μάλιστα, υπολογίζουν αυτή την αγοραστική δύναμη με βάση τις προσδοκώμενες τιμές.

IV. Στο τέλος της διαπραγμάτευσης, οι δύο πλευρές έχουν συμφωνήσει σε έναν ονομαστικό και έναν πραγματικό μισθό υπολογισμένους με τις *προσδοκώμενες τιμές*.

V. Οι τιμές καθορίζονται από τις επιχειρήσεις μέσα σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού· δηλαδή οι επιχειρήσεις καθορίζουν τα περιθώρια κέρδους και τις

τιμές τους κάνοντας χρήση της ισχύος τους στις αγορές προϊόντων και λαμβάνοντας υπόψη τους ονομαστικούς μισθούς, όπως αυτοί προέκυψαν από τη διαπραγμάτευση με τους μισθωτούς. Η ισχύς των επιχειρήσεων εξαρτάται από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγορών προϊόντων και την ελαστικότητα της ζήτησης στις τιμές, και είναι ανάλογη του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού.

VI. Επομένως, οι επιχειρήσεις μεταβάλλοντας τις τιμές τους διαμορφώνουν έναν *πραγματικό μισθό* που δεν συμπίπτει αναγκαστικά με αυτόν που προέκυψε από τη διαπραγμάτευση.

VII. Όταν ο πραγματικός μισθός που προέκυψε από τη διαπραγμάτευση δεν είναι ίσος με τον πραγματικό μισθό που διαμορφώθηκε μετά την αύξηση των τιμών από τις επιχειρήσεις, εμφανίζονται μεταβολές στον πληθωρισμό. Με άλλα λόγια, οι μεταβολές στον πληθωρισμό είναι το αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των δύο πλευρών (εργαζομένων και επιχειρήσεων) για τη διανομή του προϊόντος.

VIII. Υπάρχει ένα μοναδικό ποσοστό ανεργίας στο οποίο ο πληθωρισμός είναι σταθερός (στο εξής *ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού*), διότι σε αυτό το ποσοστό ανεργίας καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις των δύο πλευρών, δηλαδή ο πραγματικός μισθός που προκύπτει από τη διαπραγμάτευση για τον ονομαστικό μισθό (υπολογισμένος με τις ισχύουσες ή τις προσδοκώμενες τιμές την περίοδο της διαπραγμάτευσης) ισούται με τον πραγματικό μισθό που προκύπτει μετά τη διαμόρφωση των τιμών εκ μέρους των επιχειρήσεων. Όταν το τρέχον ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλότερο από το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού, παρατηρείται αυξανόμενος πληθωρισμός, και αντιστρόφως.

IX. Στην περίπτωση κατά την οποία η συνολική ζήτηση εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από τις μεταβολές των τιμών (όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας μικρής ανοιχτής οικονομίας), υπάρχει ανάδραση από τις αγορές προϊόντων προς την αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, εάν η ζήτηση μειώνεται με την αύξηση των τιμών, τότε στην αγορά εργασίας υπάρχει ένα σημείο ισορροπίας στο οποίο τείνει το σύστημα αυθορμήτως. Αυτό το σημείο ισορροπίας είναι το *ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού* και ονομάζεται *nairu*. Δυνάμεις επαναφοράς του συστήματος στο σημείο ισορροπίας ενεργοποιούνται κάθε φορά που το ποσοστό ανεργίας μετατοπίζεται κάτω ή πάνω από το *nairu*. Εάν η ζήτηση μετατοπίσει το ποσοστό ανεργίας σε επίπεδα χαμηλότερα της ανεργίας ισορροπίας

(δηλαδή του pairu), θα υπάρξει αύξηση του πληθωρισμού, θα μειωθεί η ζήτηση, και το σύστημα θα επιστρέψει σε ισορροπία. Αντιστρόφως, εάν η ζήτηση μετατοπίσει το ποσοστό ανεργίας σε επίπεδα υψηλότερα της ανεργίας ισορροπίας, θα υπάρξει μείωση του πληθωρισμού, θα αυξηθεί η ζήτηση, και το σύστημα θα επιστρέψει, και πάλι, σε ισορροπία.

X. Εντούτοις, δεν υπάρχει γενική συμφωνία ως προς την ισχύ των δυνάμεων επαναφοράς του συστήματος σε ισορροπία. Ανάλογα με τη συγκεκριμένη μορφή των εξισώσεων του υποδείγματος, δηλαδή ανάλογα με τις θεωρητικές αφετηρίες και τις παραδοχές του κάθε ερευνητή, το pairu μπορεί να εμφανίζεται ως ένας *ισχυρός* ή ένας *αδύναμος* *ελκυστής*.

XI. Το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού προκύπτει ως η τομή δύο καμπυλών: Η πρώτη καμπύλη είναι η *καμπύλη των μισθών*, η οποία στο επίπεδο *πραγματικού μισθού-απασχόλησης* δείχνει όλους τους συνδυασμούς του πραγματικού μισθού που έχει προκύψει από τη διαπραγμάτευση (*negotiated wage*) με το επίπεδο της απασχόλησης (ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού). Η καμπύλη των μισθών είναι αύξουσα, διότι ο πραγματικός μισθός που επιτυγχάνεται από τους εργαζομένους στις διαπραγματεύσεις είναι τόσο υψηλότερος όσο υψηλότερη είναι η απασχόληση (δηλαδή μικρότερο το ποσοστό ανεργίας). Η δεύτερη καμπύλη είναι η *καμπύλη των τιμών*, η οποία στο διάγραμμα *πραγματικού μισθού-απασχόλησης* δείχνει όλους τους συνδυασμούς του πραγματικού μισθού που έχει προκύψει αφού οι επιχειρήσεις μετέβαλαν τις τιμές ώστε να αντιστοιχούν στο επίπεδο της απασχόλησης (ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού). Η καμπύλη των τιμών μπορεί να είναι φθίνουσα, όπως σε εκείνες τις εκδοχές του υποδείγματος που θεωρούν ότι η αύξηση της παραγωγής χαρακτηρίζεται από φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα, ή οριζόντια (σταθερές αποδόσεις) ή αύξουσα μέχρι ενός σημείου και εν συνεχεία φθίνουσα (αποδόσεις που εξαρτώνται από τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού). Οι δύο καμπύλες και το pairu φαίνονται στο Διάγραμμα 6 (με φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα για την καμπύλη των τιμών).

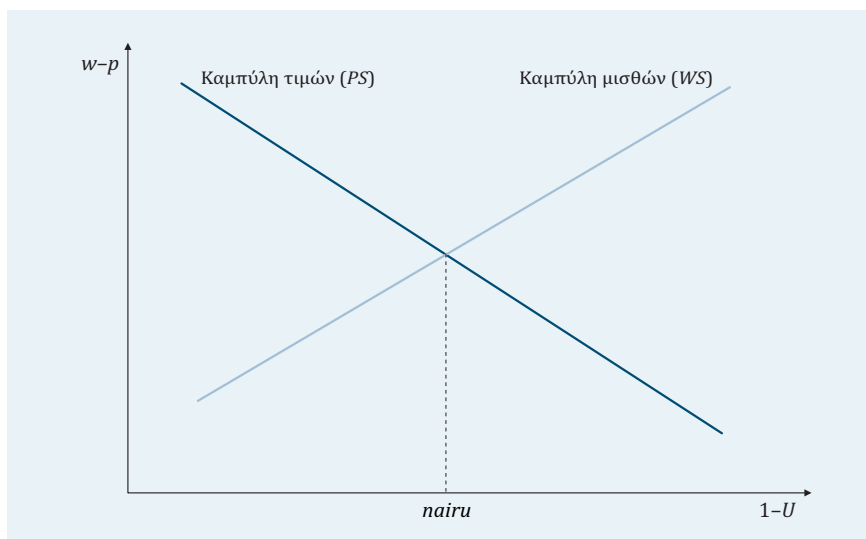
XII. Για να ολοκληρωθεί το υπόδειγμα χρειάζονται, εκτός από τις καμπύλες των μισθών και των τιμών, μία εξίσωση για τη συνολική ζήτηση και μία για τη σχέση του ποσοστού ανεργίας με το επίπεδο παραγωγής, δηλαδή μία σχέση όμοια ή παρόμοια με αυτήν που περιγράφει ο νόμος του Okun.

XIII. Όσον αφορά τη χρονική διαδοχή των βημάτων της παραπάνω διαδικασίας, αυτή έχει ως εξής: Στη βραχυχρόνια διάρκεια οι τιμές και οι μισθοί παραμένουν αμετάβλητοι (εκτός εάν έχουν δεχτεί εξωτερική διαταραχή), ενώ μπορούν να μεταβάλλονται το ονομαστικό επιτόκιο και η ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία. Η ισορροπία στις αγορές προϊόντων επέρχεται στη βραχυχρόνια διάρκεια με την εξίσωση της παραγωγής και της ζήτησης. Στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια οι μισθωτοί αποκρίνονται πρώτοι¹⁰ στην κατάσταση της οικονομίας που έχει διαμορφωθεί βραχυπρόθεσμα. Με τις διεκδικήσεις τους, και ιδιαίτερα με τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, καθορίζεται ένα νέο επίπεδο του ονομαστικού μισθού. Ακολούθως, οι επιχειρήσεις καθορίζουν το επίπεδο των τιμών τους έτσι, ώστε να διαμορφώνεται ο πραγματικός μισθός που αντιστοιχεί στο επιθυμητό κέρδος. Η ζήτηση, που εξαρτάται από τις τιμές και το εισόδημα, καθορίζει το νέο επίπεδο παραγωγής, το οποίο αποτελεί σημείο αφετηρίας νέων συλλογικών διαπραγματεύσεων κ.λπ. Στη μακροπρόθεσμη διάρκεια το σύστημα οδεύει προς το *naïgu* και ενδεχομένως ισορροπεί.

Η συνολική ζήτηση πολλές φορές εμφανίζεται ως συνάρτηση του επιπέδου των τιμών, της προσφοράς χρήματος, της δημοσιονομικής πολιτικής, των καθαρών εξαγωγών και του επιτοκίου. Στην περίπτωση ορισμένων ετερόδοξων εκδοχών του υποδείγματος χρησιμοποιείται ως μεταβλητή που επηρεάζει τη συνολική ζήτηση και η διανομή του εισοδήματος μεταξύ μισθωτών, επιχειρήσεων και εισοδηματιών. Η εξίσωση της ζήτησης αποτελεί τον τόπο σημαντικών αποκλίσεων μεταξύ των διαφορετικών εκδοχών του γενικού υποδείγματος, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την επίπτωση των ονομαστικών μισθών στη ζήτηση, δηλαδή στα ζητήματα που πραγματεύεται το Κεφάλαιο 19 της *Γενικής θεωρίας* του Keynes. Τέτοια σημεία σημαντικών αποκλίσεων είναι η *επίπτωση των πραγματικών διαθεσίμων* (real balance effect), των οποίων η σημασία δεν επιβεβαιώνεται πλήρως από τα εμπειρικά δεδομένα, και η αναδιανομή του προϊόντος, η οποία για ορισμένους δεν έχει επίπτωση στη συνολική ζήτηση, σε αντίθεση με άλλους, που ισχυρίζονται ότι μια τέτοια επίπτωση είναι υπαρκτή, έστω υπό όρους, τους οποίους προσδιόρισαν πρώτοι οι Bhaduri and Marglin (1990) εισάγοντας την έννοια της *ανάπτυξης διά των μισθών* (wage led growth).

10. Σε ορισμένα θεωρητικά σχήματα αυξάνονται πρώτα οι τιμές και μετά οι ονομαστικοί μισθοί, χωρίς ωστόσο αυτή η διαφορά να είναι ουσιαστική.

Διάγραμμα 6: Ο καθορισμός του *nairu*

Μετά τις εργασίες του Rowthorn, στις αρχές της δεκαετίας του 1990 αναπτύχθηκε το νέο κείνσιανό υπόδειγμα μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού (βλ. τη σημαντική συμβολή των Carlin and Soskice, 1990, Chapters 11 and 12· Carlin and Soskice, 2006, Chapters 9 and 10· Layard et al., 1991, Chapter 8· Rowthorn, 1995, 1999). Το υπόδειγμα αυτό έχει καταστεί κυρίαρχο στο γνωστικό πεδίο του και το ακολουθούν στην πλειονότητά τους οι οικονομολόγοι, είτε πρόκειται για ακαδημαϊκούς είτε για διαμορφωτές πολιτικής είτε για διαμορφωτές γνώμης. Τα βασικά του χαρακτηριστικά είναι αυτά που ήδη υπάρχουν στη *Γενική Θεωρία* του Keynes και στο «Conflict, inflation and money» του Robert Rowthorn (1977, 1980), τα οποία εκτέθηκαν στις δύο προηγούμενες υποενότητες, πλην όμως έχουν γίνει προσθήκες που αναφέρονται στις *συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού*.

Σε συνέχεια του θεμελιακού έργου των Layard et al. (1991), το υπόδειγμα καθορισμού των μισθών και των τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού ταυτίστηκε σε μεγάλο βαθμό με τη νέα κείνσιανή εκδοχή του, σύμφωνα με την οποία η αγορά εργασίας ισορροπεί σε ένα σημείο σταθερού πληθωρισμού που λειτουργεί ως ισχυρός ελκυστής (*nairu*), καθοριζόμενος μακροπρόθεσμα από τους θεσμούς της αγοράς εργασίας. Εντούτοις, το γενικό υπόδειγμα που περιγράφουν τα ανωτέρω χαρακτηριστικά αποτελεί ένα πλαίσιο ανάλυσης στο οποίο μπορούν

να αναφερθούν διαφορετικές οικονομικές θεωρίες για να διατυπώσουν ανταγωνιστικές εκδοχές του τρόπου λειτουργίας των αγορών εργασίας. Ο Stockhammer (2008) έδειξε ότι, ανάλογα με ορισμένες παραδοχές σχετικά με τη συνάρτηση της ζήτησης και τις εξισώσεις της πλευράς της προσφοράς, το υπόδειγμα σχηματισμού των μισθών και των τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διατύπωση μιας μονεταριστικής, νέας κείνσιανής, μετακείνσιανής ή μαρξιστικής εκδοχής της λειτουργίας της αγοράς εργασίας. Η νέα κείνσιανή εκδοχή, αν και αποτελεί την οικονομική ορθοδοξία σε αυτό το γνωστικό πεδίο, είναι μόνο μία από τις δυνητικές ερμηνείες του γενικού υποδείγματος.

3. Η νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών

3.1 Layard, Nickell, Jackman (1991) και συνεχιστές

Το βιβλίο των Layard, Nickell and Jackman (στο εξής LNJ), που εκδόθηκε το 1991, αποτελεί κατά τον Olivier Blanchard (2007a) ένα από τα τρία σημαντικότερα βιβλία που εκδόθηκαν μετά την κρίση του 1974 σχετικά με την ανεργία (τα άλλα δύο ήταν το *Structural Slumps* [1994] του Phelps και το *Equilibrium Unemployment Theory* του Pissarides [1990]). Ωστόσο, το βιβλίο των LNJ άσκησε τη μεγαλύτερη επιρροή, άνοιξε νέα πεδία έρευνας, έθεσε ζητήματα προς διερεύνηση, πυροδότησε έκρηξη δημοσιεύσεων στα ακαδημαϊκά περιοδικά (Freeman, 2005) και ενέπνευσε τις προτάσεις πολιτικής των διεθνών οργανισμών (βλ. ιδιαίτερα OECD, 1994, 1998· IMF, 1999, 2003).

Η νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού δανείζεται στοιχεία από τον κείνσιανισμό, τη νεοκλασική, ακόμη και τη μαρξιστική θεωρία, αλλά τα συνθέτει υπό την ηγεμονία της νέας κείνσιανής θεωρίας. Το θεωρητικό σχήμα που προέκυψε με αυτό τον τρόπο έχει όλα τα χαρακτηριστικά του κοινά αποδεκτού υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού, τα οποία αναφέρθηκαν παραπάνω (Υποενότητα 2.2), πλην όμως διακρίνεται για ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά. Πιο αναλυτικά, τα ειδικά αυτά χαρακτηριστικά είναι τα εξής:

Αρχικά, το ποσοστό ανεργίας για το οποίο δεν αυξάνεται ο πληθωρισμός είναι σημείο ισορροπίας στο οποίο τείνει αυθορμήτως το σύστημα μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού. Πιο συγκεκριμένα, το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού, το οποίο βρίσκεται στην τομή των καμπυλών καθορισμού των τιμών (*PS*) και καθορισμού των μισθών (*WS*), αποτελεί ισχυρό

ελκυστή στον οποίο τείνει αυθορμήτως το σύστημα ύστερα από κάθε διαταραχή που το έχει απομακρύνει από αυτόν. Η ύπαρξη ενός τέτοιου ισχυρού ελκυστή προϋποθέτει: πρώτον, ότι η ζήτηση εξαρτάται αντιστρόφως ανάλογα από τις τιμές, και μάλιστα ότι η εξάρτηση αυτή είναι ισχυρή, και, δεύτερον, ότι το παιγνι δεν αλλάζει θέση, με την έννοια ότι δεν αλλάζει κατά τη διάρκεια της προσαρμογής ενός συστήματος που έχει δεχτεί διαταραχή και έχει απομακρυνθεί από το σημείο ισορροπίας.

Σε ό,τι αφορά την πρώτη προϋπόθεση, δηλαδή ότι η ζήτηση μειώνεται όταν αυξάνονται οι ονομαστικοί μισθοί, διεξάγεται συζήτηση που συνεχίζει ουσιαστικά τον προβληματισμό του Κεφαλαίου 19 της *Γενικής Θεωρίας* του Keynes. Ο πρώτος τρόπος με τον οποίο η εξίσωση της ζήτησης μπορεί να αποκτήσει αυτή την ιδιότητα είναι η *επίπτωση πραγματικών διαθεσίμων*. Γίνεται η υπόθεση ότι η συνολική ζήτηση (D) εξαρτάται από τα πραγματικά διαθέσιμα (M/P), έτσι ώστε $\ln D = \ln D_0 + a \ln(M/P)$, όπου (M) είναι η εξωγενής προσφορά χρήματος, (D_0) οι άλλοι παράγοντες που καθορίζουν τη συνολική ζήτηση και (P) το επίπεδο των τιμών. Εάν μια μείωση των ονομαστικών μισθών προκαλέσει μείωση του επιπέδου των τιμών, αυξάνονται τα πραγματικά διαθέσιμα (υπό τον όρο ότι δεν αυξάνεται αναλογικά η προσφορά χρήματος) και μέσω αυτών η συνολική ζήτηση. Η επίπτωση πραγματικών διαθεσίμων αναφέρεται σε μερικές από τις θεωρητικές κατασκευές με υψηλή απήχηση και επιρροή, όπως των LNJ και του Lindbeck (1993).

Ωστόσο, σύμφωνα με την πιο σύγχρονη άποψη σχετικά με τη λειτουργία των κεντρικών τραπεζών, αυτές δεν καθορίζουν την προσφορά χρήματος αλλά το επιτόκιο, θεωρώντας ότι η προσφορά χρήματος προσαρμόζεται ενδογενώς. Πιο συγκεκριμένα, η κεντρική τράπεζα αυξάνει το επιτόκιο, για να περιορίσει τον προσδοκώμενο πληθωρισμό, όταν αυτός υπερβαίνει τον στόχο που έχει θέσει η ίδια η κεντρική τράπεζα, και αντιστρόφως. Αυτός ο κανόνας (κανόνας του Taylor) μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να προσαυξάνεται με έναν επιπλέον όρο για το ποσοστό ανεργίας, ανάλογα με την αποστολή που έχει ανατεθεί στην κεντρική τράπεζα.

Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο η εξίσωση της ζήτησης μπορεί να είναι φθίνουσα συνάρτηση των ονομαστικών μισθών είναι να ισχύει η *επίπτωση Keynes* (βλ. προηγούμενη ενότητα), όπου η προσφορά χρήματος παραμένει σταθερή (συνεπώς είναι εξωγενώς καθοριζόμενη) και η αύξηση των ονομαστικών μισθών

προκαλεί μείωση της ρευστότητας, επομένως άνοδο του επιτοκίου και μείωση της συνολικής ζήτησης.

Άλλο βασικό χαρακτηριστικό του νέου κείνσιανού υποδείγματος του *nairu* είναι ότι οι μεταβολές της ζήτησης που προκαλούνται από τη δημοσιονομική και τη νομισματική πολιτική μπορούν να προκαλέσουν διακυμάνσεις του ποσοστού ανεργίας γύρω από το *nairu*, αλλά δεν μπορούν να το μεταβάλουν. Οι μεταβολές της ζήτησης οδηγούν το σύστημα στο σημείο ισορροπίας (υπό τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω), δεν μπορούν όμως να αλλάξουν το σημείο ισορροπίας. Με άλλα λόγια, το *nairu* αποτελεί ελκυστή για το ποσοστό ανεργίας, αλλά το αντίστροφο δεν ισχύει. Εάν το σύστημα δεχτεί μια *διαταραχή της ζήτησης*, οι ενδογενείς δυνάμεις του θα το οδηγήσουν αυθορμήτως πίσω στο *nairu*, στο σημείο ισορροπίας. Αντιθέτως, εάν υπάρξει *διαρθρωτική αλλαγή*, για παράδειγμα, μια μεταβολή στους φορολογικούς συντελεστές, το *nairu* θα μεταβληθεί. Επιπλέον, ο χρόνος προσαρμογής, δηλαδή επαναφοράς του συστήματος σε ισορροπία, μπορεί να είναι μικρός ή μεγάλος ανάλογα με τις παραμέτρους των εξισώσεων των μισθών, των τιμών και της ζήτησης, δηλαδή ανάλογα με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας.

Το *nairu* ορίζει το επίπεδο ανεργίας κάτω από το οποίο θα επέλθει αναγκαστικά επιτάχυνση του πληθωρισμού. Αυτό σημαίνει ότι οι φορείς της οικονομικής πολιτικής δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν ούτε τη δημοσιονομική ούτε τη νομισματική πολιτική, ώστε να μειώσουν την ανεργία κάτω από ένα καθορισμένο επίπεδο, παρά μόνο με αντίτιμο την επιτάχυνση του πληθωρισμού (Layard et al., 1991· Carlin and Soskice, 1990, 2006· Lindbeck, 1993· Calmfors and Holmlund, 2000· IMF, 1999· Snower, 1995· Mankiw, 2001· Mankiw and Ball, 2004). Μια πολιτική μπορεί να επηρεάσει την απασχόληση στη βραχυπρόθεσμη διάρκεια αυξάνοντας τη ζήτηση, ωστόσο μακροπρόθεσμα η ανεργία θα επιστρέψει στο *nairu*.

Αποτελεί χαρακτηριστικό της νέας κείνσιανής εκδοχής του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού ότι το ποσοστό ανεργίας εξαρτάται από τη συνολική ζήτηση, αλλά και αντιστρόφως, έτσι ώστε η ανάδραση μεταξύ των δύο μεγεθών να οδηγεί το σύστημα στο *nairu*. Επομένως, η απλή εμπειρική παρατήρηση ότι το ποσοστό ανεργίας και η συνολική ζήτηση σχετίζονται στατιστικά, όχι μόνο στη βραχυχρόνια, αλλά και στη μακροχρόνια διάρκεια, δεν αποτελεί απόδειξη ότι οι μεταβολές του ποσοστού ανεργίας εξηγούνται από τις μεταβολές της ζήτησης, διότι η σχέση μεταξύ των δύο μεγεθών είναι αμφίδρο-

μη. Μια τέτοια συσχέτιση εξηγείται, κατά τον Nickell, από το γεγονός ότι «[...] εάν υπάρξει αυξητική τάση των μισθών, επειδή, για παράδειγμα, τα εργατικά σωματεία έγιναν πιο αγωνιστικά, αυτοί που χαράσσουν την πολιτική θα αναγκαστούν, στη μακροχρόνια διάρκεια, να μειώσουν την πραγματική ζήτηση προκειμένου να σταθεροποιήσουν τον πληθωρισμό. Σημειώστε ότι αυτό που παρατηρούμε είναι αυξανόμενη ανεργία καθώς μειώνεται η ζήτηση. Εντούτοις, για την άνοδο της ανεργίας ευθύνεται η αυτόνομη αύξηση των μισθών» (Nickell, 1998). Με άλλα λόγια, το νέο κείνσιανό θεωρητικό σχήμα του *naïgu* υπερβαίνει και απαξιώνει την απλή εμπειρική παρατήρηση της στατιστικής συσχέτισης του ποσοστού ανεργίας από τη συνολική ζήτηση ως επιχείρημα ότι η ζήτηση καθορίζει μακροπρόθεσμα την ανεργία.

Στα μακροοικονομικά υποδείγματα του *naïgu*, το ποσοστό ανεργίας και το επίπεδο της ζήτησης βρίσκονται σε αμφίδρομη σχέση, αλλά, τελικά, το επίπεδο της συνολικής ζήτησης προσαρμόζεται στο επίπεδο της ανεργίας ισορροπίας. Το επίπεδο αυτό, δηλαδή το *naïgu*, καθορίζεται από παράγοντες της πλευράς της προσφοράς, και πιο συγκεκριμένα από εξωγενείς παράγοντες που αυξάνουν τις απαιτήσεις των μισθωτών και των επιχειρήσεων, καθώς και από τις παραμέτρους των εξισώσεων των μισθών και των τιμών που εκφράζουν τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας και των αγορών προϊόντων. Από αυτή τη διαπίστωση απορρέει η ανάγκη για διαρθρωτικές αλλαγές στην αγορά εργασίας και στις εργασιακές σχέσεις, η ανάγκη για περισσότερη ευελιξία και μεταρρύθμιση των θεσμών των αγορών εργασίας. Με αυτή την αφετηρία διάφορες μελέτες μεταξύ χωρών (*cross-country analysis*) (ενδεικτικά: Scarpetta, 1996· Nickell, 1997· Nickell and Layard, 1998· Elmeskov et al., 1998· Nickell et al., 2005· IMF, 2003· Belot and Van Ours, 2001, 2004· Nicoletti and Scarpetta, 2005· Bassanini and Duval, 2006) προσδιόρισαν μια σειρά θεσμούς της αγοράς εργασίας ως υπευθύνους για την υψηλή ή τη χαμηλή ανεργία σε διαφορετικές χώρες, αν και δεν κατόρθωσαν να διαμορφώσουν μια ευρεία συμφωνία ως προς το ποιοι είναι οι σημαντικότεροι εξ αυτών που καθορίζουν τις διαφορές των ποσοστών ανεργίας μεταξύ των χωρών. Οι σχετικοί υπολογισμοί έχουν πραγματοποιηθεί υπό το βάρος της υποψίας της αντίστροφης αιτιότητας (Elmeskov et al., 1998), αλλά και άλλων προβλημάτων (Baker et al., 2005), των οποίων η περιγραφή υπερβαίνει το πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του μοντέλου του *paigu* είναι η μοναδικότητα του σημείου ισορροπίας. Ενώ έχει διαπιστωθεί ότι στη νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος η ύπαρξη πολλαπλών σημείων ισορροπίας είναι μαθηματικά δυνατή (Manning, 1992), επομένως η ύπαρξη ενός μοναδικού *paigu* δεν αποτελεί εγγενή ιδιότητα του μοντέλου, η έρευνα έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της σχεδόν αποκλειστικά σε εξισώσεις που δίνουν στο σύστημα την ιδιότητα του ενός και μοναδικού *paigu*.

Το σημαντικότερο από όλα τα ειδικά χαρακτηριστικά της νέας κείνσιανής εκδοχής του υποδείγματος των τιμών και των μισθών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού είναι ότι το *paigu* δεν εξαρτάται από την τεχνική πρόοδο, επομένως από τον λόγο κεφαλαίου/εργασίας και από την παραγωγικότητα της εργασίας. Η ουδετερότητα της τεχνολογικής προόδου ως προς την ανεργία ισορροπίας οφείλεται στο γεγονός ότι οι συντελεστές της παραγωγικότητας της εργασίας στις δύο εξισώσεις, των μισθών και των τιμών, είναι ίσοι μεταξύ τους. Εάν αυτοί οι δύο συντελεστές διέφεραν, αποδεικνύεται ότι η ανεργία, στη μακροχρόνια διάρκεια, ή θα αυξανόταν ή θα μειωνόταν αδιάλειπτα ως αποτέλεσμα της μακροχρόνια αύξουσας τάσης της παραγωγικότητας της εργασίας. Επειδή, όμως, η ανεργία στην εξαιρετικά μακροπρόθεσμη διάρκεια δεν παρουσιάζει κάποια τάση, πρέπει να δεχτούμε ότι μακροχρόνια η παραγωγικότητα της εργασίας δεν επηρεάζει το ποσοστό ανεργίας. Αυτό σημαίνει ότι ο συντελεστής της παραγωγικότητας στην εξίσωση των μισθών πρέπει να ισούται με τον αντίστοιχο συντελεστή στην εξίσωση των τιμών, ώστε κάθε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας να μετατρέπεται μακροχρόνια σε αύξηση του μέσου πραγματικού μισθού και όχι σε αύξηση της απασχόλησης (επομένως σε μείωση του ποσοστού ανεργίας). Η ουδετερότητα της τεχνολογικής προόδου ως προς την ανεργία ισορροπίας στη μακροχρόνια διάρκεια σε επίπεδο ανάλυσης εντοπίζεται και στην απουσία από τις εξισώσεις του μοντέλου του *paigu*, της μεταβλητής η οποία εκφράζει την τεχνολογική πρόοδο που επιτυγχάνεται μέσω υποκατάστασης εργασίας από μηχανικές λειτουργίες, δηλαδή της μεταβλητής κεφάλαιο προς εργασία (ένταση κεφαλαίου). Σύμφωνα με τη νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού, μια αύξηση του λόγου κεφαλαίου/εργασίας θα αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας και θα εκτονώσει έτσι, εν μέρει, τις πληθωριστικές πιέσεις, με αποτέλεσμα η οικονομία να μπορεί να λειτουργήσει σε ένα χαμηλότερο επίπεδο ανεργίας, *υπό τον όρο*, όμως, ότι οι πραγ-

ματικοί μισθοί δεν θα αυξηθούν αναλογικά προς την παραγωγικότητα. Εάν οι μισθολογικές επιδιώξεις (wage aspirations) δεν ευθυγραμμιστούν πλήρως με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας για μια χρονική περίοδο που μπορεί να φτάνει ή να υπερβαίνει τη δεκαετία, θα υπάρξει μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά την εν λόγω χρονική περίοδο. Μακροχρόνια, όμως, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας δεν θα επηρεάσει το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού, διότι ακόμη και αυτές οι μεγάλες ανοδικές ή πτωτικές κινήσεις στο ποσοστό ανεργίας, που μπορούν να παρατηρηθούν για μία ή δύο δεκαετίες, θα αντισταθμιστούν αμοιβαία σε μια ακόμη πιο μακροχρόνια διάρκεια.

Η σχέση αυτή μεταξύ ανεργίας ισορροπίας και παραγωγικότητας διερευνήθηκε από τους Ball and Moffitt (2001), προκειμένου να εξηγήσουν τις μεγάλες μεταβολές του ποσοστού ανεργίας, οι οποίες διάρκεσαν δεκαετίες. Όπως σημειώνουν: *«Εάν η παραγωγικότητα επιβραδυνθεί, όπως στη δεκαετία του 1970, οι βασικές μας γνώσεις υποδεικνύουν ότι ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού μισθού θα πρέπει επίσης να μειωθεί. Ωστόσο, οι εργαζόμενοι αντιτίθενται σε μια τέτοια μείωση. Προσπαθούν να διατηρήσουν τις μισθολογικές αυξήσεις στις οποίες έχουν συνηθίσει. Στον βαθμό κατά τον οποίο οι εργαζόμενοι μπορούν να επιδράσουν στους μισθούς, θα προσπαθήσουν να επιτύχουν αυξήσεις των πραγματικών μισθών υψηλότερες από αυτές που μπορεί να υποστηρίξει η αύξηση της παραγωγικότητας. Αυτή η αναντιστοιχία μεταξύ των επιδιώξεων των εργαζομένων όσον αφορά τους πραγματικούς μισθούς και της αύξησης της παραγωγικότητας επιδεινώνει τη δυνατότητα μείωσης του πληθωρισμού. Με άλλα λόγια, το *pain* αυξάνεται [...]. Η σημερινή εκδοχή της ιστορίας αλλάζει τα πρόσημα. Η παραγωγικότητα επιταχύνθηκε, αλλά οι εργαζόμενοι έχουν συνηθίσει στις μικρές αυξήσεις των μισθών που ακολούθησαν τη δεκαετία του 1970. Μια αναντιστοιχία της παραγωγικότητας και των μισθολογικών επιδιώξεων των εργαζομένων μετατόπισε ευνοϊκά την καμπύλη Phillips»* (Ball and Moffitt, 2001).

Η θεωρητική αιτιολόγηση της ανεξαρτησίας του *pain* από τον λόγο κεφαλαίου/εργασίας, κατά τους LNJ (1991), θεμελιώνεται επί της παραδοχής ότι η συνάρτηση παραγωγής είναι Cobb-Douglas με ελαστικότητα υποκατάστασης εργασίας/κεφαλαίου ίση προς τη μονάδα.¹¹ Με αυτή την παραδοχή οι LNJ δείχνουν

11. Πρόσθετη παραδοχή των LNJ είναι ότι το μέσο επίδομα ανεργίας, σε πραγματικούς όρους, και ο μέσος πραγματικός μισθός μεταβάλλονται με τον ίδιο ρυθμό.

ότι το ποσοστό ανεργίας στη μακροχρόνια διάρκεια είναι ανεξάρτητο, πρώτον, από τη συσσώρευση κεφαλαίου και, δεύτερον, από την τεχνολογική πρόοδο (δηλαδή τον λόγο κεφαλαίου/εργασίας): Εκκινώντας από την ανεργία ισορροπίας, η μεγέθυνση του κεφαλαιακού αποθέματος αυξάνει την απασχόληση και μειώνει την ανεργία· επακόλουθα, αυξάνονται οι ονομαστικοί μισθοί και οι τιμές, ενώ μειώνονται η συνολική ζήτηση (για παράδειγμα, μέσω της επίπτωσης των πραγματικών διαθεσίμων) και η απασχόληση έως ότου το ποσοστό ανεργίας επανέλθει στο σημείο ισορροπίας, δηλαδή στο $nairu$. Τίθεται, επίσης, σε λειτουργία ένας ακόμη δίαυλος επαναφοράς της οικονομίας σε ισορροπία, μέσω της *υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο*: οι επιχειρήσεις αντιδρούν στο υψηλότερο επίπεδο πραγματικών μισθών, που προκλήθηκαν από την αύξηση της απασχόλησης, υποκαθιστώντας εργασία με κεφάλαιο σε τέτοια έκταση, ώστε η απασχόληση να επανέλθει ακριβώς στο ίδιο επίπεδο με αυτό που είχε στην αρχή της διαδικασίας (αυτό που αντιστοιχεί στο $nairu$). Προκειμένου να ισχύει αυτή η ιδιότητα της επαναφοράς του ποσοστού ανεργίας ακριβώς στο επίπεδο στο οποίο βρισκόταν πριν υπάρξει συσσώρευση κεφαλαίου, πρέπει η συνάρτηση παραγωγής να είναι Cobb-Douglas με ελαστικότητα υποκατάστασης εργασίας/κεφαλαίου ίση προς τη μονάδα ($\sigma = 1$). Χάρη σε αυτή την ιδιότητα ($\sigma = 1$), η απώλεια σε θέσεις εργασίας που προέρχεται από την υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο ισούται ακριβώς με την αύξηση της απασχόλησης που προήλθε από τη συσσώρευση κεφαλαίου. Οι LNJ γράφουν ότι: «*Εάν, ωστόσο, η ελαστικότητα υποκατάστασης είναι μικρότερη της μονάδας, η συσσώρευση κεφαλαίου (χωρίς τεχνολογική πρόοδο) αυξάνει το μερίδιο της εργασίας στην προστιθέμενη αξία και μειώνει την ανεργία*» (Layard et al., 1991, p. 107).

Κατά αναλογία προς το κεφαλαιακό απόθεμα, η μεγέθυνση του εργατικού δυναμικού (που μπορεί να προέλθει από την αύξηση του πληθυσμού ή του ποσοστού συμμετοχής του πληθυσμού στην αγορά εργασίας) δεν έχει επίπτωση στην ανεργία ισορροπίας, διότι η αύξηση του ποσοστού ανεργίας, που προκαλείται από την εισροή νεοεισερχόμενου εργατικού δυναμικού στην αγορά εργασίας, θα αναγκάσει τα εργατικά συνδικάτα να αποδεχτούν χαμηλότερους μισθούς, οι οποίοι θα προκαλέσουν μείωση των τιμών, αύξηση της ζήτησης, και επακόλουθα της απασχόλησης, έτσι ώστε το ποσοστό ανεργίας να επανέλθει στο προηγούμενο επίπεδό του, δηλαδή στο $nairu$. Θα τεθεί, επίσης, σε λειτουργία η υποκατάσταση εργασίας/κεφαλαίου, αυτή τη φορά ευνοώντας τις επενδύσεις των οποίων η κερδοφορία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το κόστος εργασίας. Όπως και στην

περίπτωση του κεφαλαιακού αποθέματος, έτσι και με το εργατικό δυναμικό, η συνάρτηση παραγωγής πρέπει να είναι Cobb-Douglas με ελαστικότητα υποκατάστασης εργασίας/κεφαλαίου ίση προς τη μονάδα, προκειμένου η αύξηση της ανεργίας που θα προκληθεί αρχικά με την εισροή νεοεισερχόμενου εργατικού δυναμικού να ισούται ακριβώς με τον αριθμό των θέσεων εργασίας οι οποίες θα δημιουργηθούν λόγω της πτώσης των μισθών.

Στα περισσότερα θεωρητικά σχήματα της νέας κείνσιανής εκδοχής του υποδείγματος η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας θεωρείται φθίνουσα. Σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων, οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν τις τιμές τους εφαρμόζοντας ένα περιθώριο κέρδους στο οριακό κόστος τους (που είναι το πηλίκο του μισθού προς την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας). Εάν η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας είναι φθίνουσα, οι επιχειρήσεις διαμορφώνουν υψηλότερες τιμές σε υψηλότερα επίπεδα απασχόλησης και, με δεδομένο τον ονομαστικό μισθό, καθορίζουν χαμηλότερους πραγματικούς μισθούς (price-determined real wage). Στο επίπεδο πραγματικού μισθού-απασχόλησης, αυτό ισοδυναμεί με μια καμπύλη διαμόρφωσης των τιμών η οποία έχει αρνητική κλίση. Η καμπύλη αυτή μετατοπίζεται προς τα κάτω όταν αυξάνεται ο βαθμός μονοπωλιακής ισχύος της επιχείρησης στις αγορές προϊόντων, και αντίστροφα. Η εν λόγω μονοπωλιακή ισχύς εξαρτάται στη νέα κείνσιανή εκδοχή από την ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την τιμή του προϊόντος.

Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η καμπύλη των τιμών πρέπει να θεωρείται οριζόντια, που σημαίνει ότι -ανεξάρτητα από το επίπεδο της παραγωγής (ή της απασχόλησης)- ο πραγματικός μισθός, όπως αυτός διαμορφώνεται μετά τη μεταβολή των τιμών από τις επιχειρήσεις, είναι σταθερός. Το κυριότερο επιχείρημα με το οποίο θεμελιώνεται ο παραπάνω ισχυρισμός είναι ότι σε υψηλότερα επίπεδα παραγωγής (για παράδειγμα, στη διάρκεια μιας περιόδου οικονομικής άνθησης κατά την οποία ενθαρρύνεται η είσοδος νέων επιχειρήσεων στον κλάδο παραγωγής και αυξάνεται έτσι ο ανταγωνισμός) οι μεν επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν υψηλότερη ελαστικότητα της ζήτησης ως προς τις τιμές εξαιτίας του αυξημένου ανταγωνισμού, και επομένως διαμορφώνουν χαμηλότερα περιθώρια κέρδους, η δε οριακή παραγωγικότητα της εργασίας είναι μειωμένη, δηλαδή το οριακό κόστος παραγωγής είναι αυξημένο. Η τιμή, που είναι το γινόμενο των περιθωρίων κέρδους και του οριακού κόστους, θα τείνει, λοιπόν, να παραμείνει σταθερή σε διαφορετικά επίπεδα απασχόλησης (ή παραγωγής), καθώς η μείωση

του περιθωρίου κέρδους (δηλαδή η αύξηση της ελαστικότητας της ζήτησης) που επέρχεται όταν αυξάνεται η απασχόληση αντισταθμίζεται από την αύξηση του οριακού κόστους (δηλαδή τη μείωση της οριακής παραγωγικότητας της εργασίας) (Carlin and Soskice, 1990, 2006). Οι LNJ, κάνοντας επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας (Layard et al., pp. 339-341), φτάνουν στο συμπέρασμα ότι «[...] είναι απολύτως δυνατό τα οριακά κόστη να μεταβάλλονται αμφίπλευρα, με την έννοια ότι η καμπύλη τους είναι οριζόντια ή φθίνουσα καθώς αυξάνεται η ζήτηση, τουλάχιστον έως ένα ορισμένο σημείο πέραν του οποίου τα οριακά κόστη αυξάνονται καθώς η οικονομία πλησιάζει στην πλήρη χρησιμοποίηση του παραγωγικού δυναμικού» (Layard et al., 1991, p. 340). Ένας άλλος τρόπος για να διατηρηθεί οριζόντια η καμπύλη των τιμών είναι η εφαρμογή του κανόνα της τιμολόγησης με βάση το μέσο κόστος (normal cost pricing), δηλαδή ενός σταθερού περιθωρίου κέρδους επί του μέσου κόστους παραγωγής (όπως αυτό προκύπτει ως μέσος όρος κατά τη διάρκεια ενός οικονομικού κύκλου) (Carlin and Soskice, 2006, p. 49· 1990, pp. 142-143).

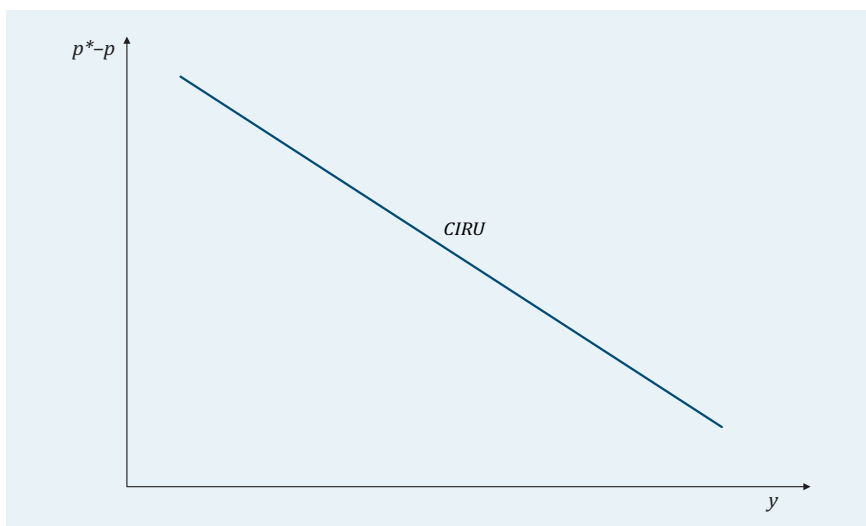
Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τη νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού αφορούν μια κλειστή οικονομία. Η τροποποίησή του ώστε να περιγράφει τον σχηματισμό των μισθών και των τιμών σε μια ανοιχτή οικονομία πραγματοποιείται με την προσθήκη μιας επιπλέον μεταβλητής, που είναι η συναλλαγματική ισοτιμία, ονομαστική ή πραγματική.

Στην κλειστή οικονομία οι απαιτήσεις των μισθωτών και των επιχειρήσεων επί του προϊόντος περιορίζονται μόνο από τη φορολογική απαίτηση του κράτους. Με άλλα λόγια, το προς διανομή προϊόν μεταξύ των δύο πλευρών είναι ό,τι απομένει μετά την αφαίρεση της απαίτησης του κράτους από το συνολικό προϊόν. Με αυτά τα δεδομένα, υπάρχει ένα μόνο ποσοστό ανεργίας στο οποίο οι απαιτήσεις επί του προϊόντος καθίστανται συμβατές μεταξύ τους: δηλαδή υπάρχει ένα μοναδικό *pair*.

Σε μια ανοιχτή οικονομία το προϊόν που απομένει προς διανομή μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων προκύπτει από το συνολικό προϊόν μετά την αφαίρεση, όχι μόνο της απαίτησης του Δημοσίου, αλλά και της αξίας των εισαγόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Αυτή, όμως, η αξία εξαρτάται από τη συναλλαγματική ισοτιμία: όταν το νόμισμα είναι ανατιμημένο, δηλαδή η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία είναι υψηλή, το κόστος για την αγορά των εισαγόμενων προϊόν-

ντων είναι μειωμένο, και αντιστρόφως. Συνεπάγεται ότι το προϊόν που απομένει για να διανεμηθεί μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων, μετά την αφαίρεση της απαίτησης του Δημοσίου και της αξίας των εισαγόμενων προϊόντων, είναι αυξημένο όταν το νόμισμα είναι ανατιμημένο, και μειωμένο όταν το νόμισμα είναι υποτιμημένο. Με αυτά τα δεδομένα, για διαφορετικές τιμές της συναλλαγματικής ισοτιμίας, είναι διαφορετικό το προς διανομή προϊόν στο οποίο καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των μισθωτών επί του προϊόντος. Ως εκ τούτου, για κάθε τιμή της συναλλαγματικής ισοτιμίας μπορούμε να ορίσουμε ένα *pairu*: όταν υπάρχει ανατίμηση του νομίσματος, η αξία των εισαγόμενων είναι μειωμένη, το προς διανομή προϊόν μεγαλύτερο και οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των μισθωτών μπορούν να γίνουν συμβατές σε χαμηλότερο επίπεδο ανεργίας, δηλαδή σε χαμηλότερο *pairu*. Επομένως, σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας, για κάθε συνδυασμό της απασχόλησης (ή του όγκου του προϊόντος) με την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία μπορούμε να προσδιορίσουμε ένα *pairu*. Σχηματίζουμε έτσι μια *καμπύλη εσωτερικής ισορροπίας*, όπως αυτή που φαίνεται στο Διάγραμμα 7 (καμπύλη *CIRU*), όπου p^* , p είναι αντίστοιχα οι τιμές των ανταγωνιστριών χωρών και οι τιμές των εγχώριων παραγωγών σε κοινό νόμισμα, $(p^* - p)$ η ανταγωνιστικότητα τιμής, δηλαδή το αντίστροφο της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, και (y) το επίπεδο της παραγωγής (ο όγκος του προϊόντος) (όλες οι μεταβλητές σε λογαρίθμους).

Διάγραμμα 7: Η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού

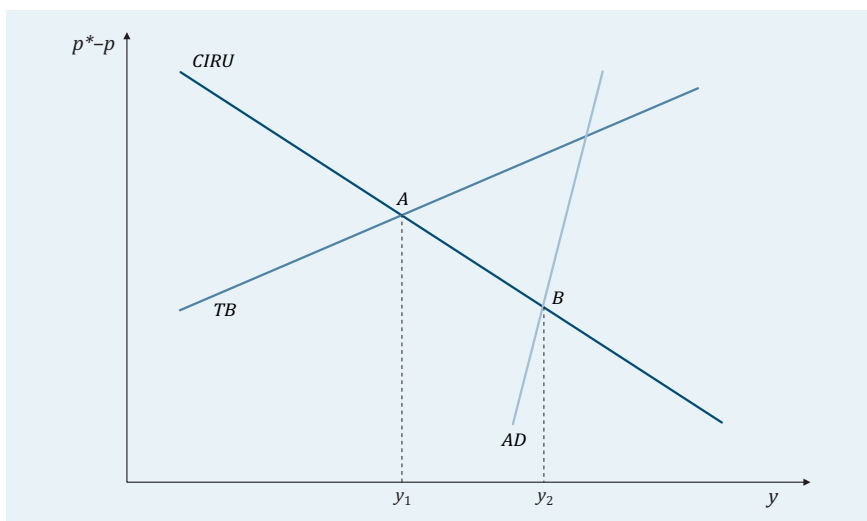

Ο όρος *εσωτερική ισορροπία* περιγράφει την κατάσταση στην οποία το ποσοστό ανεργίας είναι σταθερό, οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος είναι συμβατές και ο εγχώριος πληθωρισμός ισούται με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες. Η καμπύλη εσωτερικής ισορροπίας είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών προϊόντος και ανταγωνιστικότητας τιμής (ή πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας) για τους οποίους η οικονομία έχει ισορροπήσει (βρίσκεται δηλαδή στο *pairu*).

Η καμπύλη εσωτερικής ισορροπίας μπορεί να προέλθει από πλειάδα μακροχρόνιων σχέσεων μισθών και τιμών. Για παράδειγμα, οι Carlin and Soskice (1990· 2006, pp. 254-256) συμπληρώνουν την καμπύλη των τιμών, η οποία για την κλειστή οικονομία περιλαμβάνει το μοναδιαίο κόστος εργασίας και το περιθώριο κέρδους, με ακόμη έναν όρο για το μοναδιαίο κόστος εισαγόμενων πρώτων υλών. Μέσω αυτού εισάγουν στην εξίσωση την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία, δηλαδή την ανταγωνιστικότητα τιμής. Αντιθέτως, οι LNJ (1991, pp. 384-385) συμπληρώνουν την καμπύλη των τιμών μέσω των μεταβολών που μπορεί να παρουσιάζει το περιθώριο κέρδους σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας. Βασίζονται στη διαπίστωση ότι με αυξημένη ανταγωνιστικότητα τιμής ($p^* - p$) οι εγχώριες επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν μικρότερη ελαστικότητα ζήτησης ως προς τις τιμές, άρα το περιθώριο κέρδους αυξάνεται. Έτσι, ενώ στην κλειστή οικονομία το περιθώριο κέρδους στο μοντέλο των LNJ εξαρτάται μόνο από την εσωτερική ζήτηση, στην ανοιχτή οικονομία εξαρτάται και από την ανταγωνιστικότητα τιμής. Οι LNJ (1991, pp. 385-386) εισάγουν στο μοντέλο τους την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και μέσω της καμπύλης των μισθών, βασισμένοι στην απόκλιση που παρουσιάζουν ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ και ο δείκτης τιμών καταναλωτή. Ο πρώτος δείκτης αφορά τις εγχώριες τιμές, ενώ ο δεύτερος ένα «καλάθι αγαθών και υπηρεσιών» που περιλαμβάνει εγχώρια και εισαγόμενα προϊόντα. Η πραγματική ανατίμηση του νομίσματος καθιστά τις αυξήσεις του δείκτη τιμών καταναλωτή μικρότερες από τις αντίστοιχες των εγχώριων προϊόντων. Οι εργαζόμενοι και οι οργανώσεις τους, όμως, συνδέουν τις διεκδικήσεις τους με τον δείκτη τιμών καταναλωτή, ενώ οι επιχειρήσεις με τις τιμές τους, δηλαδή με τις τιμές των εγχώριων προϊόντων. Ως εκ τούτου, η πραγματική ανατίμηση εκτονώνει ένα μέρος των διεκδικήσεων των μισθωτών και η πίεση που ασκείται επί των ονομαστικών μισθών καθίσταται μικρότερη. Για τον λόγο αυτό, οι LNJ εισάγουν στην εξίσωση των ονομαστικών μισθών την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία.

Το σχήμα της ανοιχτής οικονομίας συμπληρώνεται με την καμπύλη της ζήτησης, η οποία εξαρτάται, αφενός, από όλους τους γνωστούς εσωτερικούς παράγοντες που την επηρεάζουν και, αφετέρου, από τους παράγοντες που αφορούν το εξωτερικό εμπόριο, μεταξύ των οποίων και η ανταγωνιστικότητα τιμής (ισοδύναμα, η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία). Προκύπτει έτσι μια καμπύλη της ζήτησης που είναι άξουσα στο επίπεδο ανταγωνιστικότητας τιμής-επιπέδου παραγωγής, όπως αυτή που φαίνεται στο Διάγραμμα 8 με το όνομα AD . Η καμπύλη αυτή δείχνει ότι με υψηλότερη ανταγωνιστικότητα τιμής η οικονομία μπορεί, εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης, να βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής.

Διάγραμμα 8: Καμπύλη σταθερού πληθωρισμού, καμπύλη ζήτησης και καμπύλη ισοσκελισμένου εξωτερικού εμπορίου

Μια τρίτη καμπύλη, η TB , που φαίνεται στο ίδιο διάγραμμα, περιγράφει την *εξωτερική ισορροπία*, δηλαδή την κατάσταση εκείνη στην οποία οι εξαγωγές ισούνται με τις εισαγωγές, και επομένως το εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό. Η TB είναι ο γεωμετρικός τόπος όλων των συνδυασμών ανταγωνιστικότητας τιμής (ισοδύναμα, της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας) και του επιπέδου παραγωγής για τους οποίους το εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό.

Προκύπτει, έτσι, από το νέο κείνσιανό υπόδειγμα μισθών και τιμών σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας ένα σχήμα *ταυτόχρονης εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας της οικονομίας*.

3.2 Εσωτερική και εξωτερική ισορροπία

Το θεωρητικό σχήμα της ταυτόχρονης εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας, όπως έχει διαμορφωθεί από το κύριο ρεύμα των οικονομικών, ανάγεται εν πολλοίς στις εργασίες του Williamson (1985, 1993, 2009). Ο Williamson ανέπτυξε την έννοια της βασικής συναλλαγματικής ισοτιμίας ισορροπίας το 1983, για να περιγράψει την κατάσταση κατά την οποία η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία αντιστοιχεί σε εγχώρια παραγωγή που βρίσκεται στο «κανονικό» της επίπεδο και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών βρίσκεται σε διατηρήσιμο επίπεδο. Ο υπολογισμός της συναλλαγματικής ισοτιμίας ισορροπίας (Hansen and Roeger, 2000· Wren-Lewis, 2003· Driver and Westaway, 2004) είναι ταυτοχρόνως υπολογισμός του *naigu* σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας.

Οι βασικές έννοιες του θεωρητικού σχήματος της ταυτόχρονης εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας, όπως έχει διαμορφωθεί από το κύριο ρεύμα των οικονομικών, μπορούν να αποδοθούν με ένα απλό υπόδειγμα στο οποίο οι εξισώσεις διατηρούν την πλέον στοιχειώδη μορφή τους, ώστε να εξυπηρετούν τη σαφήνεια της περιγραφής του σχήματος αυτού:

Το μέγιστο επίπεδο παραγωγής το οποίο μπορεί να επιτυγχάνει μια οικονομία υφίσταται δύο περιορισμούς, έναν εσωτερικό και έναν εξωτερικό: έναν από τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας και έναν από τις διεθνείς οικονομικές της σχέσεις. Αρχικά, υπάρχει ένα επίπεδο παραγωγής, το οποίο αντιστοιχεί στη βέλτιστη χρήση των παραγωγικών συντελεστών: το επίπεδο αυτό είναι ο υψηλότερος βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (ή απασχόλησης του εργατικού δυναμικού) για τον οποίο δεν δημιουργούνται πληθωριστικές πιέσεις, και επομένως είναι το *naigu* (καμπύλη *CIRU* στο Διάγραμμα 8). Το εν λόγω επίπεδο αποτελεί, λοιπόν, έναν πρώτο εσωτερικό περιορισμό στο μέγιστο επίπεδο παραγωγής που μπορεί να επιτύχει μια χώρα. Ο δεύτερος περιορισμός, ο εξωτερικός, είναι η υποχρέωση της χώρας να διατηρεί μακροπρόθεσμα σε ισορροπία το ισοζύγιο πληρωμών. Σχετίζεται, αφενός, με το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών και, αφετέρου, με την εισροή πόρων με τη μορφή των μονομερών μεταβιβάσεων και με τις αυτόνομες κινήσεις ιδιωτικών κεφαλαίων. Θεωρώντας, για λόγους απλοποίησης, ότι η εξωτερική ισορροπία διασφαλίζεται με μηδενικό εμπορικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, η καμπύλη *TB* του Διαγράμματος 8 περιγράφει τον εξωτερικό περιορισμό, δηλαδή την υποχρέωση μακροχρόνια να υπάρχει εξωτερική ισορροπία.

Με αυτά τα δεδομένα, η βέλτιστη κατάσταση στην οποία μπορεί να αποσκοπεί μια μικρή ανοιχτή οικονομία στη μακροχρόνια διάρκεια είναι η εξής: η μεν παραγωγή να βρίσκεται στο κρίσιμο επίπεδο πέραν του οποίου ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού είναι τόσο μεγάλος (ή το ποσοστό ανεργίας τόσο μικρό), ώστε να δημιουργούνται ανεπιθύμητες πληθωριστικές πιέσεις, οι δε ροές εμπορευμάτων και υπηρεσιών που δημιουργούνται σε αυτό το επίπεδο της παραγωγής να εξασφαλίζουν την ισορροπία του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών. Εάν το εξωτερικό εμπόριο παρουσιάζει έλλειμμα όταν η οικονομία χρησιμοποιεί πλήρως το παραγωγικό δυναμικό της, δημιουργείται η υποχρέωση να διορθωθεί η εξωτερική ανισορροπία είτε με προσαρμογή των τιμών είτε με προσαρμογή του επιπέδου της εγχώριας παραγωγής σε χαμηλότερα επίπεδα.

Αν κάνουμε αφαίρεση, προς στιγμήν, της επίδρασης των τιμών, δηλαδή των μεταβολών της συναλλαγματικής ισοτιμίας, του κόστους εργασίας και των περιθωρίων κέρδους στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, τότε, για να αποκατασταθεί η εξωτερική ισορροπία, θα πρέπει η παραγωγή να κατέλθει χαμηλότερα από το επίπεδο της μέγιστης μη πληθωριστικής χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Η οικονομία θα πρέπει να επιβραδύνει την οικονομική της μεγέθυνση, έτσι ώστε να ισορροπήσει σε εκείνο το χαμηλό σημείο υποαπασχόλησης του παραγωγικού δυναμικού που αντιστοιχεί στην εξωτερική της ισορροπία. Σε αυτή την περίπτωση, το μέγιστο επίπεδο της εγχώριας παραγωγής καθορίζεται από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και προϊόντων. Επομένως, τα χαρακτηριστικά αυτά μεταβάλλονται δύσκολα στη μακροχρόνια διάρκεια.

Σε καθεστώς κοινού νομίσματος, το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι ισοσκελισμένο όταν η αξία των εισαγωγών ισούται με την αξία των εξαγωγών, όταν δηλαδή ισχύει:

$$\frac{P^*}{P} = \frac{(Y)^{\frac{\sigma_m}{\varepsilon_x + \varepsilon_m - 1}}}{(Y^*)^{\frac{\sigma_x}{\varepsilon_x + \varepsilon_m - 1}}} \quad (i)$$

όπου P^* , P είναι αντίστοιχα το μέσο επίπεδο τιμών στην ΕΕ και το επίπεδο τιμών των εγχώριων προϊόντων, σ_x , σ_m οι εισοδηματικές ελαστικότητες εξαγωγών και εισαγωγών και ε_x , ε_m οι ελαστικότητες τιμής των εξαγωγών και των εισαγωγών αντίστοιχα.

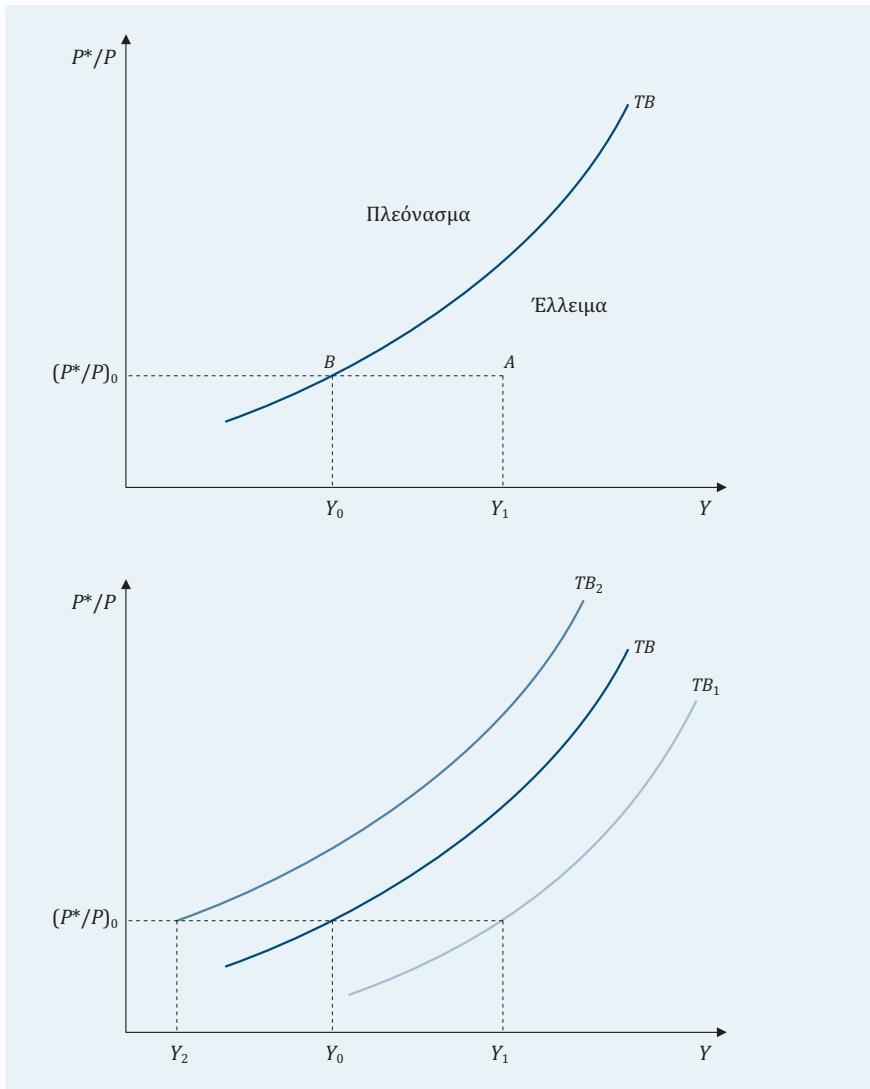
Για δεδομένο το επίπεδο της ζήτησης που απευθύνεται στην εγχώρια παραγωγή από τις άλλες χώρες της ζώνης του κοινού νομίσματος (Y^*), καθώς και τις τιμές των παραμέτρων $\sigma_x, \sigma_m, \varepsilon_x, \varepsilon_m$ η σχέση ανταγωνιστικότητας τιμής P^*/P και εγχώριου προϊόντος παίρνει τη μορφή:

$$\frac{P^*}{P} = a Y^\eta \quad (\text{ii})$$

Επομένως, θεωρώντας σταθερούς όλους τους άλλους παράγοντες, για ένα υψηλότερο επίπεδο ανταγωνιστικότητας τιμής (P^*/P), μπορεί να επιτευχθεί ένα υψηλότερο επίπεδο του ΑΕΠ, χωρίς αυτό να οδηγήσει σε έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Έτσι, μπορούμε να χαράξουμε στο επίπεδο ανταγωνιστικότητας τιμής-προϊόντος (Διάγραμμα 9) μια καμπύλη μηδενικού ελλείμματος στο εξωτερικό εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών που θα ορίζεται από την παραπάνω σχέση. Η καμπύλη αυτή, που φαίνεται στο εν λόγω διάγραμμα με το όνομα TB , είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών ανταγωνιστικότητας τιμής και προϊόντος για τους οποίους το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό. Στο τμήμα του διαγράμματος που βρίσκεται δεξιά της καμπύλης TB , όλοι οι συνδυασμοί ανταγωνιστικότητας τιμής και προϊόντος οδηγούν σε εμπορικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών. Στο επίπεδο ανταγωνιστικότητας τιμής $(P^*/P)_0$, το ύψος της παραγωγής που εξασφαλίζει εξωτερική ισορροπία είναι Y_0 . Στο σημείο A , όμως, στο οποίο το προϊόν είναι $Y_1 > Y_0$, υπάρχει έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο, διότι σε αυτό το επίπεδο αυξημένης παραγωγής θα χρειάζονταν χαμηλότερες τιμές των εγχώριων προϊόντων (δηλαδή αυξημένη ανταγωνιστικότητα τιμής) για να αντισταθμίσουν τις εισαγωγές που είναι αυξημένες σε αυτό το υψηλό επίπεδο του προϊόντος (επομένως και της εγχώριας ζήτησης).

Για την κατασκευή του διαγράμματος θεωρήθηκαν ως παράμετροι οι ποσοότητες $\sigma_x, \sigma_m, \varepsilon_x, \varepsilon_m$ και Y^* . Κάθε μεταβολή σε αυτές τις παραμέτρους μετατοπίζει την καμπύλη TB είτε προς τα επάνω (ή αριστερά) είτε προς τα κάτω (ή δεξιά). Εάν υπάρξει αύξηση στην εισοδηματική ελαστικότητα των εξαγωγών σ_x , οι εξαγωγές θα είναι υψηλότερες με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής, και η καμπύλη TB θα μετατοπιστεί προς τα δεξιά (στη θέση TB_1), αφού με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής $(P^*/P)_0$ η οικονομία μπορεί να παράγει υψηλότερο προϊόν $Y_1 > Y_0$, χωρίς να δημιουργείται εμπορικό έλλειμμα. Το αντίθετο ισχύει όταν αυξάνεται η ελαστικότητα των εισαγωγών σ_m , διότι με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής οι εισαγωγές καθίστανται υψηλότερες, και η καμπύλη TB μετατοπίζει-

Διάγραμμα 9: Η καμπύλη εξωτερικής ισορροπίας

ται προς τα αριστερά (στη θέση TB_2), έτσι ώστε με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής να πρέπει να παραχθεί προϊόν $Y_2 < Y_0$, ώστε το εμπορικό ισοζύγιο να είναι μηδενικό. Όταν οι ελαστικότητες τιμής ϵ_x, ϵ_m αυξάνονται, η καμπύλη μετατοπίζεται προς τα δεξιά.

Εν κατακλείδι, η θέση της καμπύλης TB , η οποία περιγράφει την εξωτερική ισορροπία της οικονομίας ή, με άλλα λόγια, τον περιορισμό που τίθεται στην οι-

κονομία από το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, εξαρτάται από τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (non price competitiveness), όπως αυτή εκφράζεται από τις παραμέτρους σ_x , σ_m , ε_x , ε_m και Y^* . Η παράμετρος σ_x (δηλαδή η αύξηση του όγκου των εξαγωγών προς τη ζώνη του ευρώ για αύξηση κατά 1% στο εισόδημά της) εξαρτάται από παράγοντες όπως ο γεωγραφικός προσανατολισμός των εξαγωγών (για παράδειγμα, προς μεγάλες ή ταχέως αναπτυσσόμενες αγορές), η σύνθεση των προϊόντων που παράγει η χώρα (δηλαδή η διεθνής εξειδίκευσή της) και η πιθανή αντιστοιχία της με τη διεθνή ζήτηση, η ποιότητα των προϊόντων, η διαφήμιση κ.λπ. Παρομοίως, μπορούμε να προσδιορίσουμε και για τις άλλες παραμέτρους σ_m , ε_x , ε_m και Y^* μια σειρά διαρθρωτικών παραγόντων.

Σημασία για τη θέση της καμπύλης μηδενικού ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών έχει και το επίπεδο του προϊόντος στις ανταγωνίστριες χώρες. Όταν αυτό είναι υψηλό, η χώρα μπορεί να διατηρεί το ίδιο εμπορικό ισοζύγιο με την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής, καθώς η αυξημένη ζήτηση στις χώρες προορισμού των εξαγωγών, θεωρώντας σταθερούς όλους τους άλλους παράγοντες, αυξάνει και τις εξαγωγές. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μεταβλητή Y^* , που είναι η ζήτηση η οποία απευθύνεται στις εγχώριες επιχειρήσεις από το εξωτερικό, εξαρτάται, αφενός, από τη ζήτηση στις χώρες προορισμού των εξαγωγών και, αφετέρου, από τη γεωγραφική και την κλαδική σύνθεση των εξαγωγών, δηλαδή από τη διεθνή εξειδίκευση της χώρας.

Σε ό,τι αφορά την εσωτερική ισορροπία, σχετίζεται με τη διαμόρφωση των εγχώριων τιμών και των μισθών από τις ανταγωνιστικές απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος, όπως αυτές περιγράφηκαν παραπάνω στο πλαίσιο του νέου κείνσιανού υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού και ανοιχτής οικονομίας (Rowthorn, 1977, 1980· Carlin and Soskice, 1990, 2006· Layard et al., 1991 κ.λπ.). Με άλλα λόγια, η εσωτερική ισορροπία περιγράφεται από την καμπύλη των τιμών και την καμπύλη των μισθών, μέσω των οποίων προσδιορίζεται το ποσοστό ανεργίας στο οποίο ο εγχώριος πληθωρισμός είναι σταθερός και ίσος με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες.

Η σχέση μεταξύ της ανταγωνιστικότητας τιμής (P^*/P), που είναι το αντίστροφο της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, και του ποσοστού ανεργίας για το οποίο ο πληθωρισμός διατηρείται σταθερός (u_0), δηλαδή του u_0 ,

προσδιορίζεται μέσω μιας εξίσωσης μισθών και μιας εξίσωσης τιμών των οποίων τα χαρακτηριστικά περιγράφηκαν παραπάνω (στην ίδια υποενότητα).

Ο δείκτης τιμών καταναλωτή (P_c) είναι ο σταθμικός μέσος των εγχώριων τιμών (P) και των τιμών στις ανταγωνίστριες χώρες (P^*). Όλες οι τιμές είναι εκφρασμένες σε εθνικό νόμισμα. Επομένως, ισχύει σε λογαριθμους:

$$p_c = \mu p^* + (1 - \mu)p \quad (\text{iii})$$

Ο συντελεστής (μ) εκφράζει τον βαθμό διείσδυσης των εισαγωγών στην εγχώρια αγορά.

Έστω ότι το επίπεδο των ονομαστικών μισθών εξαρτάται από το επίπεδο των τιμών καταναλωτή (έστω χωρίς καθυστέρηση) και από το ποσοστό ανεργίας:

$$w = p_c + \pi - au + b \quad (\text{iv})$$

όπου (w) ο μέσος ονομαστικός μισθός, (π) η παραγωγικότητα της εργασίας, (u) το ποσοστό ανεργίας, (b) ο μισθός αναφοράς και (a) η ελαστικότητα του πραγματικού μισθού στις μεταβολές του ποσοστού ανεργίας.

Για τις τιμές των εγχώριων τιμών θεωρούμε ότι καθορίζονται σε κάποιο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι τιμές στην κλειστή οικονομία (ιδιαίτερα στον προστατευμένο τομέα της οικονομίας, που δεν εκτίθεται σημαντικά στον διεθνή ανταγωνισμό) και σε κάποιο βαθμό από τις τιμές του ανταγωνισμού και τις τιμές των εισαγόμενων πρώτων υλών.

$$p = (1 - \lambda_d)(w - \pi) + \lambda_d p^* \quad (\text{v})$$

όπου ($w - \pi$) το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και (λ_d) ένας συντελεστής που εκφράζει τον βαθμό κατά τον οποίο οι εγχώριοι παραγωγοί λαμβάνουν υπόψη τους τον διεθνή ανταγωνισμό.

Από τις Σχέσεις (iii), (iv) και (v) προκύπτει η ανεργία σταθερού πληθωρισμού (u_0), στην οποία ο εγχώριος πληθωρισμός ισούται με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες και οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος είναι συμβατές. Η σχέση που συνδέει την ανεργία σταθερού πληθωρισμού (u_0) με την ανταγωνιστικότητα τιμής είναι:

$$(p^* - p) = \frac{1}{\frac{1}{1 - \lambda_d} - (1 - \mu)} (au_0 - b) \quad (\text{vi})$$

$$\text{Θέτοντας } \lambda = \frac{1}{1 - \lambda_d} - (1 - \mu) \quad (\text{vii})$$

$$\text{η Σχέση (vi) γίνεται: } (p^* - p) = \frac{1}{\lambda} (au_0 - b) \quad (\text{viii})$$

ή ισοδύναμα:

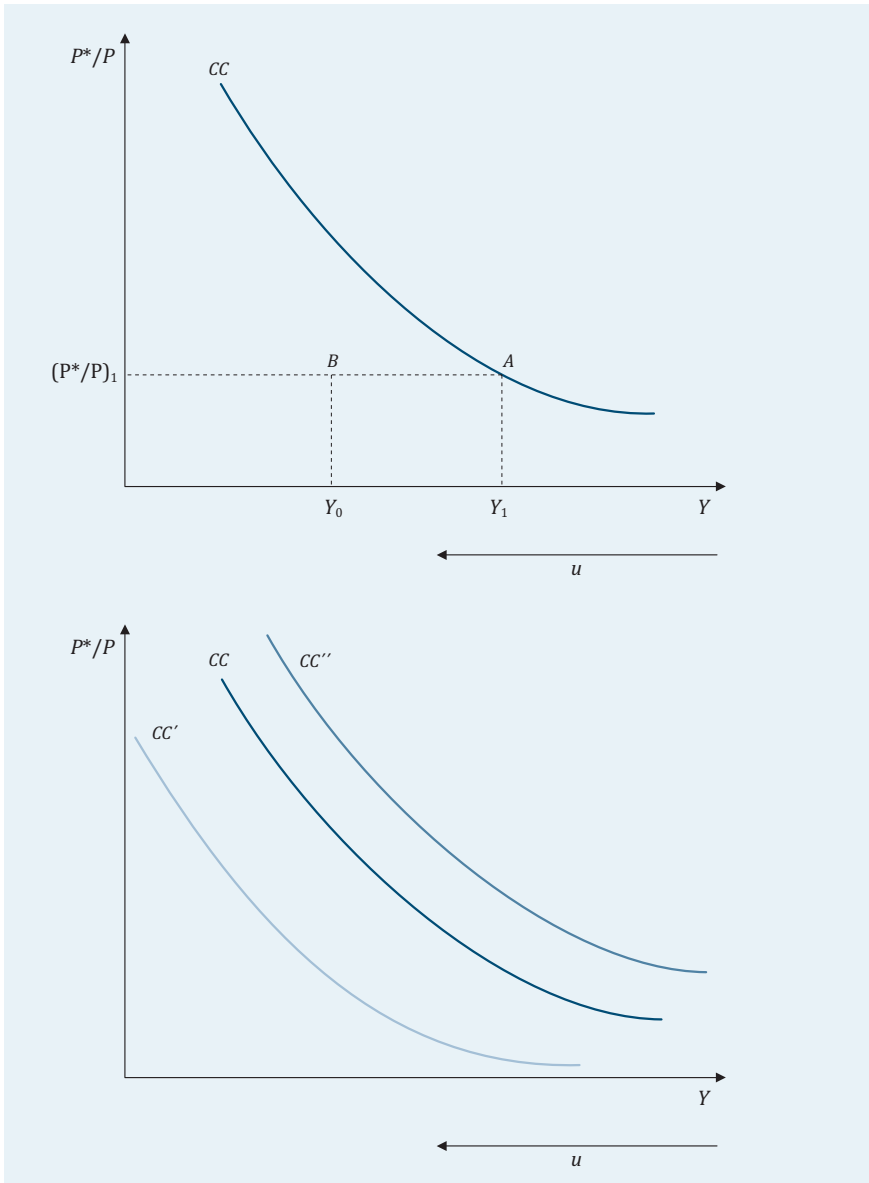
$$u_0 = \left(\frac{1}{\alpha} \right) \{ \lambda (p^* - p) + b \} \quad (\text{ix})$$

Από την Εξίσωση (ix) προκύπτει ότι:

- Σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας, το naigu είναι συνάρτηση της ανταγωνιστικότητας τιμής (δηλαδή της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας). Οι αυξημένες εγχώριες τιμές καθιστούν φθηνές τις εισαγωγές και, θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, αυξάνουν τα περιθώρια συμβιβασμού των αντιτιθέμενων απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των εργαζομένων σε χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας.
- Η ανεργία σταθερού πληθωρισμού εξαρτάται, επίσης, από την απαίτηση της εργασίας επί του προϊόντος, καθώς και από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας (παράμετροι a, b). Μια αύξηση των απαιτήσεων των μισθωτών επί του προϊόντος (αύξηση του b) ή μια μείωση της ελαστικότητας του μισθού ως προς το ποσοστό ανεργίας (μείωση του a) οδηγεί σε αύξηση του naigu . Μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας δεν έχει αποτελέσματα, δηλαδή τη μείωση της ανεργίας σταθερού πληθωρισμού και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, όπως προβλέπεται από τη θεωρία του νέου κείνσιανού υποδείγματος μισθών και τιμών.
- Η εντεινόμενη διείσδυση (αύξηση του συντελεστή μ) οδηγεί σε μεγαλύτερη ανεργία σταθερού πληθωρισμού (u_0), θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, διότι αυξάνεται το μερίδιο του ΑΕΠ που πρέπει να διατεθεί για την αγορά των εισαγωγών. Ο ίδιος συλλογισμός ισχύει για την περίπτωση κατά την οποία οι επιχειρήσεις ακολουθούν τις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού περισσότερο από όσο στο παρελθόν (αύξηση του συντελεστή λ_d).

Από την Εξίσωση (ix) προκύπτει η καμπύλη εσωτερικής ισορροπίας που φαίνεται στο Διάγραμμα 10 με το όνομα CC . Είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών προϊόντος και ανταγωνιστικότητας τιμής για τους οποίους επιτυγχάνεται

Διάγραμμα 10: Η καμπύλη της εσωτερικής ισορροπίας

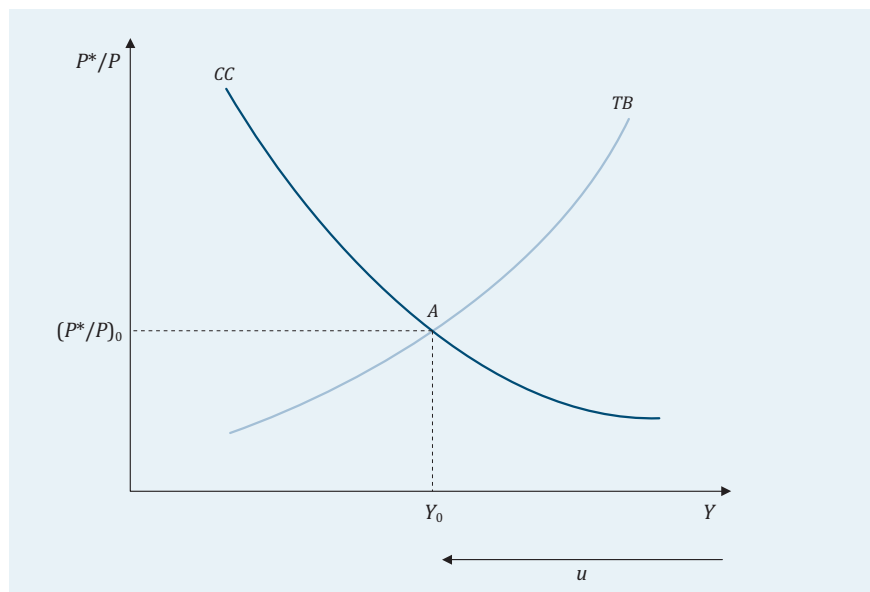
ανεργία σταθερού πληθωρισμού. Η καμπύλη είναι φθίνουσα, διότι σε χαμηλότερη ανεργία σταθερού πληθωρισμού (u_0), δηλαδή σε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής, ο πραγματικός μισθός που επιτυγχάνουν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων είναι υψηλότερος και η επακόλουθη αύξηση των τιμών καθιστά

τις εγχώριες τιμές υψηλότερες των ανταγωνιστριών χωρών, έτσι ώστε μειώνεται το πραγματικό κόστος των εισαγωγών και καθίστανται συμβατές οι αντιτιθέμενες απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων επί του προϊόντος.

Για την κατασκευή του διαγράμματος θεωρούνται ως παράμετροι οι ποσότητες b , a , λ . Κάθε μεταβολή σε αυτές τις παραμέτρους μετατοπίζει την καμπύλη CC είτε προς τα επάνω (ή δεξιά) είτε προς τα κάτω (ή αριστερά). Εάν υπάρξει αύξηση στις απαιτήσεις των εργαζομένων b , θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, η καμπύλη μετατοπίζεται προς τα αριστερά (στη θέση CC' , όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 10), διότι με τις ίδιες σχετικές τιμές (το ίδιο πραγματικό κόστος εισαγωγών) η ανεργία σταθερού πληθωρισμού αυξάνεται και το επίπεδο δυνητικής παραγωγής μειώνεται. Μια αύξηση της ευαισθησίας των μισθών (a) στις αλλαγές του ποσοστού ανεργίας μετατοπίζει, την καμπύλη προς τα δεξιά. Αντιθέτως, η αύξηση της διείσδυσης των εισαγωγών (μ) και η διαμόρφωση των τιμών με βάση τις τιμές του ανταγωνισμού (λ_d) μετατοπίζουν την καμπύλη προς τα αριστερά.

Για να αναλυθεί η διπλή απαίτηση, η οικονομία να βρίσκεται σε εξωτερική και εσωτερική ισορροπία, τοποθετούμε τις καμπύλες εξωτερικής και εσωτερικής ισορροπίας στο ίδιο διάγραμμα (Βλ. Διάγραμμα 11).

Διάγραμμα 11: Ταυτόχρονη εσωτερική και εξωτερική ισορροπία

Το σημείο τομής A των δύο καμπυλών είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο υπάρχει ταυτόχρονα εξωτερική και εσωτερική ισορροπία, αφού:

- η καμπύλη TB αποτελεί τον γεωμετρικό τόπο των συνδυασμών παραγωγής και πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας για τους οποίους το εμπορικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό, και
- η καμπύλη CC αποτελεί τον γεωμετρικό τόπο των συνδυασμών παραγωγής και πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας για τους οποίους ο εγχώριος πληθωρισμός ισούται με τον πληθωρισμό στις ανταγωνίστριες χώρες, και, επομένως, η ανταγωνιστικότητα τιμής έναντι αυτών διατηρείται σταθερή και το ποσοστό ανεργίας είναι τέτοιο, ώστε ο πληθωρισμός να διατηρείται σταθερός.

Μπορούμε να ορίσουμε ως *διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα* το επίπεδο παραγωγής Y_0 που αντιστοιχεί στο σημείο A , δηλαδή στην ταυτόχρονη επίτευξη εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας.

3.3 Η προσαρμογή μιας μικρής ανοιχτής οικονομίας στο νέο κείνσιανό υπόδειγμα μισθών και τιμών

Στο νέο κείνσιανό υπόδειγμα μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού και ανοιχτής οικονομίας, η μεσοπρόθεσμη ισορροπία βρίσκεται στο σημείο τομής της καμπύλης της ζήτησης και της εσωτερικής ισορροπίας της οικονομίας (σημείο B στο Διάγραμμα 8), ενώ το σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας στο σημείο A , όπου τέμνονται οι δύο καμπύλες εσωτερικής ισορροπίας ($CIRU$) και εξωτερικής ισορροπίας (TB). Όταν η οικονομία δέχεται μια διαταραχή που την απομακρύνει από το σημείο της μεσοπρόθεσμης ισορροπίας, τείνει να επανέλθει στο $pairu$ (που αντιστοιχεί στο σημείο B του Διαγράμματος 8). Η προσαρμογή αυτή της οικονομίας πραγματοποιείται επειδή το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού αποτελεί έναν ισχυρό ελκυστή.

Το υπόδειγμα αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση της προσαρμογής μιας μικρής ανοιχτής οικονομίας υπό καθεστώς κοινού νομίσματος και αποτελεί τη βάση για τις αναλύσεις των διεθνών οργανισμών και του κύριου ρεύματος των οικονομικών σχετικά με την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE) της Ευρώπης. Τα κυριότερα πορίσματα αυτών των αναλύσεων, που αναδεικνύουν μεταξύ άλλων και τα θεωρητικά προβλήματα της νέας κείνσιανής εκδοχής του υποδείγματος μισθών και τιμών, είναι τα εξής:

Με την οικοδόμηση της ONE οι χώρες-μέλη χάνουν ένα σημαντικό μακροοικονομικό εργαλείο (De Grauwe, 1994, 1996· Dornbush, 1996). Στο παρελθόν, στην περίπτωση που μια χώρα δεχόταν πλήγμα από μια κρίση, ανισορροπία ή εξωγενή διαταραχή, η συναλλαγματική πολιτική έδινε τη δυνατότητα προσαρμογής της οικονομίας στον διεθνή ανταγωνισμό μέσω της υποτίμησης του εθνικού νομίσματος. Σε αυτή τη λύση κατέφευγαν και οι περισσότερες κυβερνήσεις που αντιμετώπιζαν προβλήματα ανταγωνιστικότητας με πιθανές αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγή και στο ύψος της απασχόλησης.

Η ONE βασίστηκε, μεταξύ άλλων, και στο επιχείρημα ότι η προσαρμογή στον διεθνή ανταγωνισμό μέσω της συναλλαγματικής πολιτικής δεν συνιστά ουσιαστική λύση των προβλημάτων ανταγωνιστικότητας και στην καλύτερη περίπτωση παραπέμπει τα προβλήματα στο μέλλον (Carlin and Soskice, 2006). Σύμφωνα με αυτό τον ισχυρισμό, η χρήση της συναλλαγματικής πολιτικής μπορεί να αποδειχτεί ωφέλιμη μόνο βραχυπρόθεσμα, ώστε να προσφέρει στην οικονομία τα χρονικά περιθώρια να προσαρμοστεί ομαλότερα στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού.

Η απώλεια της δυνατότητας των εθνικών οικονομιών να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού, αλλά και σε εξωτερικές διαταραχές ή ανισορροπίες της οικονομίας μέσω της εθνικής νομισματικής και της συναλλαγματικής πολιτικής θέτει ερωτήματα ως προς τις διαδικασίες που απομένουν στα κράτη προκειμένου να ανταποκριθούν στις διαταραχές της οικονομίας και να αποφευχθεί η πτώση της παραγωγής και η αύξηση της ανεργίας. Με άλλα λόγια, τίθεται το ζήτημα με ποιον τρόπο μπορεί να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα τιμής των εθνικών οικονομιών σε συνθήκες ενιαίου νομίσματος.

Συνεπώς, εφόσον η ONE επιφέρει αυτούς τους περιορισμούς στην άσκηση οικονομικής πολιτικής από τις εθνικές κυβερνήσεις, πρέπει να ενεργοποιηθούν άλλα κανάλια προσαρμογής για να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις ενδεχόμενων ασύμμετρων διαταραχών ή ανισορροπιών στις εθνικές οικονομίες. Οι θέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με το ζήτημα αυτό διατυπώθηκαν με σαφήνεια στα έγγραφα: α) «Economic policy in EMU» (European Commission, 1997), β) «1998 annual economic report: Growth and employment in the stability-oriented framework of EMU» (European Commission, 1998a) και γ) «Commission's recommendation for the broad guidelines of the economic policies of the Member States and the Community» (European Commission, 1998b). Βεβαίως, έκτοτε,

η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και οι υπηρεσίες της εξειδικεύουν ακόμη περισσότερο τις θέσεις που διατυπώθηκαν στα τρία παραπάνω θεμελιακά κείμενα, ιδιαίτερα μέσω των ετήσιων ή τριμηνιαίων εκδόσεών τους για την πορεία της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Οι διάυλοι προσαρμογής σε μια νομισματική ένωση, όπως αναφέρονται στη βιβλιογραφία, είναι οι εξής:

- Η μεταφορά πόρων προς τις περιοχές που θίγονται από ασύμμετρες διαταραχές, κρίσεις κ.λπ. μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής (μονομερείς μεταβιβάσεις).
- Η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, που θα επέτρεπε τη μετακίνηση ανέργων ή εργαζομένων που αναζητούν υψηλότερες αποδοχές από περιοχές μειωμένης ζήτησης εργασίας σε περιοχές με βελτιωμένες προοπτικές απασχόλησης.
- Η ευελιξία των μισθών, ώστε να είναι χαμηλότεροι στις περιοχές μειωμένων επιδόσεων στο εξωτερικό εμπόριο έναντι των μισθών στις πιο ανταγωνιστικές περιοχές. Η προσαρμογή αυτή θα βοηθούσε στην εξισορρόπηση των ανταλλαγών μεταξύ περιοχών. Σε σχέση με την ONE, το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι μισθοί είναι αρκούντως ευέλικτοι στις χώρες της ζώνης του ευρώ ώστε να αναλάβουν τον ρόλο του διαύλου προσαρμογής.

Σε ό,τι αφορά τον πρώτο διάυλο προσαρμογής, δηλαδή τη μεταφορά πόρων μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής, η ενεργοποίησή του, προς το παρόν, δεν είναι πολιτικά αποδεκτή από τα κράτη-μέλη.

Σε ό,τι αφορά τον δεύτερο διάυλο, την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού (Fertig and Schmidt, 2002), παρά το γεγονός ότι οι νομικές προϋποθέσεις για τη μετακίνηση των εργαζομένων στην ΕΕ υπάρχουν ήδη, η κινητικότητα της εργασίας παραμένει πολύ χαμηλή και θεωρείται μάλλον απίθανο να αυξηθεί στο άμεσο μέλλον (Puhani, 2001· Mazier et al., 2002), εξαιτίας των μη νομικών φραγμών, όπως η γλώσσα και οι πολιτισμικές διαφορές (Jonung and Sjoholm, 1999), η ένταξη των εργαζομένων σε δίκτυα κοινωνικού, φυσικού και πολιτισμικού κεφαλαίου, η μη αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων, η δυσκολία μεταφοράς συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων (Braunerhjelm et al., 2000) και άλλα.

Ως εκ τούτου, το βάρος της προσαρμογής στο πλαίσιο της ONE ανατίθεται στον τρίτο διάυλο προσαρμογής, δηλαδή στην ευελιξία των μισθών (Artis, 1998· Pissarides, 1997). Προϋπόθεση, όμως, για την ύπαρξη αυξημένης ελαστικότη-

τας των μισθών είναι η ευελιξία της αγοράς εργασίας, η οποία επιτυγχάνεται με διαρθρωτικές αλλαγές και με μεταρρύθμιση των θεσμών (Pissarides, 2008· Vinals and Jimeno, 1996). Το αντίτιμο για την έλλειψη μιας τέτοιας ευελιξίας θα είναι η μη προσαρμογή της οικονομίας στις απαιτήσεις του διεθνούς ανταγωνισμού, η μείωση του ύψους της παραγωγής και η αύξηση της ανεργίας (European Commission, 1997, 1998a· OECD, 2000· Soltwedel et al., 1999). Όσο υψηλότερες είναι οι ονομαστικές και οι πραγματικές ακαμψίες, τόσο βραδύτερη και πιο επώδυνη θα είναι η διαδικασία προσαρμογής. Αυτή η ανάλυση καταλήγει αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι η ταχεία και αποτελεσματική προσαρμογή της οικονομίας στις διαταραχές προϋποθέτει μια εύελικτη αγορά εργασίας, ιδιαίτερα σε χώρες στις οποίες το δημοσιονομικό έλλειμμα είναι τόσο υψηλό ώστε δεν επιτρέπει τη λειτουργία των «αυτόματων σταθεροποιητών» ως δυνάμεων απόσβεσης των διαταραχών (shock absorbers) (Berthold et al., 1999). Η σημασία που αποδίδεται στην ευελιξία της αγοράς εργασίας στη σχετική βιβλιογραφία γίνεται φανερή στην εξ αντιθέτου διατύπωση των Allsopp and Vines (1998) ότι, εάν οι αγορές ήταν πλήρως εύελικτες, η μακροοικονομική σταθεροποίηση θα ήταν περιττή. Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι η μελέτη των Deroose et al. (2004), που διαπίστωνε ότι η αλληλεπίδραση πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και επιτοκίων υπό το καθεστώς της ONE μπορεί να ευθύνεται –και όντως ευθύνεται– για τη δημιουργία φαινομένων υπερθέρμανσης της οικονομίας που επιβραδύνουν την προσαρμογή. Οι ερευνητές υποστηρίζουν πως η διαπίστωσή τους αυτή αποτελεί έναν επιπλέον λόγο για τον οποίο οι αγορές εργασίας οφείλουν να γίνουν πιο εύελικτες. Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για άλλες μελέτες, όπως αυτή των Martinez-Mongay and Maza Lasierra (2009), του Stavrev (2007), των Berk and Swank (2002) και του Blanchard (2007b).

Οι ερμηνείες της ακαμψίας των ονομαστικών μισθών αναφέρονται στη διάρκεια των συλλογικών συμβάσεων (Gray, 1978· Ball, 1987), στις ρήτρες που διασφαλίζουν τους εργαζομένους έναντι απρόβλεπτων μεταβολών (Blanchard, 1979· Walsh, 1995· Heinemann, 1999), στην έλλειψη συντονισμού των συνδικάτων, στις κοινωνικές συμφωνίες (social pacts) (Ball and Romer, 1991· Calmfors et al., 2001), στη διατήρηση του *status quo* μεταξύ επιχειρήσεων και συνδικάτων όταν υπάρχει αδυναμία σύναψης νεότερης συμφωνίας (Holden, 1994, 2001) και στην ενίσχυση του αισθήματος που έχουν οι μισθωτοί ότι δικαιούνται έναν *δίκαιο μισθό* (fair wage) σε συνθήκες χαμηλού πληθωρισμού (Holden, 2004· Holden and

Wulfsberg, 2005). Οι εργασίες των Calmfors (1998, 2001a, 2001b) και Calmfors and Driffil (1988) αναζητούν στη φύση των συλλογικών διαπραγματεύσεων τις αιτίες της ακαμψίας των ονομαστικών μισθών.

Με αφετηρία το παραπάνω θεωρητικό σχήμα, οι κυριότερες κατευθύνσεις που προτείνονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε ό,τι αφορά τον σχηματισμό των μισθών είναι οι εξής:

Πρώτον, οι αυξήσεις των ονομαστικών μισθών δεν πρέπει να υπερβαίνουν τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας. Οι μισθολογικές αυξήσεις πρέπει να συμβάλλουν στη σταθερότητα των τιμών, ώστε η νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας να μην είναι περιοριστική. Η σταθερότητα των τιμών, σύμφωνα με την άποψη που περιέχεται στα επίσημα έγγραφα της ΕΕ, αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την αύξηση της παραγωγής και της απασχόλησης. Παράλληλα, οι ήπιες μισθολογικές αυξήσεις μειώνουν το πραγματικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος, ενισχύοντας έτσι την ανταγωνιστικότητα των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων.

Δεύτερον, το επίπεδο των αμοιβών εργασίας πρέπει να προσαρμόζεται στην παραγωγικότητα της εργασίας ανά χώρα, ανά περιοχή και ανά κλάδο. Όμως, για να συμβεί κάτι τέτοιο, η αγορά εργασίας πρέπει να απελευθερωθεί από ρυθμίσεις που την καθιστούν ανελαστική. Στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στο γεγονός ότι, σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, όπου οι μετακινήσεις εργαζομένων στο εσωτερικό της χώρας διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο ως μηχανισμός προσαρμογής (Blanchard and Katz, 1992), η διακίνηση εργαζομένων στην Ευρώπη είναι περιορισμένη (Decressin and Fatás, 1995· Obstfeld and Peri, 1998). Έτσι, ως κύριος δίαυλος προσαρμογής μεταξύ των χωρών της ζώνης του ευρώ απομένει η περιφερειακή ευελιξία των μισθών. Ωστόσο, οι εμπειρικές μελέτες της δεκαετίας του 1990 έδειξαν ότι οι αποκλίσεις στο ποσοστό ανεργίας στις διάφορες περιοχές της Ευρώπης δεν οδήγησαν σε μεγάλες διαφοροποιήσεις στον ρυθμό αύξησης των μισθών (Abraham, 1996· Decressin and Fatás, 1995). Όμως, εάν δεν υπάρχει αυξημένη κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, ούτε αυξημένη ευελιξία των μισθών μεταξύ περιφερειών, τότε, σύμφωνα με το κύριο ρεύμα των οικονομικών, απομένουν δύο λύσεις: η μεταφορά πόρων από τις πιο παραγωγικές περιοχές στις περιοχές με τις χαμηλότερες επιδόσεις ή η αύξηση της ανεργίας στις τελευταίες. Οι Obstfeld and Peri (1998) και ο Eichengreen (1998) διατύπωσαν τη γνώμη ότι οι μακροχρόνιες μεταφορές πόρων μέσω του κρατικού προϋπο-

λογισμού από τις πιο προηγμένες περιοχές μιας χώρας προς τις ασθενέστερες δεν αποτελούν πραγματικά δίαυλο προσαρμογής, αλλά ότι, αντιθέτως, αναχαιτίζουν τις διαδικασίες διαρθρωτικών αλλαγών. Οι οικονομολόγοι του κύριου ρεύματος των οικονομικών και οι διεθνείς οργανισμοί αμφισβητούν την ορθότητα του καθορισμού των μισθών σε εθνικό ή κλαδικό επίπεδο και συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι οι μισθοί θα πρέπει να καθορίζονται με βάση το ύψος της παραγωγικότητας σε συγκεκριμένες περιοχές, κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, επιχειρήσεις και μεμονωμένους εργαζόμενους (Bertola, 1999). Η ευελιξία σε τοπικό επίπεδο επιτρέπει σε μια περιοχή με χαμηλότερα επίπεδα παραγωγικότητας να απαντήσει με μείωση των μισθών σε μια τυχόν οικονομική διαταραχή και να μην υποστεί τις συνέπειες, δηλαδή τη μείωση της παραγωγής και την άνοδο της ανεργίας. Ο Faini (1999) ανέπτυξε ένα μοντέλο στο οποίο η τακτική των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων δεν επιτρέπει την ανάπτυξη των λιγότερο προηγμένων περιοχών, ενώ ο Spilimbergo (1999) έδειξε ότι, γενικά, συμφέρει τους εργαζομένους των πιο αναπτυγμένων περιοχών να ενισχύονται οικονομικά οι ασθενέστερες με μονομερείς μεταβιβάσεις. Ισχυρίστηκε, μάλιστα, ότι ένας τέτοιος μηχανισμός μπορεί να εξηγήσει τις μεγάλες δημοσιονομικές ροές από τη βόρεια στη νότια Ιταλία, από τη δυτική στη ανατολική Γερμανία και από τη βόρεια στη νότια Ισπανία.

Σύμφωνα πάντα με τις θέσεις των υπηρεσιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θα πρέπει να υπάρξει η δυνατότητα να δοθούν χαμηλοί μισθοί σε χαμηλής ειδίκευσης εργαζομένους, σε νεοεισερχομένους στην αγορά εργασίας και στους μακροχρόνια ανέργους.

Τρίτον, οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών πρέπει να υπολείπονται της παραγωγικότητας της εργασίας, ώστε να ενισχύεται η κερδοφορία των επιχειρήσεων, μέσω αυτής οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου, και τελικά η απασχόληση.

Παρά τη μεγάλη συζήτηση που διεξήχθη για το ζήτημα της σχέσης των θεσμών της αγοράς εργασίας με τις μακροοικονομικές επιδόσεις, μόνο λίγες αναλύσεις περιέγραψαν τα αποτελέσματα που είχε στους θεσμούς η συμμετοχή στη ζώνη του ευρώ. Οι Bertola and Boeri (2002), αντλώντας στοιχεία από διάφορες πηγές, μελέτησαν τις μεταρρυθμίσεις των θεσμών προστασίας της εργασίας και των επιδομάτων ανεργίας και έδειξαν ότι υπήρξε επιτάχυνσή τους μετά το 1998.

Οι Duval and Elmeskov (2006), χρησιμοποιώντας έναν σύνθετο δείκτη συνολικής προόδου των μεταρρυθμίσεων, ο οποίος αναπτύχθηκε για την παρακο-

λούθηση των αποτελεσμάτων της στρατηγικής του ΟΟΣΑ για την απασχόληση (OECD, 1998), διαπίστωσαν ότι, σε σύγκριση με τον μέσο όρο του ΟΟΣΑ, αρκετές χώρες της ζώνης του ευρώ ακολούθησαν στρατηγικές μεταρρύθμισης με μακροχρόνια αποτελέσματα και μόνο ένας μικρός αριθμός περιορίστηκε σε οριακές ή μικρές μεταβολές. Εντούτοις, οι ίδιοι ερευνητές, όπως εξάλλου και η έκθεση «Adjustment dynamics in the Euro area: Experiences and challenges» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2006), διαπιστώνουν ότι η πορεία των μεταρρυθμίσεων παραμένει μεν σταθερή, αλλά ακολουθεί αργούς ρυθμούς μετά το 1999. Ο Maza, αναλύοντας τα στοιχεία των μισθών, της ανεργίας και της παραγωγικότητας στις επαρχίες της Ισπανίας, έφτασε στο συμπέρασμα ότι παρατηρείται σε αυτές «μια τρομακτική έλλειψη ευελιξίας των μισθών» (Maza, 2006). Οι Hoeller et al. (2002, 2004), αφού διαπίστωσαν τα προβλήματα μακροοικονομικών αποκλίσεων μεταξύ των χωρών της ζώνης του ευρώ, έφτασαν στο συμπέρασμα ότι ο «δημοσιονομικός ακτιβισμός» δεν έχει να προσφέρει πολλά στη βελτίωση της προσαρμογής της οικονομίας, ενώ η εμβάθυνση των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας θα αναβαθμίσει σημαντικά την ικανότητα των χωρών (ιδιαίτερα των μικρών) να απορροφούν τις διαταραχές στην οικονομία τους.

Εν τω μεταξύ, ορισμένες εξελίξεις στο εσωτερικό της ΟΝΕ σηματοδοτούν την επίμονη απόκλιση ορισμένων χωρών από τον μέσο όρο του πληθωρισμού και του ρυθμού ανάπτυξης στη ζώνη του ευρώ. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει την ανεπαρκή λειτουργία των διαύλων προσαρμογής, τους οποίους το κύριο ρεύμα των οικονομικών θεωρούσε (και πάντοτε θεωρεί) επαρκείς μηχανισμούς υποκατάστασης της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας. Η διατήρηση του πληθωρισμού στην Ελλάδα και στην Ισπανία σε επίπεδα ανώτερα του μέσου όρου της ζώνης του ευρώ, στη Γερμανία, αντιθέτως, σε επίπεδα κατώτερα του μέσου όρου, αλλά και οι μακρές περίοδοι άνθησης της οικονομίας στην Ισπανία και την Ελλάδα, σε αντίθεση με την παρατεινόμενη αδυναμία της ιταλικής οικονομίας να επιτύχει ρυθμούς μεγέθυνσης του προϊόντος άνω του 1,5%, αποτελούν ορισμένες μόνο από τις περιπτώσεις που υποδηλώνουν την ανεπάρκεια των μηχανισμών προσαρμογής που λειτουργούν υπό το καθεστώς της ΟΝΕ σε αντικατάσταση των μεταβολών της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας. Οι αποτυχίες αυτές είναι τόσο έντονες, ώστε ορισμένοι οικονομολόγοι επιχειρηματολόγούσαν ήδη από το 2005 ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν την αφετηρία για την ανά-

πτυξη φυγόκεντρων τάσεων στο εσωτερικό της ζώνης του ευρώ (Gros, 2006· Gros et al., 2005).

Σε ό,τι αφορά τις διαφορές πληθωρισμού που διατηρούνται επί μακρό χρονικό διάστημα (Dullien and Fritsche, 2009· Angeloni et al., 2006· Cecchetti and Debelle, 2006), έχουν αποτελέσει αφορμή να σχολιαστεί το γεγονός ότι οι αγορές εργασίας στη ζώνη του ευρώ χαρακτηρίζονται από έντονη ακαμψία, που μειώνει την ταχύτητα της προσαρμογής στις διαταραχές της οικονομίας (Campolmi and Faia, 2006· Angeloni and Ehrmann, 2004). Ωστόσο, σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση, θα μπορούσαν να αποτελέσουν και αφορμή για συνολικότερη κριτική της αρχιτεκτονικής της ΟΝΕ.

Ήδη από το 2004 ήταν ορατό ότι η ίδια η ΟΝΕ είναι πηγή μακροοικονομικών αποκλίσεων μεταξύ των χωρών (Lane, 2006· Ahearne and Pisany-Ferry, 2006· Hoeller et al., 2004· Arghyrou and Chortareas, 2008):

Πρώτον, τα ονομαστικά μακροπρόθεσμα επιτόκια σε χώρες όπως η Ισπανία και η Ελλάδα ήταν υψηλά έως την ένταξή τους στη ζώνη του ευρώ. Έτσι, ενώ όλες οι χώρες της ΟΝΕ απόλαυσαν χαμηλά ονομαστικά επιτόκια, το όφελος για τις «περιφερειακές» χώρες της ζώνης του ευρώ υπήρξε κατά πολύ μεγαλύτερο. Στις χώρες αυτές τα χαμηλά επιτόκια (και οι διαρθρωτικές αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα) οδήγησαν στην άνθηση της οικοδομής και του προστατευμένου από τον διεθνή ανταγωνισμό τομέα της οικονομίας με μεγάλη αυξητική επίπτωση στον πληθωρισμό.

Δεύτερον, η ΟΝΕ λειτούργησε ως μηχανισμός ενίσχυσης των ασύμμετρων διαταραχών, διότι ένα κοινό για όλες τις χώρες ονομαστικό επιτόκιο μετατρέπει τις διαφορές πληθωρισμού σε διαφορές πραγματικών επιτοκίων μεταξύ των χωρών-μελών. Στις χώρες με υψηλότερο πληθωρισμό η ζήτηση αυξήθηκε (ιδιαίτερα στην οικοδομή) χάρη στα χαμηλότερα πραγματικά επιτόκια (Van den Noord, 2004), ενδεχομένως υπό την επίδραση και άλλων παραγόντων (όπως, για παράδειγμα, τα δημόσια έργα στην Ελλάδα). Βεβαίως, με την πάροδο του χρόνου τέθηκε σε λειτουργία το κανάλι προσαρμογής της ανταγωνιστικότητας, καθώς οι χώρες υψηλού πληθωρισμού οδηγήθηκαν σε αύξηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και σε απώλειες της ανταγωνιστικότητας τιμής έναντι των χωρών της ζώνης του ευρώ που είχαν χαμηλότερο πληθωρισμό. Η πραγματική ανατίμηση, σύμφωνα με τις θεωρητικές κατασκευές που στηρίζουν την ύπαρξη και την ανάπτυξη της ΟΝΕ, θα έπρεπε να μειώσει τη συνολική ζήτηση

μειώνοντας την εξωτερική της συνιστώσα. Εντούτοις, η επίπτωση από τα χαμηλά επιτόκια και την αύξηση του πληθωρισμού (που σχετίζεται άμεσα με τις εξελίξεις στον μη διεθνοποιημένο τομέα της οικονομίας) αποδείχτηκε ισχυρότερη του διαύλου προσαρμογής μέσω της ανταγωνιστικότητας τιμής (European Commission, 2006) για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (της τάξεως της δεκαετίας στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ισπανίας). Ως αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων, στην Ελλάδα και στην Ισπανία η επένδυση στον μη διεθνοποιημένο τομέα της οικονομίας έγινε ελκυστικότερη έναντι του διεθνοποιημένου, που βρισκόταν υπό την πίεση της μειούμενης ανταγωνιστικότητας τιμής· έτσι, και η οικοδομή και το εσωστρεφές τμήμα του τομέα των υπηρεσιών γνώρισαν σημαντική επενδυτική άνθηση. Για όσο καιρό συνεχιζόταν η διαδικασία αυτή και η απώλεια ανταγωνιστικότητας τιμής παρήγαγε ανεπαρκώς ισχυρά υφεσιακά αποτελέσματα, η προσαρμογή της οικονομίας καθυστερούσε. (Στην περίπτωση της Ελλάδας η διαδικασία αυτή συνεχίστηκε εξαιτίας και της θεαματικής ανόδου της ελληνικής ναυτιλίας στον διεθνή ανταγωνισμό παράλληλα με τις μεγάλες αυξήσεις των ναύλων.)

Σχολιάζοντας τις εξελίξεις αυτές, οι Ahearne and Pisany-Ferry (2006) παρατηρούσαν ότι η προσαρμογή στις διαταραχές θα απαιτούσε την πραγματική υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας στην Ιταλία και την Πορτογαλία, σε αντίθεση με την πραγματική ανατίμηση που παρατηρούσαμε τότε στις δύο χώρες. Όσο για την πλήρη αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας τιμής στα επίπεδα ισορροπίας, θα απαιτούνταν, ισχυρίζονταν οι δύο ερευνητές, παρατεταμένη περίοδος κατά την οποία το μοναδιαίο κόστος εργασίας θα έπρεπε να αυξάνεται με μικρότερους ρυθμούς σε σύγκριση με τον μέσο όρο της ζώνης του ευρώ. Στην άλλη άκρη της κατάταξης βρίσκεται η Γερμανία, στην οποία η διατήρηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού σε χαμηλά επίπεδα εξαιτίας της μειωμένης εγχώριας ζήτησης κράτησε τον πληθωρισμό χαμηλότερα από τον μέσο όρο της ζώνης του ευρώ. Με δεδομένο το κοινό ονομαστικό επιτόκιο του ευρώ για όλες τις χώρες της ΟΝΕ, ο χαμηλός πληθωρισμός στη Γερμανία διατήρησε υψηλό το πραγματικό επιτόκιο, με αποτέλεσμα την περαιτέρω επιβράδυνση της εσωτερικής ζήτησης και του πληθωρισμού. Βεβαίως, το γεγονός ότι ο πληθωρισμός διατηρήθηκε χαμηλός ενεργοποίησε τον δίαυλο της ανταγωνιστικότητας: οι Γερμανοί εξαγωγείς έγιναν πιο ανταγωνιστικοί και το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών βελτιώθηκε ακόμη περισσότερο.

Με την πάροδο του χρόνου, τα αποτελέσματα του διαύλου ανταγωνιστικότητας επικράτησαν επί των υφεσιακών αποτελεσμάτων των υψηλών πραγματικών επιτοκίων. Ωστόσο, η γερμανική περίπτωση, όπως εξάλλου και η ελληνική και η ισπανική, δείχνουν ότι η διαδικασία προσαρμογής μέσω του διαύλου της ανταγωνιστικότητας χρειάζεται μακρά περίοδο για να ολοκληρωθεί, ακόμη και σε μια εξαιρετικά ανοιχτή και ανταγωνιστική οικονομία, όπως η γερμανική. Οι Ahearne and Pisany-Ferry (2006) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι για τις χώρες της ONE με τα σοβαρότερα προβλήματα δεν μπορεί να υπάρξει άλλη λύση εκτός από τη σκληρή προσπάθεια για την επίτευξη διαρθρωτικών αλλαγών και τον άμεσο περιορισμό των μισθών. Μάλιστα, αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στη διαδικασία σχηματισμού των μισθών (τύπος συλλογικών διαπραγματεύσεων, επέκταση των αποτελεσμάτων της διαπραγμάτευσης στο σύνολο της οικονομίας κ.λπ.).

Ο Grubel (2005) διατύπωσε την άποψη ότι οι αγορές εργασίας μεταβάλλονται αργά και εκτίμησε ότι οι πολιτικοί άρχισαν να αποδέχονται την ανάγκη των αλλαγών υπό την πίεση της διατήρησης της υψηλής ανεργίας, των χαμηλών ρυθμών μεγέθυνσης του ΑΕΠ και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, που πιθανόν να οδηγήσουν στην αποδοχή των αλλαγών και από τους πολίτες.

Οι Dullien and Fritsche (2008), ύστερα από ανάλυση των αποκλίσεων στο μοναδιαίο κόστος εργασίας μεταξύ των χωρών που συμμετέχουν στην ONE, διαπιστώνουν ότι οι ταχύτητες προσαρμογής τους διαφέρουν σημαντικά και ότι, ελλείψει δημοσιονομικής πολιτικής στην ΕΕ, οι διαφορές αυτές θα έπρεπε να αποτελούν αντικείμενο ανησυχίας, διότι η εξάλειψη των επιπτώσεων των ασύμμετρων διαταραχών θα μπορούσε στο μέλλον να αποβεί ιδιαίτερα χρονοβόρα διαδικασία. Οι Dullien et al. (2009), χρησιμοποιώντας μια τροποποιημένη εκδοχή του μοντέλου των Belke and Gros (2007), ανέλυσαν τη σταθερότητα (stability) προσαρμογής σε δώδεκα χώρες της ζώνης του ευρώ και συμπέραναν ότι παρατηρείται σημαντική αστάθεια για μεγάλο αριθμό χωρών. Οι συνθήκες σταθερότητας δεν πληρούνταν για την Ισπανία, τη Γαλλία και τη Φινλανδία, ενώ ορισμένα αποτελέσματα έδειχναν ότι ήταν αυξημένη η πιθανότητα να ισχύει το ίδιο και για την Ελλάδα. Επιπλέον, οι ίδιοι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η περίοδος προσαρμογής (και βραδείας οικονομικής μεγέθυνσης) μπορεί να αποδειχτεί εξαιρετικά μακρά, τόσο ώστε να πυροδοτήσει αντιδράσεις κατά της ONE. Εν κατακλείδι, η αρχιτεκτονική της ONE δεν διασφαλίζει αναγκαστικά τη σταθερότητα της οικονομίας και απαιτεί επιπλέον αλλαγές. Όπως παρατήρησαν οι Belke and

Gros, ήδη το 2007, σοβαρές αποκλίσεις είχαν εμφανιστεί στους κόλπους της ζώνης του ευρώ, οι οποίες απειλούσαν τη μακροχρόνια συνοχή της.

Συνοψίζοντας, οι θέσεις του κύριου ρεύματος των οικονομικών και των διεθνών οργανισμών σε ό,τι αφορά τους διαύλους προσαρμογής των χωρών της ζώνης του ευρώ στις διαταραχές της οικονομίας είναι οι εξής: Με την ΟΝΕ η προσαρμογή των χωρών-μελών μεταφέρεται από τη συναλλαγματική πολιτική στην αγορά εργασίας. Σε περίπτωση οικονομικής διαταραχής που θίγει ανισομερώς τις χώρες-μέλη, η αγορά εργασίας πρέπει να είναι αρκετά ευέλικτη, ώστε η προσαρμογή της οικονομίας να είναι όσο το δυνατόν πιο ομαλή. Αν όμως η αγορά εργασίας δεν είναι ικανή να ανταποκριθεί σε μια τέτοια πρόκληση, δηλαδή εάν υπάρξουν συνθήκες οι οποίες εμποδίζουν τις απαιτούμενες αλλαγές ως προς το ύψος των μισθών, τον χρόνο και την κινητικότητα της εργασίας κ.λπ., η αναγκαία προσαρμογή της οικονομίας θα πραγματοποιηθεί σε βάρος της παραγωγής και της απασχόλησης. Μια τέτοια εξέλιξη σημαίνει αύξηση του ποσοστού ανεργίας και μείωση του ύψους της παραγωγής. Εφόσον η κινητικότητα της εργασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι σημαντικά περιορισμένη και η ευελιξία του χρόνου εργασίας δεν επαρκεί για την ολοκληρωτική απορρόφηση των διαταραχών, το βάρος της προσαρμογής μεταφέρεται στους μισθούς. Το συμπέρασμα αυτό συμπερίζονται τόσο οι υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και οι άλλοι διεθνείς οργανισμοί (ΟΟΣΑ, ΔΝΤ), γι' αυτό προτείνουν τη μεταρρύθμιση και την αναπροσαρμογή του συνόλου των παραγόντων που προσδιορίζουν το ύψος των μισθών. Ακολουθώντας αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές, οι πολιτικές που έχουν υιοθετηθεί από τα κράτη-μέλη αποβλέπουν κυρίως στην αύξηση της ελαστικότητας των μισθών με βάση τις διαφορές παραγωγικότητας και στη γενική συγκράτησή τους στο πλαίσιο της πολιτικής σταθερότητας των τιμών.

Η εμφάνιση σοβαρών αποκλίσεων των χωρών της ζώνης του ευρώ, που οφείλονται στην ανεπάρκεια των διαύλων προσαρμογής της οικονομίας εν τη απουσία των διακυμάνσεων της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση ορισμένες θεωρητικές προϋποθέσεις στις οποίες στηρίχτηκε η αρχιτεκτονική της ΟΝΕ. Πιο συγκεκριμένα, η ανεπάρκεια των διαύλων προσαρμογής της οικονομίας είναι ανεπάρκεια των δυνάμεων επαναφοράς της οικονομίας στην υποτιθέμενη κατάσταση ισορροπίας που αντιπροσωπεύει το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού (*nairu*). Σύμφωνα με το κύριο ρεύμα των οικονομικών, η απομάκρυνση της οικονομίας από το *nairu* σε καθεστώς

νομισματικής ένωσης οδηγεί σε αλλαγές στους μισθούς και στις τιμές (επομένως και στην πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία) που επαναφέρουν την οικονομία στην ανεργία ισορροπίας, δηλαδή στο *pairu*. Η ανεργία ισορροπίας θεωρήθηκε από το ίδιο ρεύμα ως ισχυρός ελκυστής που διασφαλίζει τη γρήγορη επαναφορά της οικονομίας σε κατάσταση ισορροπίας. Ως εκ τούτου, το μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται στο πλαίσιο της ONE για την προσαρμογή της οικονομίας αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι το *pairu* είναι αδύναμος ελκυστής, καθιστώντας εκ νέου επίκαιρες τις κριτικές απόψεις που έχουν αναπτυχθεί σχετικά με το ζήτημα αυτό.

Για αυτό τον λόγο στην επόμενη ενότητα θα γίνει αναφορά και στη βιβλιογραφία των ετερόδοξων θεωριών, στο βαθμό που αναφέρονται στην κατασκευή ενός υποδείγματος διαμόρφωσης των τιμών και των μισθών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού και ανοιχτής οικονομίας.

4. Η ετερόδοξη εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού

4.1 Η μετακείνσιανή εκδοχή

Η μετακείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών έχει τις ρίζες της στον Keynes και στον Kalecki, οφείλει πολλά στα ετερόδοξα θεωρητικά σχήματα των δεκαετιών του 1970 και του 1980 (Kaldor, 1972, 1978a, 1978b· Rowthorn, 1977, 1980, 1981· Bhaduri and Marglin, 1990) και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, σε μεγάλο βαθμό χάρη στις εργασίες των Arestis (1986, 1992), Rowthorn (1995, 1999), Arestis and Sawyer (2005), Sawyer (2002, 2004, 2005), Stockhammer (2004, 2007, 2008, 2011), Stockhammer and Klär (2011) και άλλων. Η μετακείνσιανή εκδοχή, ασκώντας συστηματική κριτική στη νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού, έχει επιτύχει να διατυπώσει μια εναλλακτική μορφή του υποδείγματος, της οποίας οι ιδιότητες διαφέρουν ουσιωδώς από τις αντίστοιχες της επικρατούσας (νέας κείνσιανής) εκδοχής.

Η έννοια του *nairu* ως ισχυρού ελκυστή βάλλεται από πολλές πλευρές. Ακόμη και πολλοί νέοι κείνσιανοί οικονομολόγοι που διαθέτουν κριτική διάθεση παραδέχονται ότι η έννοια του ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού είναι χρήσιμη απλώς για τη γόνιμη συζήτηση που προκαλεί (Stiglitz, 1997), διότι οι υπολογισμοί του *nairu* είναι εξαιρετικά εύθραυστοι (Staiger et al., 1997· Setterfield et al., 1992) και οι σχέσεις μεταξύ των μεγεθών μεταβάλλονται με τον χρόνο. Επίσης, οι εν λόγω εκτιμήσεις ποικίλλουν ανάλογα με τις θεωρητικές υποθέσεις που έχουν ενσωματωθεί στο μαθηματικό υπόδειγμα με το οποίο προσδιορίζεται το *nairu* (Galbraith, 1997· Akerlof et al., 1996). Όπως διαπίστωναν οι Blanchard

and Katz (1997) και ο Blanchard (2007a) σε έναν απολογισμό των γνώσεων σχετικά με το ζήτημα, οι οικονομολόγοι έχουν ατελή γνώση τόσο των καθοριστικών παραγόντων της διαρθρωτικής ανεργίας όσο και του ύψους της, είτε αυτό αφορά μια συγκεκριμένη χώρα είτε διεθνείς συγκρίσεις. Η παρατήρησή τους αυτή ισχύει και σήμερα, καθώς η πρόοδος στις σχετικές γνώσεις που έχει επιτευχθεί έκτοτε είναι μικρή.

Οι μετακείνσιανοί (ενδεικτικά: Eisner, 1994, 1995· Sawyer, 1997a, 1997b, 2002, 2004· Arestis and Sawyer, 2005· Stockhammer, 2004, 2007· Storm and Naastepad, 2007) άσκησαν κριτική στην αντίληψη ότι το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού καθορίζεται αποκλειστικά από την προσφορά και ανέδειξαν ως σημαντικούς τους παράγοντες της ζήτησης, οι οποίοι επιδρούν θετικά στη συσσώρευση πάγιου κεφαλαίου και στην παραγωγικότητα της εργασίας. Τόνισαν, έτσι, τη σημασία της επεκτατικής μακροοικονομικής πολιτικής και της μεγέθυνσης του κεφαλαιακού αποθέματος ως παραγόντων μείωσης του ποσοστού ανεργίας πέραν του οποίου δεν αυξάνεται ο πληθωρισμός.

Η κριτική που ασκείται στη θεωρία του *pairu* από τους μετακείνσιανούς έχει πολλές πλευρές, οι σημαντικότερες εκ των οποίων είναι αυτές που αφορούν τη σημασία:

- του τρόπου διαμόρφωσης της ζήτησης,
- του κεφαλαιακού αποθέματος και
- των θεσμών της αγοράς εργασίας

στη διαμόρφωση του ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο σημείο, δηλαδή τη σημασία του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται η ζήτηση, η παραδοχή των ορθόδοξων κείνσιανών ότι μια αύξηση των πραγματικών μισθών προκαλεί αύξηση της ζήτησης, επειδή οι μισθωτοί, ιδιαίτερα οι χαμηλόμισθοι, διακρίνονται για την υψηλή ροπή τους προς την κατανάλωση, δεν γίνεται αποδεκτή από τη σύγχρονη εκδοχή του κύριου ρεύματος των οικονομικών. Όπως σημειώνει ο Lindbeck, «η οριακή ροπή προς κατανάλωση είναι πιθανότατα υψηλότερη για τους μισθωτούς παρά για τα εισοδήματα από κέρδη [...] Σε μια πιο μακροπρόθεσμη διάρκεια, ωστόσο, όταν η αναμενόμενη επενδυτική δαπάνη μειωθεί εξαιτίας των μειωμένων κερδών, η σχέση μεταξύ ζήτησης και πραγματικού μισθού μπορεί να αντιστραφεί» (Lindbeck, 1993, p. 187). Εντούτοις, το επιχείρημα αυτό δεν λαμβάνει υπόψη του τα σωρευτικά αποτελέσματα που ακολουθούν ύστερα από μια αρχική αύξηση της κατανά-

λωσης. Όπως έδειξε ο Nicholas Kaldor, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη μας τα φαινόμενα σωρευτικής αιτιότητας (cumulative causation): εν προκειμένω, μια αρχική αύξηση της κατανάλωσης μπορεί να οδηγήσει σε μια αλυσίδα αποτελεσμάτων τα οποία ενδέχεται να αλλάξουν το μονοπάτι που ακολουθεί το οικονομικό σύστημα, αλλά ακόμη και το ίδιο το τελικό σημείο της πορείας του, δηλαδή το σημείο ισορροπίας (Setterfield, 1998).

Επιπλέον, οι μετακείνσιανοί οικονομολόγοι έχουν αποδείξει ότι η επίπτωση των αυξήσεων των μισθών στην ανεργία εξαρτάται από το καθεστώς ανάπτυξης, εάν είναι wage-led ή profit-led (Bhaduri and Marglin, 1990· Hein and Stockhammer, 2010· Stockhammer et al., 2009). Η επίπτωση των αυξήσεων των πραγματικών μισθών επί της κατανάλωσης θεωρείται ευνοϊκή, επειδή η ροπή προς αποταμίευση των μισθωτών είναι πολύ χαμηλότερη από την αντίστοιχη όσων έχουν εισοδήματα από κέρδη. Επομένως, η μείωση του μεριδίου των μισθών στο ΑΕΠ συνοδεύεται, *ceteris paribus*, από μια αρνητική επίπτωση στην κατανάλωση, και μέσω αυτής στις επενδύσεις και στο ΑΕΠ. Ωστόσο, η μείωση του μεριδίου της εργασίας οδηγεί σε αύξηση της απόδοσης κεφαλαίου, και μέσω αυτής στην αύξηση των επενδύσεων και του ΑΕΠ. Επίσης, η μείωση των ονομαστικών μισθών, εφόσον προκαλέσει μείωση των εγχώριων τιμών, αυξάνει την ανταγωνιστικότητα τιμής και ευνοεί τις εξαγωγικές επιδόσεις, επομένως και την αύξηση της ζήτησης και του ΑΕΠ. Επιπρόσθετα, η μείωση των εγχώριων τιμών μπορεί να ενθαρρύνει την κεντρική τράπεζα να μειώσει τα επιτόκια και να ευνοήσει έτσι την αύξηση των επενδύσεων και του ΑΕΠ. Η αύξηση των πραγματικών μισθών μπορεί, επομένως, να οδηγήσει σε αύξηση του ΑΕΠ (μεγέθυνση διά των μισθών), εάν η θετική επίδρασή της στην κατανάλωση υπερिσχύει των αρνητικών επιπτώσεων στην κερδοφορία, στην ανταγωνιστικότητα τιμής και στα επιτόκια. Στην αντίθετη περίπτωση, η οικονομία βρίσκεται σε *καθεστώς μεγέθυνσης διά της κερδοφορίας* (profit led growth). Εμπειρικές μελέτες (Hein and Vogel, 2008· Stockhammer et al., 2009) έδειξαν ότι στις οικονομίες μεγάλου μεγέθους, στις οποίες γενικά η εξωτερική ζήτηση έχει μικρότερη σημασία, είναι αυξημένη η πιθανότητα να υπάρξει μεγέθυνση διά των μισθών.

Σημαντική είναι και η κριτική που ασκείται στη νέα κείνσιανή εκδοχή του *paigu* σύμφωνα με την οποία υπάρχει μια *επίπτωση πραγματικών διαθεσίμων* που καθιστά την ανεργία ισορροπίας, δηλαδή το *paigu*, ισχυρό ελκυστή. Η παραδοσιακή ανάλυση συνεπάγεται ότι μια μείωση των τιμών, θεωρώντας την προ-

σφορά χρήματος ως εξωγενώς δεδομένη, οδηγεί σε υψηλότερη ζήτηση, αφού η κατανάλωση αυξάνεται ως αποτέλεσμα της μεγαλύτερης αγοραστικής δύναμης του χρήματος. Αν υποθέσουμε ότι η μείωση των τιμών έχει προέλθει από μια μείωση των ονομαστικών μισθών, εγκαθίσταται μια σχέση ανάδρασης μεταξύ μισθών και ζήτησης, η οποία επαναφέρει το σύστημα σε ισορροπία, όπως αυτή καθορίζεται από το *pairu* (το οποίο με τη σειρά του καθορίζεται εξωγενώς από τους θεσμούς της αγοράς εργασίας και τα χαρακτηριστικά των αγορών προϊόντων). Η επίπτωση πραγματικών διαθεσίμων προσδίδει, λοιπόν, στην καμπύλη της ζήτησης τις ιδιότητες που διασφαλίζουν την ύπαρξη του *pairu*, δηλαδή ενός ισχυρού ελκυστή στον οποίο τείνει αυθορμήτως το σύστημα μισθών-τιμών-ανεργίας. Το επιχείρημα της επίπτωσης των πραγματικών διαθεσίμων ήταν πολύ διαδεδομένο τη δεκαετία του 1990 (για παράδειγμα, Layard et al., 1991· Nickell, 1998), ωστόσο τη δεκαετία του 2000 υποχώρησε προς όφελος του κανόνα του Taylor. Η κυριότερη κριτική που ασκήθηκε στον ισχυρισμό ότι υπάρχει όντως μια επίπτωση πραγματικών διαθεσίμων αναφέρεται στο γεγονός ότι το χρήμα στον αναπτυγμένο καπιταλισμό είναι ενδογενές. Ο ίδιος ο Keynes στη *Γενική Θεωρία* αγνοούσε ότι το χρήμα είναι ενδογενές (ή θεωρούσε ότι το ζήτημα δεν αφορά τη θεμελίωση της γενικής θεωρίας του). Αυτό εξάλλου του επέτρεψε να διατυπώσει την *επίπτωση του Keynes* (Keynes effect), δηλαδή μια ενδεχόμενη μείωση των επιτοκίων εξαιτίας της μείωσης του ονομαστικού μισθού και της συνακόλουθης αύξησης της ρευστότητας υπό συνθήκες εξωγενούς καθορισμού της ποσότητας του χρήματος. Το χρήμα, όμως, δημιουργείται ταυτοχρόνως με την πίστωση από το τραπεζικό σύστημα (Kaldor, 1986 [1982]· Arestis, 1992, pp. 180-204· Lavoie, 1992, pp. 169-192) και η πίστωση προηγείται της παραγωγής ή τη συνοδεύει.

Η κυρίαρχη άποψη σήμερα υποστηρίζει ότι είναι πιο ρεαλιστικό να υποθέσουμε ότι οι κεντρικές τράπεζες ακολουθούν έναν κανόνα για τα επιτόκια παρά έναν στόχο για την προσφορά χρήματος (Romer, 2000· Arestis and Sawyer, 2005· Kriesler and Lavoie, 2004). Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι η μετατόπιση του Nickell από τη θέση της *επίπτωσης των πραγματικών διαθεσίμων* στον κανόνα του Taylor (Nickell et al., 2005). Ήδη το 1982, ο Nicholas Kaldor διαπίστωνε ότι «[...] το ζήτημα είναι αν η προσφορά χρήματος, όπως αυτή καθορίζεται από τις νομισματικές αρχές, περιγράφεται καλύτερα με όρους ποσότητας χρήματος ή με όρους επιτοκίων που ορίζονται από την Κεντρική Τράπεζα και τα οποία επηρεάζουν το κόστος δανεισμού αφήνοντας την ποσότητα χρήματος να καθοριστεί από τη ζήτηση» (Kaldor, 1986 [1982], p. 74). Σύμφωνα με αυτή την

προσέγγιση, η ζήτηση δεν εξαρτάται από την επίπτωση πραγματικών διαθεσίμων, αλλά από τη «συμπεριφορά» των κεντρικών τραπεζών αναφορικά με το επίπεδο των επιτοκίων. Οι περισσότερες κεντρικές τράπεζες αυξάνουν τα επιτόκια ως απόκριση ή προληπτική κίνηση σε μια αύξηση του πληθωρισμού. Πρόκειται για μια απόκριση που αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας διαδικασίας ελέγχου του πληθωρισμού, ώστε να κυμαίνεται σε στενά όρια γύρω από έναν στόχο που έχει θέσει η κεντρική τράπεζα. Οι μετακεϊνσιανοί αποδέχονται ότι όντως οι κεντρικές τράπεζες αντιδρούν με τον τρόπο αυτό, καθώς και ότι αυτό προσδίδει στην καμπύλη της ζήτησης χαρακτηριστικά τέτοια, ώστε το σύστημα μισθών και τιμών να έχει ως σημείο ισορροπίας το *paigu*. Επισημαίνουν, εντούτοις, ότι η προσαρμογή του τρέχοντος ποσοστού ανεργίας στο *paigu*, εφόσον πραγματοποιείται χάρη στον καθορισμό των επιτοκίων από τις κεντρικές τράπεζες, δεν οφείλεται σε κάποιον οικονομικό αυτοματισμό αλλά σε αποφάσεις της κεντρικής τράπεζας. Ως εκ τούτου, το σύστημα δεν είναι αυτορρυθμιζόμενο, αλλά οδηγείται σε ισορροπία μόνο με πολιτικές αποφάσεις (Stockhammer, 2011).

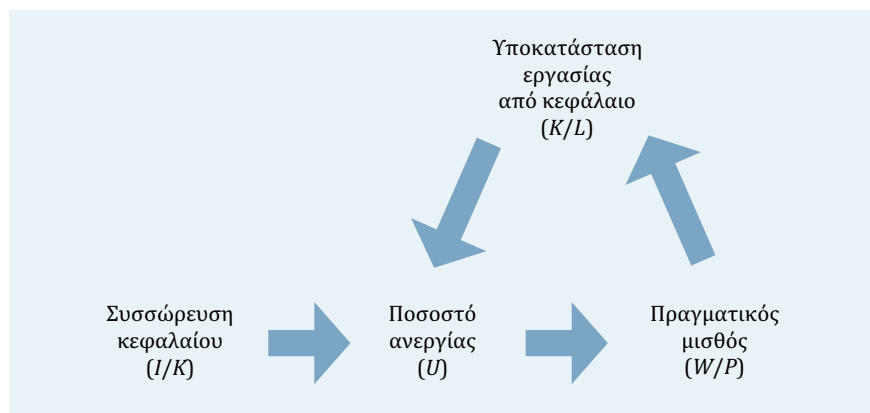
Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η μείωση των ονομαστικών μισθών και η υποτιθέμενη μείωση των τιμών που απορρέει επιτρέπουν στην κεντρική τράπεζα να μειώσει το επιτόκιο και να προκαλέσει έτσι αύξηση της ζήτησης. Οι μετακεϊνσιανοί ισχυρίζονται ότι οι αυθόρμητες δυνάμεις του συστήματος ενδέχεται να μην οδηγούν σε ισορροπία εξαιτίας και της *επίπτωσης του πραγματικού χρέους* (Fisher effect), που αναφέρεται στο γεγονός ότι το χρέος ανατιμάται σε πραγματικούς όρους όταν μειώνονται οι τιμές (Keynes, 1964 [1936]· βλ. επίσης αναλυτικά στην Υποενότητα 2.1.4). Ισχυρίζονται, δηλαδή, ότι η επίπτωση στη ζήτηση από τη μείωση των επιτοκίων μιας κεντρικής τράπεζας που ακολουθεί τον κανόνα του Taylor ή κάποιον παράγωγο κανόνα θα πρέπει να υπερκεράσει και την επίπτωση της ανατίμησης του πραγματικού χρέους που έχει προκληθεί από τη μείωση των τιμών.

Μια επιπλέον κριτική των μετακεϊνσιανών αφορά το γεγονός ότι σε περιόδους κρίσης παρουσιάζονται έκτακτα φαινόμενα –τα οποία είχε ήδη επισημάνει ο Keynes–, που καθιστούν τη νομισματική πολιτική αναποτελεσματική. Πρόκειται για φαινόμενα που έγιναν ιδιαίτερα αισθητά κατά τη διάρκεια της ελληνικής κρίσης, που άρχισε το 2009, και τα οποία συνοψίζονται σε τρεις «παγίδες»: Αρχικά, οι επενδυτές και τα νοικοκυριά δεν αποκρίνονται στις αλλαγές των επιτοκίων, εξαιτίας της γενικής αβεβαιότητας για το μέλλον (επενδυτική παγίδα).

Δεύτερον, η οικονομία βρίσκεται σε κατάσταση *παγίδας ρευστότητας*, όπου οι τράπεζες, οι επιχειρήσεις και τα άτομα αποφεύγουν σε τέτοιο βαθμό το ρίσκο, ώστε προτιμούν να μη δανειστούν ή να μη δανείσουν, αλλά να κατακρατήσουν τη ρευστότητα. Τρίτον, τα ασφάλιστρα κινδύνου αυξάνονται διαρρηγνύοντας τον συνήθη δεσμό μεταξύ του επιτοκίου της κεντρικής τράπεζας και των επιτοκίων δανεισμού από τις εμπορικές τράπεζες. Υπό τέτοιες έκτακτες περιστάσεις, η νομισματική πολιτική καθίσταται εν πολλοίς ανενεργή, με την έννοια ότι δεν είναι σε θέση να οδηγήσει με τις αποφάσεις της την οικονομία σε σημείο ισορροπίας. Για τους λόγους αυτούς, το *pairu* μετατρέπεται σε έναν εξαιρετικά αδύναμο ελκυστή και η οικονομία τείνει να ακολουθήσει τις διαδοχικές διαταραχές που δέχεται.

Σε ό,τι αφορά το δεύτερο σημείο, δηλαδή τη σημασία της συσσώρευσης κεφαλαίου για τον καθορισμό του *pairu*, η νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών δεν αναγνωρίζει ότι η συσσώρευση κεφαλαίου συμμετέχει στον καθορισμό του *pairu*, αφού το ποσοστό ανεργίας δεν παρουσιάζει διακριτή μακροχρόνια ανοδική ή πτωτική τάση μεταβολής, ενώ, αντιθέτως, η παραγωγικότητα της εργασίας και η ένταση κεφαλαίου ακολουθούν μακροχρόνια ανοδική πορεία (βλ. αναλυτικότερα στην προηγούμενη ενότητα). Επίσης, η νέα κείνσιανή εκδοχή του υποδείγματος μισθών και τιμών έχει αποδείξει ότι το *pairu* δεν εξαρτάται από τον λόγο κεφαλαιακού αποθέματος / εργατικού δυναμικού υπό την προϋπόθεση ότι η συνάρτηση παραγωγής είναι Cobb-Douglas και η ελαστικότητα υποκατάστασης των συντελεστών παραγωγής ισούται με τη μονάδα. Το σχήμα αυτό αναλυτικότερα έχει ως εξής:

Διάγραμμα 12: Η ανεξαρτησία του *pairu* από τη συσσώρευση κεφαλαίου στη μακροχρόνια διάρκεια

Ας θεωρήσουμε ότι το σύστημα βρίσκεται σε ισορροπία (δηλαδή στο pairu) και ότι μια εξωγενής διαταραχή αυξάνει τις επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου. Αυτό επιταχύνει τη συσσώρευση κεφαλαίου και μειώνει το ποσοστό ανεργίας, με αποτέλεσμα να αυξηθεί ο πραγματικός μισθός. Οι επιχειρήσεις ωθούνται σε υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο εξαιτίας της αύξησης του μισθολογικού κόστους που αντιμετωπίζουν, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ανεργία έως το σημείο εκείνο στο οποίο η αύξηση της απασχόλησης που προήλθε από τη συσσώρευση επιπλέον κεφαλαίου να ισούται με τη μείωση από την υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο, και το ποσοστό ανεργίας να επανέρχεται στο προηγούμενο σημείο ισορροπίας του, δηλαδή στο pairu . Για να ισχύει μια τέτοια ιδιότητα, θα πρέπει η ελαστικότητα υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο να ισούται με τη μονάδα.

Η παρέμβαση του Rowthorn (1995, 1999) που ανέτρεψε αυτό το βασικό δεδομένο της θεωρίας του κυρίαρχου ρεύματος των οικονομικών για το pairu , με βάση το οποίο η συσσώρευση κεφαλαίου δεν έχει επίπτωση στο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού, υπήρξε αποφασιστικής σημασίας βήμα για την ανάπτυξη της μετακείνσιανής εκδοχής του υποδείγματος μισθών και τιμών. Ο Rowthorn (1995, 1999) έδειξε ότι η ελαστικότητα υποκατάστασης κεφαλαίου/εργασίας, σύμφωνα με την πλειονότητα των εμπειρικών μελετών, είναι σαφώς μικρότερη της μονάδας και ότι, επομένως, η μεγέθυνση του κεφαλαιακού αποθέματος έχει ευνοϊκή επίδραση στην ανεργία ισορροπίας.

Επίσης, ο Rowthorn (1995) ανέπτυξε το επιχείρημα ότι η αύξηση του κεφαλαιακού αποθέματος μειώνει την ικανότητα των επιχειρήσεων να αυξήσουν τις τιμές τους εφόσον τείνει να αυξήσει και το αργούν παραγωγικό δυναμικό (και να μειώσει έτσι την ισχύ των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων). Οι χαμηλότερες τιμές οδηγούν σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας τιμής, σε αύξηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, σε άνοδο του εγχώριου εισοδήματος, σε εξασθένηση του ανταγωνισμού για την πρωτογενή διανομή του προϊόντος και σε ισορρόπηση του ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού σε χαμηλότερο επίπεδο.

Σε ό,τι αφορά το τρίτο σημείο, οι μελέτες που αναφέρονται στη σημασία των θεσμών της αγοράς εργασίας χρησιμοποιούν ως κυριότερες μεταβλητές τους θεσμούς προστασίας της εργασίας (EPL – Employment Protection System), τα εργατικά δικαιώματα, τα επιδόματα ανεργίας, την ισχύ των εργατι-

κών συνδικάτων, τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, τις ασφαλιστικές εισφορές επί της μισθωτής εργασίας και τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης (ALMP – Active Labor Market Policies). Οι μελέτες αναλύουν τη συσχέτιση της ανεργίας σε διάφορες χώρες με τα χαρακτηριστικά των θεσμών της αγοράς εργασίας, με σκοπό να θεμελιώσουν την ευρύτατα διαδεδομένη άποψη ότι οι διαρθρωτικές αλλαγές στην αγοράς εργασίας θα βελτιώσουν τη λειτουργία της και θα μειώσουν την ανεργία.

Οι μελέτες αυτές (ενδεικτικά: Scarpetta, 1996· Nickell, 1997· Nickell and Layard, 1998· Elmeskov et al., 1998· Nickell et al., 2005· IMF, 2003· Belot and Van Ours, 2001, 2004· Nicoletti and Scarpetta, 2005· Bassanini and Duval, 2006), παρά το γεγονός ότι προσδιορίζουν διάφορους θεσμούς της αγοράς εργασίας ως υπευθύνους για την υψηλή ανεργία σε ορισμένες χώρες, δεν μπορούν να διαμορφώσουν μια ευρεία συμφωνία ως προς τους σημαντικότερους.

Στον αντίποδα των αντιλήψεων που εκφράζει το κύριο ρεύμα των οικονομικών έχουν δημοσιευτεί και εργασίες (ενδεικτικά: Howell et al., 2007· Baker et al., 2005· Stockhammer, 2004, 2011· Arestis et al., 2007· Arestis and Mariscal, 2000) που δείχνουν ότι οι θεσμοί της αγοράς εργασίας δεν αποτελούν τον κυριότερο παράγοντα αύξησης του *pairu* ή ότι το συμπέρασμα είναι εξαιρετικά ευαίσθητο στην επιλογή των δεδομένων. Συνολικά, η εμπειρική έρευνα δείχνει ότι η ανεργία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα επιτόκια, την παραγωγικότητα της εργασίας, τον ανταγωνισμό στις αγορές προϊόντων, την παρελθούσα ανεργία και το μέγεθος (ή τον ρυθμό μεταβολής) του κεφαλαιακού αποθέματος· επίσης, και από τους θεσμούς της αγοράς εργασίας σε συνδυασμό, όμως, με διαταραχές από την πλευρά της προσφοράς (supply shocks) (Blanchard and Wolfers, 2000· Bassanini and Duval, 2006).

Αναλυτικότερα, οι πιο χαρακτηριστικές μελέτες που έθεσαν σε αμφισβήτηση τον ισχυρισμό του κύριου ρεύματος των οικονομικών ότι οι θεσμοί της αγοράς εργασίας αποτελούν τον μοναδικό παράγοντα που καθορίζει το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού είναι οι εξής:

Ο Gordon (1997) διαπίστωσε ότι στις χώρες όπου υπήρξε η μεγαλύτερη επιβράδυνση στον ρυθμό μεγέθυνσης του κεφαλαιακού αποθέματος ανά ώρα δυνητικής προσφοράς εργασίας έχουν παρατηρηθεί και οι μεγαλύτερες αυξήσεις του ποσοστού ανεργίας.

Οι Arestis and Mariscal (2000) έδειξαν ότι η συσσώρευση πάγιου κεφαλαίου υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση του ποσοστού της ανεργίας και των μισθών στη Γερμανία και τη Βρετανία. Η μείωση της ζήτησης έχει δυσμενή αποτελέσματα στην απασχόληση και στις επενδύσεις, πλην όμως η επακολουθούσα αύξηση της ζήτησης δεν παράγει τα ακριβώς αντίστροφα αποτελέσματα, δηλαδή δεν αυξάνει εξίσου την απασχόληση και τις επενδύσεις, εξαιτίας της ανεπάρκειας του κεφαλαιακού αποθέματος.

Οι Fitoussi et al. (2000), βασισμένοι σε στατιστική συσχέτιση που εξηγεί τις μεταβολές στο ποσοστό ανεργίας μεταξύ της δεκαετίας του 1980 και του 1990 σε δεκαεννέα χώρες του ΟΟΣΑ, διαπιστώνουν ότι οι μεταβολές στο βραχυπρόθεσμο πραγματικό επιτόκιο συμβαδίζουν με τις αλλαγές στο μέσο ποσοστό ανεργίας.

Οι Blanchard and Wolfers (2000) παρουσίασαν μια ανάλυση για είκοσι χώρες του ΟΟΣΑ και έδειξαν ότι υπάρχει αλληλεπίδραση των μακροοικονομικών διαταραχών με τους θεσμούς της αγοράς εργασίας.

Η Μιαουλι (2001), αναλύοντας στοιχεία για τον τομέα της μεταποιητικής βιομηχανίας σε πέντε ευρωπαϊκές χώρες για τα έτη 1954-1995, διαπίστωσε ότι σε όλες τις υπό ανάλυση χώρες η συσσωρευμένη επένδυση επέδρασε θετικά στην απασχόληση.

Οι Malley and Moutos (2001), αναλύοντας τα στοιχεία για δεκατέσσερις χώρες του ΟΟΣΑ και για τα έτη 1960-1995, διαπίστωσαν ότι ο ρυθμός της κεφαλαιακής συσσώρευσης σε μία χώρα έναντι του αντίστοιχου ρυθμού στις άλλες προηγμένες χώρες επηρεάζει την εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας.

Ο Karadia (2004), κάνοντας χρήση μιας συνάρτησης παραγωγής Cobb-Douglas και προτείνοντας μια νέα έννοια του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, έδειξε ότι η ανεργία ισορροπίας εξαρτάται από το κεφαλαιακό απόθεμα.

Ο Stockhammer (2004) οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι η κεφαλαιακή συσσώρευση είναι εξόχως σημαντική για την εξήγηση της ανεργίας. Πιο συγκεκριμένα, στην παλινδρόμηση στην οποία χρησιμοποιούνται ως ανεξάρτητες μεταβλητές το κεφαλαιακό απόθεμα ανά χώρα, οι θεσμοί της αγοράς εργασίας, οι όροι εμπορίου και το ποσοστό ανεργίας παρελθόντων ετών τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η κεφαλαιακή συσσώρευση έχει αρνητική και σημαντική επίπτωση στο ποσοστό ανεργίας σε όλες τις υπό εξέταση χώρες· επιπλέον, ότι αυτή η

επίπτωση είναι κατά πολύ σημαντικότερη από την επίπτωση των θεσμών της αγοράς εργασίας.

Οι Bassanini and Duval (2006) διαπίστωσαν ότι το μακροπρόθεσμο πραγματικό επιτόκιο είχε στατιστικά σημαντική επίπτωση στο ποσοστό ανεργίας σε μια ομάδα είκοσι μίας χωρών του ΟΟΣΑ για τα έτη 1982-2003.

Οι Arestis et al. (2007) διερεύνησαν την εμπειρική σχέση μεταξύ κεφαλαιακού αποθέματος, ποσοστού ανεργίας και μισθών σε εννέα χώρες της ζώνης του ευρώ για την περίοδο 1979-2002. Χρησιμοποιώντας ως ανεξάρτητες μεταβλητές τα επιδόματα ανεργίας, τον πραγματικό μισθό, την παραγωγικότητα της εργασίας, τον βαθμό αγωνιστικότητας των εργαζομένων, τους φόρους, τις τιμές εισαγωγών, το κεφαλαιακό απόθεμα και τη μακροχρόνια ανεργία, έφτασαν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει σημαντική και ισχυρή αρνητική σχέση μεταξύ συσσώρευσης κεφαλαίου και ανεργίας.

Οι Karanassou et al. (2008) εκτίμησαν ένα σύστημα εξισώσεων για τη Σουηδία, τη Δανία και τη Φινλανδία και διαπίστωσαν ότι η επιβράδυνση της κεφαλαιακής συσσώρευσης εξηγεί την ένταση και τη διάρκεια της ανόδου του ποσοστού ανεργίας στις χώρες αυτές.

Οι Stockhammer and Klär (2011), διαπιστώνοντας ότι δεν υπάρχουν αναλύσεις οι οποίες να διερευνούν τη σημασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης ελέγχοντας ταυτοχρόνως τη σημασία του συνόλου των θεσμών της αγοράς εργασίας, κάλυψαν αυτό το κενό εξετάζοντας τις επιπτώσεις από τη συσσώρευση κεφαλαίου, τις διαταραχές που δέχεται η οικονομία και την ύπαρξη θεσμών που ρυθμίζουν την αγορά εργασίας. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, οι θεσμοί της αγοράς εργασίας συμμετέχουν μεν στον καθορισμό του ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού, αλλά συγκριτικά σε μικρό βαθμό, ενώ η συσσώρευση κεφαλαίου και το πραγματικό επιτόκιο έχουν τη μεγαλύτερη επίπτωση.

4.2 Ισορροπία και υστέρηση

Η σημαντικότερη, ίσως, συμβολή της μετακεϊνσιανής εκδοχής του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού αφορά τον μηχανισμό της υστέρησης. Ο όρος υστέρηση χρησιμοποιείται για να περιγράψει καταστάσεις στις οποίες ορισμένες πρόσκαιρες αιτίες παράγουν αποτελέσματα που διαρκούν (δηλαδή τα αποτελέσματα παραμένουν, παρόλο που η αιτία εκλείπει).

Στο πεδίο που εξετάζουμε εδώ, ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει καταστάσεις στις οποίες το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού αποκρίνεται στις αλλαγές του τρέχοντος ποσοστού ανεργίας, επομένως το *naïvu* δεν είναι σταθερό στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια, αλλά μεταβάλλεται ακολουθώντας, έστω εν μέρει, μια πορεία που καθορίζεται από τις διαταραχές που δέχεται το σύστημα. Το κύριο ρεύμα των οικονομικών θεωρεί το φαινόμενο της υστέρησης ως μια ακραία ειδική περίπτωση (Nickell, 1998) που σχετίζεται είτε με την ύπαρξη μακροχρόνιας ανεργίας (Layard et al., 1991) είτε με τη λειτουργία των εσωτερικών αγορών (*insider-outsider effect*) (Lindbeck and Snower, 1986· Blanchard and Summers, 1986). Οι μετακείνσιανοί, αντιθέτως, ισχυρίζονται ότι η υστέρηση δεν είναι ακραία, αλλά συνήθης περίπτωση, και μάλιστα μεγάλης σημασίας.

Τα επιχειρήματα των μετακείνσιανών όσον αφορά το φαινόμενο της υστέρησης βασίζονται, αρχικά, στον ενδογενή χαρακτήρα των μισθολογικών απαιτήσεων των εργαζομένων. Πιο συγκεκριμένα, η αντίληψη των μισθωτών σχετικά με το ύψος του μισθού που πρέπει να διεκδικήσουν εξαρτάται από κοινωνικούς κανόνες (*social norms*) που προκύπτουν από σύγκριση είτε με τις αποδοχές άλλων εργαζομένων είτε με υψηλές αποδοχές που απολάμβαναν οι ίδιοι στο πρόσφατο παρελθόν. Διαμορφώνουν με τον τρόπο αυτό μια έννοια *κανονικής, δίκαιης αμοιβής* (Akerlof, 1982), την οποία επιδιώκουν να επιτύχουν στις διαπραγματεύσεις. Ο τρέχων πραγματικός μισθός μπορεί να αποκτήσει την έννοια *κανονικού μισθού* ή *δίκαιης αμοιβής*, εάν παραμείνει αμετάβλητος επί μακρό χρονικό διάστημα. Εάν μια διαταραχή της ζήτησης διαρκέσει τόσο όσο ο τρέχων μισθός να αποκτήσει την έννοια του *κανονικού μισθού*, η καμπύλη των μισθών στο επίπεδο πραγματικών μισθών-απασχόλησης μετατοπίζεται προς τα επάνω. Αυτό πραγματοποιείται σταδιακά και για όσο καιρό η οικονομία παραμένει εκτός ισορροπίας· στο τέλος της διαδικασίας το *naïvu* έχει υποστεί μετατόπιση: ένα συγκυριακό ποσοστό ανεργίας έχει μετατραπεί σε διαρθρωτικό.

Το φαινόμενο της υστέρησης σχετίζεται στη μετακείνσιανή θεωρητική παράδοση και με το γεγονός ότι οι επενδυτικές δαπάνες μεταβάλλουν το κεφαλαιακό απόθεμα, μέσω αυτού τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, συνακόλουθα την ισχύ των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων και, τελικά, το περιθώριο κέρδους (Sneessens and Drèze, 1986· O'Shaughnessy, 2011). Μια διαδικασία αποεπένδυσης πάγιου κεφαλαίου αυξάνει το ποσοστό ανεργίας και μέσω αυτού μειώνει τους ονομαστικούς μισθούς, που καθορίζονται στη συλλο-

γική διαπραγμάτευση, και τους πραγματικούς μισθούς υπολογισμένους με τις τιμές που ισχύουν κατά την περίοδο των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Οι πραγματικοί μισθοί μεταβάλλονται εν συνεχεία, καθώς οι επιχειρήσεις αλλάζουν τις τιμές τους, προκειμένου να επιτύχουν τον στόχο που έχουν θέσει σχετικά με την κερδοφορία τους. Επιτυγχάνουν δε αυτό τον στόχο στον βαθμό που τους επιτρέπει η ένταση του ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων. Ο ανταγωνισμός, όμως, εξαρτάται από τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, ο οποίος είναι συνάρτηση των επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου. Έτσι, όταν υπάρχει αποεπένδυση, μειώνεται το αργούν παραγωγικό δυναμικό εξαιτίας της καταστροφής πάγιου κεφαλαίου (είτε ολόκληρων μονάδων παραγωγής ή τμημάτων μονάδων παραγωγής). Με αυτά τα δεδομένα, *ceteris paribus*, αυξάνεται η ισχύς των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων και τείνουν να αυξηθούν οι τιμές. Ως αποτέλεσμα, επιδεινώνονται η ανταγωνιστικότητα τιμής και το εξωτερικό έλλειμμα αγαθών και υπηρεσιών, μειώνονται οι πραγματικοί μισθοί και η συνολική ζήτηση, και έτσι γίνεται επανεκκίνηση του κύκλου της ύφεσης. Η οικονομία βρίσκεται παγιδευμένη σε μια κατάσταση μικρού αργούντος παραγωγικού δυναμικού και επακόλουθων αυξήσεων των τιμών, επομένως σχετικά υψηλού πληθωρισμού, έτσι ώστε απαιτείται ένα υψηλότερο ποσοστό ανεργίας στο οποίο μπορούν να γίνουν συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων με αυτές των μισθωτών, δηλαδή ένα υψηλότερο *pairu*. Πρόκειται, λοιπόν, για μια συνεχή μετατροπή της τρέχουσας ανεργίας σε διαρθρωτική, όπου ο ελκυστής δεν είναι πλέον μόνο το *pairu*, αλλά και το τρέχον ποσοστό ανεργίας.¹²

12. Βεβαίως, είναι δυνατό να ισχυριστεί κάποιος ότι αντίρροπες δυνάμεις ενδέχεται να αναπτυχθούν: Πρώτον, μπορεί να υπάρξει υποκατάσταση κεφαλαίου από εργασία (σε μακροοικονομικό επίπεδο) με την πραγματοποίηση επενδύσεων πάγιου κεφαλαίου σε επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν φθηνή εργασία. Ωστόσο, οι επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου εξαρτώνται και από τη συνολική ζήτηση, της οποίας το χαμηλό επίπεδο εμφανίζεται σε τέτοιες περιόδους ύφεσης ως απαγορευτικό. Δεύτερον, η πτώση των ονομαστικών μισθών ενδέχεται να επιτρέψει την αύξηση των εξαγωγών. Επειδή, όμως, η ύφεση επιδεινώνει και την παραγωγικότητα της εργασίας, το μοναδιαίο κόστος εργασίας τείνει να παραμείνει αμετάβλητο ή μεταβάλλεται ελαφρώς. Τρίτον, η εκκαθάριση των λιγότερο παραγωγικών επιχειρήσεων ενδέχεται να οδηγήσει σε συγκέντρωση της παραγωγής στις αποτελεσματικότερες μονάδες παραγωγής και, επομένως, σε αύξηση της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας. Ενδέχεται έτσι μέσω μιας τέτοιας «δημιουργικής καταστροφής» να διαρραγεί ο φαύλος κύκλος της αποεπένδυσης όπως τον

Εν κατακλείδι, υπό ορισμένες συνθήκες, το παίγνι μπορεί να μεταβάλλεται ακολουθώντας πορεία που καθορίζεται από τις διαταραχές τις οποίες δέχεται το σύστημα. Όπως διαπίστωναν οι Blanchard and Wolfers, «οι θεσμοί της αγοράς εργασίας [...] δεν φαίνονται ικανοί να εξηγήσουν τη γενική διαχρονική εξέλιξη της ανεργίας» (Blanchard and Wolfers, 2000). Για να εξηγηθούν οι διαχρονικές μεταβολές του παίγνι, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την ιστορία των διαταραχών που δέχεται η οικονομία.

Το ζήτημα της υστέρησης ως αποτέλεσμα της διαμόρφωσης ενός μισθού αναφοράς (κανονικού ή δίκαιου) μέσω της διατήρησης του τρέχοντος μισθού επί μακρόν στο ίδιο επίπεδο, ώστε να δημιουργηθεί ένας νέος κοινωνικός κανόνας, παραπέμπει στη θεωρητική παράδοση της κλασικής πολιτικής οικονομίας, η οποία έχει εξετάσει το ζήτημα διεξοδικότερα. Η κλασική πολιτική οικονομία (Smith, 1986 [1776]· Ricardo, 1986 [1821]· Marx, 1990 [1867]) ορίζει ως πραγματικό αναγκαίο μισθό το «καλάθι» των εμπορευμάτων που είναι αναγκαίο για τη συντήρηση και την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Η Stirati ορίζει με σύγχρονους όρους την έννοια του αναγκαίου μισθού ως εκείνον τον μισθό που επιτρέπει «στους εργαζομένους να παίρνουν μέρος στην κοινωνική ζωή, να είναι αποδεκτοί και σεβαστοί από την κοινότητα» (Stirati, 2001). Ο ονομαστικός αναγκαίος μισθός είναι το άθροισμα των ποσοτήτων με τις οποίες εισέρχεται κάθε εμπόρευμα στο «καλάθι» πολλαπλασιασμένες με τις αντίστοιχες τιμές παραγωγής ενός εκάστου εμπορεύματος.

Ισχύει, δηλαδή,

$$(W^*/P) = \{a_1, a_2, a_3 \dots a_n\}$$

$$W^* = p_1 a_1 + p_2 a_2 + p_3 a_3 + \dots + p_n a_n$$

όπου $\{a_1, a_2, a_3 \dots a_n\}$ είναι το διάνυσμα των ποσοτήτων με τις οποίες εισέρχεται κάθε εμπόρευμα στο «καλάθι»,

$\{p_1, p_2, p_3 \dots p_n\}$ οι αντίστοιχες τιμές παραγωγής,

W^* ο ονομαστικός αναγκαίος μισθός,

W^*/P ο πραγματικός αναγκαίος μισθός.

περιγράψαμε παραπάνω. Αυτή είναι μια πραγματική δυνατότητα, η οποία όμως τοποθετείται στο βάθος μιας πολύ μακράς περιόδου εκτεταμένης καταστροφής κεφαλαίου και εργατικού δυναμικού.

Ο ονομαστικός αναγκαίος μισθός (στο εξής *αναγκαίος μισθός*) αναφέρεται στη *φυσική* ή *αναγκαία τιμή* της κλασικής πολιτικής οικονομίας: Η τιμή, στον βαθμό που είναι η χρηματική έκφραση της αξίας, ονομάστηκε από τον Άνταμ Σμιθ *φυσική τιμή* και από τους Γάλλους φυσιοκράτες *αναγκαία τιμή*. Πρόκειται για τον αναγκαίο μισθό ή τον «μέσο μισθό που αντιστοιχεί στην αξία της εργασίας» ή ακόμη τον *κανονικό μισθό*.

Σε αντιδιαστολή με τον αναγκαίο μισθό, ο ονομαστικός μισθός (στο εξής *μισθός*) είναι ένας μισθός αγοράς, για τον οποίο ισχύει ό,τι ισχύει για τις τιμές αγοράς γενικώς: μπορούν να αποκλίνουν των *τιμών παραγωγής*. Ο μισθός αγοράς μπορεί να αποκλίνει του αναγκαίου μισθού είτε εξαιτίας της ανεργίας είτε επειδή ο πολιτικός, ο συνδικαλιστικός ή ο κοινωνικός συσχετισμός δυνάμεων έχει μετατραπεί.

Η απόκλιση του μισθού από τον αναγκαίο μισθό, σύμφωνα με τον Ricardo (1986 [1821]), μπορεί να προέλθει από μεταβολές είτε στην πορεία της συσσώρευσης κεφαλαίου είτε στις μεταβολές του πληθυσμού (οι οποίες διατηρούν με την εν λόγω απόκλιση αμφίδρομη σχέση αιτιότητας). Σε κάθε περίπτωση, οι μεταβολές αυτές καταλήγουν σε ανισορροπία της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, που δημιουργεί την απόκλιση του μισθού από τον αναγκαίο μισθό. Στη μακροχρόνια διάρκεια ο μισθός θα τείνει να εξισωθεί με τον αναγκαίο μισθό, τη «*φυσική τιμή της εργασίας*», που αποτελεί «*σημείο βαρυτικής έλξης*», έναν ελκυστή για τον μισθό.

Η μακροχρόνια απόκλιση του μισθού από τον αναγκαίο μισθό καθίσταται δυνατή, όχι μόνο εξαιτίας της μεταβολής του ποσοστού ανεργίας, αλλά και επειδή παρεμβαίνει η μεταβολή του κοινωνικού συσχετισμού δυνάμεων, ο οποίος εγγράφεται: πρώτον, στην αγορά εργασίας, όπου αποκρυσταλλώνεται στους θεσμούς που τη ρυθμίζουν· δεύτερον, μέσα στην παραγωγική διαδικασία, λόγω του μετασχηματισμού της οργάνωσης της εργασίας, της εκμηχάνισης και της άσκησης του διευθυντικού δικαιώματος· τρίτον, στους ιδεολογικούς μηχανισμούς και στις βαθμίδες του κράτους από τις οποίες ασκούνται η οικονομική και η πολιτική εξουσία.

Όταν ισορροπούν αμοιβαία η προσφορά και η ζήτηση, τότε η τιμή αγοράς συμπίπτει με τη βασική τιμή γύρω από την οποία η τιμή αγοράς πραγματοποιεί κινήσεις ταλάντωσης. Αυτή η φυσική τιμή είναι η κεντρική τιμή από την οποία οι τιμές έλκονται ασταμάτητα, είναι το κέντρο βαρύτητας των τιμών αγοράς.

Δεν πρόκειται, ωστόσο, για ένα σύστημα δυναμικής ισορροπίας στο οποίο το τελικό σημείο ηρεμίας (ο αναγκαίος μισθός) παραμένει το ίδιο. Όταν ο πραγματικός μισθός εμποδίζεται επί μακρόν να φτάσει στο σημείο ισορροπίας, δηλαδή στον αναγκαίο μισθό, τότε ενδέχεται να προκύψει ένα «σημείο κρίσης» ή ένα «σημείο διακλάδωσης», στο οποίο το σύστημα θα αποκτήσει κατεύθυνση προς άλλο σημείο ισορροπίας. Πιο συγκεκριμένα, θα αλλάξει το «αναγκαίο καλάθι» εμπορευμάτων $\{a_1, a_2, a_3 \dots a_n\}$, δηλαδή ο πραγματικός αναγκαίος μισθός που αποτελεί το σημείο ισορροπίας, και η νέα του σύνθεση θα αποτελέσει το νέο σημείο ισορροπίας. Με τον τρόπο αυτό, ο τρέχων πραγματικός μισθός μετατρέπεται σε ελκυστή για τον πραγματικό αναγκαίο μισθό και μετατοπίζει το σύστημα προς μια νέα ισορροπία που τοποθετείται μεταξύ του τρέχοντος μισθού και της παλαιάς ισορροπίας. Η δυνατότητα ύπαρξης μιας τέτοιας διαδικασίας εγγράφεται ως δυνατότητα στη θεωρία της κλασικής πολιτικής οικονομίας, χάρη στην εισαγωγή της έννοιας του *ιστορικού στοιχείου των αναγκών* και της σχέσης που αυτό διατηρεί με την ιστορική εξέλιξη, την οικονομική πρόοδο και τον κοινωνικό ανταγωνισμό. Ο κοινωνικός συσχετισμός δυνάμεων επιδρά αρχικά στην απόκλιση του μισθού από τον αναγκαίο μισθό· και εάν αυτή η απόκλιση διατηρηθεί για ικανό χρονικό διάστημα πέραν ενός κρίσιμου ορίου, μεταβάλλεται το ιστορικό στοιχείο των αναγκών, επομένως και ο πραγματικός αναγκαίος μισθός $\{a_1, a_2, a_3 \dots a_n\}$ και η χρηματική έκφρασή του $W^* = p_1 a_1 + p_2 a_2 + p_3 a_3 + \dots + p_n a_n$, δηλαδή ο αναγκαίος ονομαστικός μισθός. Η μεταβολή αυτή επέρχεται ακόμη και αν παραμείνουν αμετάβλητες οι τιμές των άλλων εμπορευμάτων.

Με άλλα λόγια, ο αναγκαίος μισθός εξαρτάται από τον τρέχοντα μισθό, την αγοραία τιμή της εργασιακής δύναμης: η διατήρησή της σε ένα ορισμένο σημείο ανισορροπίας για μια παρατεταμένη χρονική περίοδο μετατρέπει τα τρέχοντα καταναλωτικά πρότυπα σε αναγκαία. Έχουμε σε αυτή την περίπτωση μεγέθυνση ή συρρίκνωση του πραγματικού μισθού, δηλαδή του «καλαθιού» των αναγκαίων αγαθών και υπηρεσιών. Εάν ο τρέχων πραγματικός μισθός διατηρηθεί επί μακρόν σε επίπεδα χαμηλότερα από τον αναγκαίο πραγματικό μισθό, το ιστορικό στοιχείο των αναγκών θα συρρικνωθεί· και ενώ αρχικά θα έχουμε *υποτίμηση της εργασιακής δύναμης*, αυτή τελικά θα μετατραπεί σε *απαξίωση της εργασιακής δύναμης*. Με τον όρο *υποτίμηση* εννοούμε την πτώση του τρέχοντος πραγματικού μισθού κάτω από τον αναγκαίο πραγματικό μισθό, επομένως μια κατάσταση ανισορροπίας, ενώ με τον όρο *απαξίωση* εννοούμε τη μείωση του αναγκαίου πραγματικού μισθού, δηλαδή τη διαμόρφωση μιας νέας ισορροπίας.

Το ποσοστό ανεργίας και ο κοινωνικός συσχετισμός δυνάμεων, όπως τον περιγράψαμε παραπάνω, αποτελούν τους καθοριστικούς παράγοντες τόσο για την υποτίμηση της εργασιακής δύναμης όσο και για την απαξίωσή της. Εντούτοις, ενώ στην πρώτη περίπτωση ο καθορισμός είναι άμεσος, στη δεύτερη είναι έμμεσος. Στην περίπτωση της απαξίωσης της εργασιακής δύναμης, ο συσχετισμός δυνάμεων δεν επιδρά άμεσα στον πραγματικό αναγκαίο μισθό, αλλά έμμεσα, μέσω του καθορισμού του ύψους του πραγματικού μισθού κατά το παρελθόν. Στον καθορισμό του αναγκαίου πραγματικού μισθού συμπυκνώνεται ο συσχετισμός δυνάμεων ενός λιγότερο ή περισσότερο μακρινού παρελθόντος. Έτσι, εάν μεταβληθεί το ιστορικό στοιχείο των αναγκών, δηλαδή ο αναγκαίος πραγματικός μισθός, για κάποιους λόγους που επιδρούν στον συσχετισμό δυνάμεων και εξαρτώνται από ιστορικές συνθήκες που αφορούν τον συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό και ενδέχεται να υπάρχουν ή να μην υπάρχουν σε άλλη χώρα ή εποχή, αυτό θα επηρεάσει όχι μόνο τη μελλοντική πορεία του πραγματικού μισθού αγοράς, αλλά και, το κυριότερο, τον ελκυστή, το σημείο βαρυτικής έλξης, το σημείο ισορροπίας προς το οποίο τείνει ο πραγματικός μισθός. *Ο πραγματικός αναγκαίος μισθός είναι η «ιστορική μνήμη» του παρελθόντος κοινωνικού ανταγωνισμού για την πρωτογενή διανομή του εισοδήματος.* Η μνήμη αυτή συμπυκνώνεται στους θεσμούς της αγοράς εργασίας, στο ύψος των παρελθόντων μισθών, αλλά και σε άυλους παράγοντες, όπως η ιστορική συνείδηση, η εργασιακή κουλτούρα κλπ.

Η αλληλεπίδραση του μισθού με τον αναγκαίο μισθό δεν είναι συμμετρική ως προς τις μεταβολές του ιστορικού στοιχείου των αναγκών, το οποίο διευρύνεται ευκολότερα από ό,τι συρρικνώνεται. Για τον λόγο αυτό, είναι εύλογη η υπόθεση ότι ο αναγκαίος πραγματικός μισθός τείνει να ευθυγραμμιστεί με τον υψηλότερο πραγματικό μισθό του πρόσφατου παρελθόντος ή με κάποιον μέσο όρο των υψηλότερων παρελθόντων αποδοχών. Εκτός από τους παραπάνω προσδιορισμούς του μισθού, η κλασική πολιτική οικονομία αναφέρεται και σε ένα είδος «γενικού νόμου», σύμφωνα με τον οποίο το ιστορικό στοιχείο των αναγκών τείνει να ευθυγραμμιστεί με το επίπεδο της παραγωγικότητας.

Διαμορφώνεται έτσι μια μακροχρόνια σχέση εξάρτησης των ονομαστικών μισθών: α) από το επίπεδο των τιμών, β) από έναν μισθό αναφοράς που είναι ο αναγκαίος πραγματικός μισθός, ο οποίος συμπυκνώνει την ιστορία του παρελθόντος κοινωνικού ανταγωνισμού, γ) από το ποσοστό ανεργίας, το οποίο εκφράζει τις μεταβολές του συσχετισμού δυνάμεων στην αγορά εργασίας, θεωρώντας

σταθερούς τους άλλους παράγοντες, δ) από έναν όρο που εκφράζει τον συνολικό συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ επιχειρήσεων και εργασίας, όχι μόνο στην αγορά εργασίας, αλλά και στο εσωτερικό της εργασιακής διαδικασίας και σε όλες τις βαθμίδες του κοινωνικού σχηματισμού.

Ο αναγκαίος πραγματικός μισθός καθορίζεται, αφενός, από το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας, αφού υπακούει σε έναν «γενικό νόμο» που είναι η ευθυγράμμιση του ιστορικού στοιχείου των αναγκών με το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας, και, αφετέρου, από τους υψηλότερους μισθούς του παρελθόντος. Με άλλα λόγια, ο πραγματικός αναγκαίος μισθός, ο μισθός αναφοράς που αποτελεί επιδίωξη για τους μισθωτούς, βρίσκεται στο κέντρο βάρους που καθορίζουν, από τη μια, οι υψηλότεροι πραγματικοί μισθοί του πρόσφατου παρελθόντος και, από την άλλη, το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας. Το γεγονός ότι ο αναγκαίος πραγματικός μισθός ευθυγραμμίζεται με τον υψηλότερο πραγματικό μισθό του πρόσφατου παρελθόντος ή με κάποια συνάρτηση παρελθόντων μισθών δεν προκύπτει από τα χαρακτηριστικά του οικονομικού συστήματος, αλλά από τα χαρακτηριστικά της κάθε χώρας και της κάθε εποχής.

Μέρος Β. Οι εξισώσεις του υποδείγματος μισθών και τιμών

Στο τμήμα αυτό της μελέτης καταστρώνονται οι εξισώσεις του θεωρητικού υποδείγματος που αποτελεί τη βάση της οικονομετρικής διερεύνησης της ανταγωνιστικότητας και της σχέσης της με το δημόσιο χρέος. Σε όσα ακολουθούν, οι μεταβλητές με πεζούς χαρακτήρες αναφέρονται σε λογαρίθμους, με εξαίρεση τους φορολογικούς συντελεστές, το μερίδιο της εργασίας, το ποσοστό των κερδών που διανέμεται και το επιτόκιο, που είναι εκατοστιαία ποσοστά. Όλες οι τιμές είναι εκφρασμένες σε κοινό νόμισμα και όλες οι παράμετροι των εξισώσεων είναι θετικές. Το μοντέλο αναφέρεται σε **μικρή ανοιχτή οικονομία που λειτουργεί σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού**.

Η κατασκευή του μοντέλου περιλαμβάνει δύο φάσεις:

- Στην πρώτη φάση κατασκευάζεται ένα μοντέλο το οποίο δεν λαμβάνει υπόψη του τη συσσώρευση κεφαλαίου, επομένως το κεφαλαιακό απόθεμα και τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, και ορίζει τον μισθό αναφοράς στην εξίσωση των μισθών ως μέγεθος ανεξάρτητο από το παρελθόν. Ως εκ τούτου, έχει τις βασικές ιδιότητες της νέας κείνσιανής εκδοχής του υποδείγματος μισθών και τιμών σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού και μικρής ανοιχτής οικονομίας: το *ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού* (*nairu*) καθορίζεται από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας (και δευτερευόντως των αγορών προϊόντων), ενώ η συσσώρευση κεφαλαίου, η υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο, το τρέχον ποσοστό ανεργίας, οι μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας

και του εργατικού δυναμικού δεν επιδρούν στο *paigu*, δηλαδή στο σημείο ισορροπίας του συστήματος. Σε περίπτωση διαταραχής η οποία έχει απομακρύνει την οικονομία από το *paigu*, η ισορροπία αποκαθίσταται στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια, δηλαδή σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς το σημείο σταθερής, μακροχρόνιας ισορροπίας του συστήματος είναι ένας ισχυρός ελκυστής. Το φαινόμενο της υστέρησης είναι οριακό και δεν σχετίζεται με τη συσσώρευση κεφαλαίου αλλά με τη μακροχρόνια ανεργία και τη λειτουργία των εσωτερικών αγορών. Το μοντέλο αυτό θα το ονομάζουμε στο εξής **υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας** (ή υπόδειγμα ισχυρού ελκυστή).

- Στη δεύτερη φάση κατασκευής του μοντέλου ενσωματώνονται στις εξισώσεις οι μεταβλητές της συσσώρευσης κεφαλαίου (κεφαλαιακό απόθεμα, βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού κ.λπ.) και η αύξηση της παραγωγικότητας θεωρείται ουδέτερη ως προς το ποσοστό ανεργίας μόνο στην εξαιρετικά μακροχρόνια διάρκεια. Επίσης, ενσωματώνεται στο μοντέλο η δυνατότητα να εξαρτάται ο μισθός αναφοράς από τους μισθούς προηγούμενων ετών. Όσον αφορά την πλευρά της ζήτησης, η συνάρτηση της ιδιωτικής κατανάλωσης συμπληρώνεται, ώστε να λαμβάνει υπόψη την επίπτωση Fisher και τη διανομή του προϊόντος σε εισοδήματα εργασίας και εισοδήματα ιδιοκτησίας. Το μοντέλο αυτό θα το ονομάζουμε στο εξής **υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας** (ή υπόδειγμα αδύναμου ελκυστή), διότι αναφέρεται, όχι μόνο στο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού που διαμορφώνεται στη μακροχρόνια διάρκεια, αλλά και στο **μεσοπρόθεσμο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού**. Η μεσοπρόθεσμη διάρκεια παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, διότι η συνθήκη σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει μακροχρόνια¹³ επίπτωση της συσσώρευσης κεφαλαίου και της παραγωγικότητας της εργασίας στο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού δεν σημαίνει ότι το ποσοστό ανεργίας δεν μπορεί να παρουσιάζει ανοδική ή πτωτική τάση επί μία ή περισσότερες δεκαετίες (Palacio-Vera et al., 2006). Κατά τη διάρκεια αυτών των δεκαετιών εμφανίζονται φαινόμενα υστέρησης: το ποσοστό ανεργίας παραμένει εκτός μακροχρόνιας ισορροπίας, καθώς μεταβάλλεται υπό την επίδραση της συσσώρευσης κεφαλαίου και των επακόλουθων αλλαγών στην ένταση κεφαλαίου και στην

13. «[...] *over the centuries*», κατά την έκφραση των LNJ (1991, p. 369).

παραγωγικότητα της εργασίας. Από τα πλέον ενδιαφέροντα αποτελέσματα της υστέρησης είναι το γεγονός ότι το *παιγυ* εμφανίζεται, όχι μόνο ως αδύναμος ελκυστής, αλλά επιπλέον μπορεί να έλκεται από το τρέχον ποσοστό ανεργίας. Κατά την έκφραση του Blanchard: «*Το φυσικό ποσοστό ανεργίας, στην καλύτερη περίπτωση, είναι ένας αδύναμος ελκυστής. [...] οι φυσικές δυνάμεις που επαναφέρουν την ανεργία σε κανονικά επίπεδα είναι ασθενείς στην καλύτερη περίπτωση [...]. Το φυσικό ποσοστό ανεργίας είναι συχνά ένα σημείο που έλκεται [attractee] όσο και ένας ελκυστής [attractor]*» (Blanchard, 1995, p. xiii). Γι' αυτούς τους λόγους, στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας το φαινόμενο της υστέρησης είναι σημαντικό και είτε παρασύρει το σύστημα στη διαδρομή που χαράσσουν οι εξωτερικές διαταραχές, μακριά από το σημείο ισορροπίας (*πλήρης υστέρηση*), είτε το οδηγεί σε επαναφορά στο *παιγυ*, ύστερα όμως από μεγάλο χρονικό διάστημα (*μερική υστέρηση*). Το φαινόμενο της υστέρησης παίρνει τη μορφή μιας αργόσυρτης πορείας προς το *παιγυ* μέσω διαδοχικών σημείων μεσοπρόθεσμης ανεργίας ισορροπίας, στα οποία ο πληθωρισμός παραμένει σταθερός. Η οικονομία είτε επανέρχεται στη μακροχρόνια ισορροπία της σταδιακά και αργοπορημένα είτε καταλήγει σε ένα νέο σημείο ισορροπίας, που εξαρτάται από την πορεία την οποία ακολούθησε (*path dependency*). Το οικονομικό σύστημα πορεύεται έχοντας μνήμη του παρελθόντος του.

5. Το υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας

5.1 Το επίπεδο παραγωγής στο οποίο διατηρείται σταθερός ο πληθωρισμός

Η διαδικασία διαμόρφωσης των μισθών και των τιμών περιγράφεται στο μοντέλο, πρώτον, με όρους διαπραγμάτευσης των ονομαστικών μισθών υπό συνθήκες συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ των επιχειρήσεων και των εργαζομένων, και, δεύτερον, με όρους καθορισμού των τιμών από τις επιχειρήσεις σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού και ανοιχτής οικονομίας. Οι πληθωριστικές πιέσεις προκύπτουν από τις ανταγωνιστικές απαιτήσεις που διαμορφώνουν οι επιχειρήσεις και οι μισθωτοί¹⁴ επί του εισοδήματος.¹⁵

5.1.1 Η εξίσωση των ονομαστικών μισθών

Τη διαμόρφωση των ονομαστικών μισθών την περιγράφει η εξίσωση:

$$w - p_c = z_w - a_n U + t_{ssw} + z_{w0} \quad \text{ή ισοδύναμα: } w - p_c = z_w + a_n n + t_{ssw} + z_{w0} \quad (1)$$

όπου w είναι ο ακαθάριστος ονομαστικός μισθός,

14. Οι αυτοαπασχολούμενοι εξομοιώνονται με μονοπρόσωπες επιχειρήσεις στις οποίες το τεκμαρτό μέσο εισόδημα εργασίας του καθενός ισούται με τον μέσο μισθό και η επένδυση, η παραγωγικότητα και τα λοιπά μεγέθη μεταβάλλονται ακολουθώντας τους ίδιους κανόνες που ισχύουν για τις υπόλοιπες επιχειρήσεις.

15. Μολοντί πληθωριστικές πιέσεις μπορούν να προέλθουν και από αυξήσεις στο κόστος των ενδιάμεσων αναλώσεων (πρώτες ύλες, ιδιαίτερα το πετρέλαιο, υπηρεσίες προς τις επιχειρήσεις κ.λπ.), παραλείπονται από το μοντέλο, επειδή θα περιέπλεκαν την ανάλυση, χωρίς να έχουν ιδιαίτερη σημασία για τα ζητήματα που διερευνώνται εδώ. Στην οικονομετρική διερεύνηση, ωστόσο, το κόστος των ενδιάμεσων αναλώσεων θα συμπεριληφθεί στις υπό εκτίμηση εξισώσεις.

t_{ssw} οι ασφαλιστικές εισφορές των εργαζομένων,

$$U \text{ το ποσοστό ανεργίας, όπου } U = \frac{L_f - L}{L_f} \quad (2)$$

και L_f, L , αντίστοιχα, το εργατικό δυναμικό και η απασχόληση,

n το ποσοστό απασχόλησης (δηλαδή οι απασχολούμενοι ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού, $n = 1 - l_f \approx -U$),

p_c ο δείκτης τιμών καταναλωτή,

z_w ο επιδιωκόμενος μισθός (ο μισθός στον οποίο αποσκοπούν οι εργαζόμενοι) ή μισθός αναφοράς ή δίκαιος μισθός, που εκφράζει τις απαιτήσεις των εργαζομένων, ή αναγκαίος μισθός, «που επιτρέπει στους εργαζομένους να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή και να είναι σεβαστοί από το κοινωνικό τους περιβάλλον» (Stirati, 2001).

z_{w0} είναι οι αυτόνομες απαιτήσεις των εργαζομένων, δηλαδή αυτές που διαμορφώνονται υπό την επίδραση εξωγενών παραγόντων, όπως, για παράδειγμα, οι πολιτικές συνθήκες, οι συμφωνίες που επέχουν χαρακτήρα εισοδηματικής πολιτικής, το ύψος του κατώτατου μισθού, ο βαθμός κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις και συνδικαλιστικές οργανώσεις, οι θεσμοί προστασίας της εργασίας κ.λπ.

Ο επιδιωκόμενος μισθός (z_w), που έχει διάσταση πραγματικού μισθού, διαμορφώνεται ως σταθμικός μέσος των αποδοχών προηγούμενων ετών (ω_{lag}) και του επιπέδου της παραγωγικότητας της εργασίας. Η στάθμιση ποικίλλει, βεβαίως, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας και με το θεσμικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων σε κάθε χώρα και σε κάθε εποχή. Επομένως, στον προσδιορισμό του ω_{lag} η οικονομική θεωρία δεν μπορεί να συμβάλει: τόσο ο αριθμός των ετών που πρέπει να ληφθούν υπόψη όσο και η στάθμιση κάθε έτους απομένουν να προσδιοριστούν οικονομετρικά.

Με αυτά τα δεδομένα, ισχύει:

$$z_w = \alpha_\pi \pi + (1 - \alpha_\pi) \omega_{lag} \quad (3)$$

όπου π είναι η παραγωγικότητα της εργασίας και ω_{lag} ο πραγματικός μισθός που αναφέρεται σε αμοιβές παρελθόντων ετών.

Η εξίσωση που υιοθετούμε βρίσκεται σε συμφωνία με τα περισσότερα μοντέλα καθορισμού των ονομαστικών μισθών μέσω διαπραγμάτευσης ή διαμόρ-

φωσης μισθών απόδοσης, όπου το z_w παίρνει τη μορφή του εναλλακτικού μισθού (reservation wage) ή ενός σταθμικού μέσου του εναλλακτικού μισθού και της παραγωγικότητας της εργασίας (Booth, 1995). Σύμφωνα με τους Blanchard and Katz (1999), ο ίδιος ο εναλλακτικός μισθός εξαρτάται από αποδοχές παρελθόντων ετών και από την παραγωγικότητα. Μια άλλη θεωρητική ερμηνεία του μισθού αναφοράς προκύπτει από την παράδοση της κλασικής πολιτικής οικονομίας, η οποία θεωρεί ότι υπάρχει ένα ιστορικά διαμορφωμένο επίπεδο πραγματικών μισθών που είναι αναγκαίοι για τους εργαζομένους προκειμένου να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή και να είναι σεβαστοί από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Όπως αναφέρθηκε διεξοδικά στην Υποενότητα 4.2, σύμφωνα με την κλασική πολιτική οικονομία, ο *αναγκαίος μισθός* αυξάνεται με την πάροδο του χρόνου ως αποτέλεσμα μιας αναντίστροφης διαδικασίας της οποίας κινητήρια δύναμη είναι η γενική αύξηση του πλούτου της κοινωνίας και η βελτίωση των γενικών συνθηκών διαβίωσης, που με την πάροδο του χρόνου γίνονται αντιληπτές ως αναγκαίες. Επομένως, ο αναγκαίος μισθός (που εμφανίζεται ως επιδιωκόμενος μισθός στις διαπραγματεύσεις) σχετίζεται από τη μια με το ύψος των αποδοχών παρελθόντων ετών, από την άλλη με τη μακροχρόνια ανοδική τάση της παραγωγικότητας της εργασίας, που εκφράζει τον γενικό πλούτο της κοινωνίας και το γενικό επίπεδο των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού. Σύμφωνα με ορισμένους μετακεϊνσιανούς οικονομολόγους (Skott, 2005· Arestis, 1992· Lavoie, 1992), ο μισθός αναφοράς σχετίζεται με την αντίληψη των εργαζομένων για τον *δίκαιο μισθό*, που εμπεριέχει, αφενός, μια σύγκριση με τις αποδοχές άλλων εργαζομένων (wage-wage inflation) και, αφετέρου, ένα βιωματικό στοιχείο αναφοράς στους μισθούς περασμένων ετών. Η αντίληψη των εργαζομένων για τον *δίκαιο μισθό* σχετίζεται, σύμφωνα με τον Hicks (1975), και με το ύψος των κερδών, με την έννοια ότι θεωρούν *δίκαιη αμοιβή* τη συμμετοχή τους στην αφθονία των κερδών. Η ιδέα του *δίκαιου μισθού* –που έχει μακρά ιστορία στην κεϊνσιανή θεωρητική παράδοση (Hicks, 1974, 1975· Akerlof and Yellen, 1990), με σημείο αφετηρίας τον ίδιο τον Keynes– στηρίζεται σε σημαντικά εμπειρικά ευρήματα (Bewley, 1998, 1999· Kahneman et al., 1986a, 1986b) και γίνεται αντιληπτή επίσης από τη διοίκηση των επιχειρήσεων (Agell and Benmarker, 2007).

Στην Εξίσωση (3) έγινε η υπόθεση ότι ο μισθός αναφοράς ω_{lag} είναι ένας σταθμικός μέσος παρελθόντων πραγματικών μισθών. Εφόσον οι παρελθόντες μισθοί τείνουν να προσαρμοστούν στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας, στη μακροχρόνια διάρκεια οι πραγματικοί μισθοί θα τείνουν να ακο-

λουθήσουν τη μακροχρόνια τάση εξέλιξης της παραγωγικότητας, στον βαθμό βεβαίως που το επιτρέπει ο συσχετισμός δυνάμεων μεταξύ εργαζομένων και επιχειρήσεων.¹⁶ Εν ολίγοις, οι απαιτήσεις των εργαζομένων μακροχρόνια προσαρμόζονται, αλλά με κάποια υστέρηση στις μεταβολές του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας. Είναι δυνατό να παρατηρήσουμε μακρές χρονικές περιόδους κατά τις οποίες οι απαιτήσεις και η παραγωγικότητα δεν συγχρονίζονται και προκαλούν μακρά κύματα στο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού. Προκειμένου να ερμηνεύσουν αλλαγές στο *nairu*, οι Stiglitz (1997) και Ball and Moffitt (2001), μεταξύ άλλων, χρησιμοποίησαν την ιδέα μιας επιβράδυνσης ή επιτάχυνσης της παραγωγικότητας που συνοδεύεται από βραδεία προσαρμογή των απαιτήσεων των εργαζομένων.

Συνδυάζοντας τις Σχέσεις (1) και (3), προκύπτει για τους πραγματικούς μισθούς που διαμορφώνονται στις συλλογικές (ή τις ατομικές) διαπραγματεύσεις η παρακάτω εξίσωση μισθών:

$$(w - p_c)_{ws} = a_n \pi + (1 - a_n) \omega_{lag} + a_n n + t_{ssw} + z_{w0} \quad (4)$$

όπου ο δείκτης *WS* αναφέρεται στον σχηματισμό των ονομαστικών μισθών.

Σε συνθήκες μακροχρόνιας ισορροπίας θα ισχύει $(w - p_c)_{ws} = \omega_{lag}$ και η εξίσωση των μισθών παίρνει τη μορφή:

$$(w - p_c)_{ws} = \pi + a_n n + t_{ssw} + z_{w0} \quad (5)$$

Επομένως, στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας θα ισχύει η Σχέση (5), ενώ στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας η Σχέση (4).

5.1.2 Η εξίσωση των τιμών στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας

Οι τιμές των εγχώριων προϊόντων διαμορφώνονται εφαρμόζοντας ένα περιθώριο κέρδους επί του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (Lavoie, 1992· Duménil and Lévy, 1993· Arestis, 1992):

16. Το αν οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών στη μακροχρόνια διάρκεια θα ευθυγραμμιστούν πλήρως με τις αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας είναι κάτι που εξαρτάται από τον κοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων, έτσι ώστε τελικά, στη μακροχρόνια περίοδο, το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν να μεταβάλλεται.

$$\begin{aligned}
 p &= z_f + (w_{gross} - \pi) \\
 &\approx z_f + (w - \pi) + t_{ssf}
 \end{aligned} \tag{6}$$

όπου z_f ισούται προς 1 συν το περιθώριο κέρδους

και w_{gross} είναι το συνολικό κόστος εργασίας για το οποίο ισχύει:

$$W_{gross} = (1 + t_{ssf})W \quad \text{ή} \quad w_{gross} = w + t_{ssf} \tag{7}$$

όπου t_{ssf} είναι οι εισφορές των εργοδοτών στα ασφαλιστικά ταμεία ως ποσοστιαία προσαύξηση επί του ακαθάριστου μισθού.

Υποθέτοντας ότι το περιθώριο κέρδους μειώνεται όταν οι εισαγωγές γίνονται φθηνότερες σε σύγκριση με τις τιμές της εγχώριας παραγωγής για εσωτερική κατανάλωση (δηλαδή όταν έχουμε αύξηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας ή, ισοδύναμα, μείωση της ανταγωνιστικότητας τιμής) και ότι ισχύει επίσης το αντίστροφο, το περιθώριο κέρδους δίνεται από τη σχέση:

$$z_f = \zeta(p_m - p) + z_{f0} \tag{8}$$

όπου $\zeta > 0$ και z_{f0} είναι οι αυτόνομες απαιτήσεις των επιχειρήσεων επί του προϊόντος, οι οποίες εξαρτώνται από τον βαθμό ολιγοπωλιακής συγκρότησης των αγορών προϊόντων, από το εναλλακτικό όφελος (opportunity cost) και, επομένως, από το επιτόκιο, την κερδοφορία σε άλλες τοποθετήσεις (παραγωγικές ή χρηματοπιστωτικές) και άλλους εξωγενείς παράγοντες.

Από τις Εξισώσεις (6), (7) και (8) προκύπτει ότι:

$$p = (1 - \lambda_d)p_m + \lambda_d(w - \pi + z_{f0} + t_{ssf}) \tag{9}$$

δηλαδή ότι οι εγχώριες τιμές για εσωτερική κατανάλωση εξαρτώνται από τις τιμές των εισαγομένων (Dornbush, 1987· Krugman, 1987· Aglietta, 1997), από το εγχώριο κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, από τις ασφαλιστικές εισφορές, αλλά και από τις αυτόνομες απαιτήσεις των επιχειρήσεων z_{f0} . Ο συντελεστής λ_d μεταβάλλεται με τη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων. Αυξάνεται όταν υπάρχει βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και μειώνεται όταν υπάρχει επιδείνωσή της: όσο μικρότερη είναι η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα των εγχωρίων επιχειρήσεων τόσο περισσότερο οι εγχώριες τιμές καθορίζονται από τις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού. Όσο περισσότερο οι εγχώριες επιχειρήσεις λαμβάνουν υπόψη τους

τις τιμές των εισαγομένων τόσο μικρότερο είναι το λ_d . Στις χώρες που διαμορφώνουν τις τιμές τους ανεξάρτητα από τον ανταγωνισμό (price-makers) το λ_d τείνει στη μονάδα, ενώ στις χώρες που ακολουθούν τις τιμές του ανταγωνισμού (price-takers) τείνει στο μηδέν. Η ύπαρξη του p_m στην Εξίσωση (9) εκφράζει, εκτός των άλλων, και το γεγονός ότι η αύξησή του αντιστοιχεί και σε μια αύξηση του κόστους των εισαγομένων πρώτων υλών, που προκαλεί αύξηση του εγχώριου κόστους παραγωγής, επομένως και των εγχώριων τιμών.

Από την Εξίσωση (9) προκύπτει ότι ο πραγματικός μισθός με βάση τις τιμές παραγωγής (real product wage) που σχηματίζεται από τις επιχειρήσεις (μέσω του καθορισμού των εγχώριων τιμών και με δεδομένο τον ονομαστικό μισθό που προέκυψε από τη διαπραγμάτευση) είναι:

$$(w-p)_{ps} = (\pi - z_{f0}) - t_{ssf} - \theta(p_m - p) \quad (10)$$

όπου ο δείκτης PS αναφέρεται στον σχηματισμό των τιμών και

$$\theta = (1 - \lambda_d) / \lambda_d \quad (11)$$

είναι ο συντελεστής προσαρμογής των εγχώριων παραγωγών στις τιμές του ανταγωνισμού ($\theta = 0$ για τις χώρες που καθορίζουν τις τιμές τους ανεξάρτητα από τις τιμές του ανταγωνισμού χάρη στην υψηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα τους και $\theta \rightarrow \infty$ για τις χώρες που ακολουθούν πιστά τις τιμές του ανταγωνισμού). Μικρός συντελεστής προσαρμογής θ αντιστοιχεί σε αυξημένη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα και αντίστροφα.

Ο πραγματικός μισθός που μας ενδιαφέρει είναι αυτός που σχηματίζεται από τις επιχειρήσεις μέσω του καθορισμού των τιμών, υπολογισμένος όμως με βάση τις τιμές καταναλωτή αντί των τιμών εγχώριας παραγωγής. Για τον λόγο αυτό εξετάζουμε τη σχέση των τιμών κατανάλωσης, εισαγωγών και εγχώριας παραγωγής σε συνθήκες ανοιχτής οικονομίας:

Οι τιμές κατανάλωσης (p_c) είναι ο σταθμικός μέσος των τιμών των εισαγομένων προϊόντων (p_m) και των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων για εσωτερική κατανάλωση (p). Άρα ισχύει:

$$p_c = \mu p_m + (1 - \mu)p + t_v \quad (12)$$

όπου μ είναι η διείσδυση των εισαγωγών και t_v οι έμμεσοι φόροι ως ποσοστιαία προσαύξηση επί της τιμής εγχώριου παραγωγού.

Συνεπάγεται ότι:

$$p_c = p + \mu(p_m - p) + t_v \quad (13)$$

Αντικαθιστώντας στην Εξίσωση (10) παίρνουμε τη σχέση:

$$(w - p_c)_{ps} = (\pi - z_{f0}) - (t_v + t_{ssf}) - (\mu + \theta)(p_m - p) \quad (14)$$

Για τις τιμές των εισαγωγών υποθέτουμε ότι οι ανταγωνιστές από το εξωτερικό προσαρμόζουν τα περιθώρια κέρδους τους ανάλογα με τις εγχώριες τιμές. Ένας εισαγωγέας που αντιμετωπίζει μια πραγματική υποτίμηση του εγχώριου νομίσματος μπορεί να επιλέξει τη μείωση του περιθωρίου κέρδους προκειμένου να υπερασπιστεί το μερίδιο αγοράς που έχει κατακτήσει. Επομένως, οι τιμές των εισαγόμενων προϊόντων είναι ένας σταθμικός μέσος των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων για εσωτερική κατανάλωση (p) και των τιμών στις χώρες προέλευσης των εισαγωγών (p^*):

$$\begin{aligned} p_m &= \lambda_m p^* + (1 - \lambda_m)p \Rightarrow \\ p_m - p &= \lambda_m(p^* - p) \end{aligned} \quad (15)$$

όπου ($0 < \lambda_m < 1$) είναι ο συντελεστής προσαρμογής των εισαγωγών στον ανταγωνισμό. Για χαμηλή ανταγωνιστικότητα των εγχωρίων προϊόντων ή υψηλή ανταγωνιστικότητα των εισαγομένων, το (λ_m) λαμβάνει τιμές πλησίον της μονάδας.

Προκύπτει ότι ο πραγματικός μισθός (με βάση τις τιμές καταναλωτή) τον οποίο καταβάλλουν οι επιχειρήσεις μετά τη διαμόρφωση των τιμών δίδεται από τη σχέση:

$$(w - p_c)_{ps} = (\pi - z_{f0}) - (t_v + t_{ssf}) - \lambda_m(\mu + \theta)(p^* - p) \quad (16)$$

5.1.3 Η ανεργία σταθερού πληθωρισμού

Ο πληθωρισμός είναι σταθερός, όταν ο πραγματικός μισθός που προκύπτει από τη συλλογική διαπραγμάτευση ισούται με τον μισθό που προκύπτει από τον καθορισμό των τιμών, δηλαδή:

$$(w - p_c)_{ws} = (w - p_c)_{ps} \quad (17)$$

Από τις Εξισώσεις (5), (16) και (17) προκύπτει:

$$n_{ciru} = -\frac{(z_{f0} + z_{w0}) + (t_v + t_{ss})}{a_n} - \lambda_m \frac{(\mu + \theta)}{a_n} (p^* - p) \quad (18)$$

ή ισοδύναμα:

$$U_{ciru} = \frac{(z_{f0} + z_{w0}) + (t_v + t_{ss})}{a_n} + \lambda_m \frac{(\mu + \theta)}{a_n} (p^* - p) \quad (19)$$

όπου n_{ciru} είναι το ποσοστό απασχόλησης σταθερού πληθωρισμού (ισχύει $n \approx -U$) και $t_{ss} = t_{ssw} + t_{ssf}$ (20)

Χρησιμοποιούμε την ταυτότητα:

$$y_{ciru} = (\pi + l_f) + n_{ciru} \quad (21)$$

όπου y_{ciru} είναι το επίπεδο παραγωγής για το οποίο ο πληθωρισμός διατηρείται σταθερός και l_f το εργατικό δυναμικό. Από τις Εξισώσεις (18) και (21) παίρνουμε τη σχέση:

$$y_{ciru} = (\pi + l_f) - \frac{(z_{f0} + z_{w0}) + (t_v + t_{ss})}{a_n} - \lambda_m \frac{(\mu + \theta)}{a_n} e_{reer} \quad (22)$$

$$\text{όπου } e_{reer} = (p^* - p) \quad (23)$$

είναι το αντίστροφο της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας (σε λογαρίθμους).

Θέτοντας ως **συντελεστή αυτόνομων απαιτήσεων** των επιχειρήσεων, των εργαζομένων και του κράτους την ποσότητα:

$$\xi = (z_{f0} + z_{w0}) + (t_v + t_{ss}) \quad (24)$$

και ως συντελεστή παραγωγικού δυναμικού την ποσότητα:

$$\rho = \pi + l_f \quad (25)$$

παίρνουμε τη σχέση:

$$y_{ciru} = \rho - \frac{\xi}{a_n} - \lambda_m \frac{(\mu + \theta)}{a_n} e_{reer} \quad (26)$$

Ισοδύναμα προς την Εξίσωση (26) ισχύει:

$$U_{ciru} = \frac{\xi}{a_n} + \lambda_m \frac{(\mu + \theta)}{a_n} e_{reer} \quad (27)$$

Από τις Εξισώσεις (26) και (27) φαίνεται ότι μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας ή του εργατικού δυναμικού οδηγεί μεν σε αύξηση του επιπέδου παραγωγής στο οποίο καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων και στο οποίο επιτυγχάνεται επομένως σταθερός πληθωρισμός, πλην όμως το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού παραμένει αμετάβλητο. Με άλλα λόγια, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας ή του εργατικού δυναμικού μετατρέπεται σε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής και σε αύξηση των εισοδημάτων, όχι όμως και σε μείωση του ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού.

5.2 Το επίπεδο παραγωγής για το οποίο υπάρχει ισορροπία στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Για την περιγραφή της εξωτερικής ισορροπίας χρησιμοποιούμε τις τυπικές εξισώσεις του διεθνούς εμπορίου για τον όγκο των εξαγωγών και των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών:

$$x = \sigma_x y^* + \varepsilon_x (p^* - p_x) \quad (28)$$

$$m = \sigma_m y - \varepsilon_m (p_m - p) \quad (29)$$

όπου x και m είναι οι εξαγωγές και οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών σε όγκο, σ_m οι εισοδηματικές ελαστικότητες,

$\varepsilon_x, \varepsilon_m$ οι ελαστικότητες τιμής,

y^* το εισόδημα στις χώρες προορισμού των εξαγωγών και y το εγχώριο εισόδημα. Για τις τιμές εξαγωγών υποθέτουμε ότι οι εξαγωγείς προσαρμόζονται, αφενός, στις τιμές του ανταγωνισμού και, αφετέρου, στις εγχώριες τιμές:

$$\begin{aligned} p_x &= (1 - \lambda_x) p^* + \lambda_x p \Rightarrow \\ p^* - p_x &= \lambda_x (p^* - p) \end{aligned} \quad (30)$$

Για ισορροπημένο εξωτερικό εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών, η αξία των εξαγωγών πρέπει να ισούται με την αξία των εισαγωγών:

$$p_x + x = p_m + m \quad (31)$$

Συνδυάζοντας τις Εξισώσεις (28), (29), (30) και (31) παίρνουμε:

$$y^{TB} = \frac{\sigma_x}{\sigma_m} y^* + \frac{\lambda_x (\varepsilon_x - 1) + \lambda_m (\varepsilon_m - 1) + 1}{\sigma_m} e_{reer} \quad (32)$$

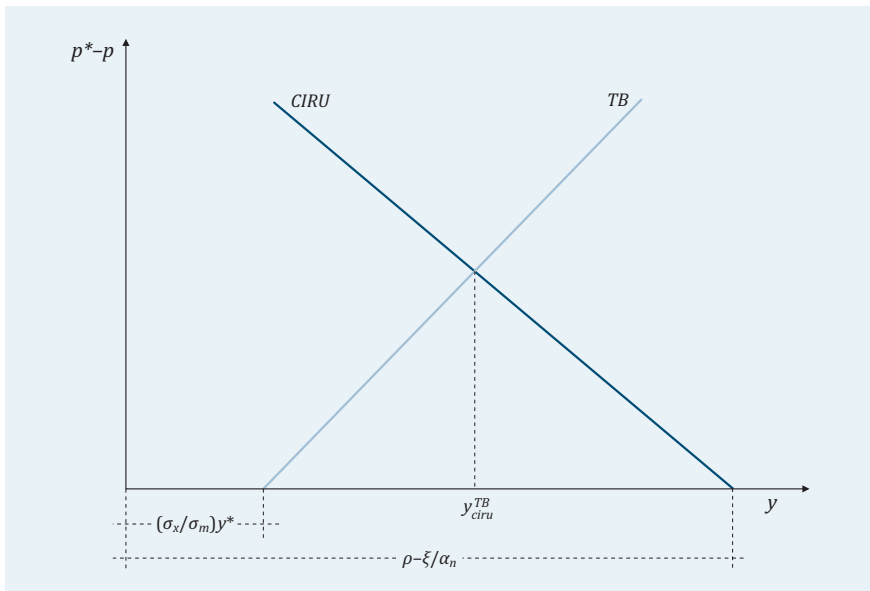
όπου y^{TB} το επίπεδο παραγωγής στο οποίο υπάρχει εξωτερική ισορροπία.

Υποθέτοντας ότι ισχύει η σχέση $\lambda_x(\varepsilon_x - 1) + \lambda_m(\varepsilon_m - 1) + 1 > 0$, που είναι μια τροποποιημένη εκδοχή της συνθήκης Marshall-Lerner, η Εξίσωση (32) δείχνει ότι υπάρχει θετική σχέση μεταξύ της ανταγωνιστικότητας τιμής και του επιπέδου της παραγωγής για το οποίο υπάρχει ισορροπία στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (y^{TB}). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η υψηλότερη ανταγωνιστικότητα τιμής οδηγεί σε χαμηλότερο όγκο εισαγωγών και υψηλότερο όγκο εξαγωγών, έτσι ώστε η εγχώρια ζήτηση θα έπρεπε να αυξηθεί προκειμένου να αντισταθμιστεί το όφελος από την ανταγωνιστικότητα τιμής.

5.3 Ο συνδυασμός σταθερού πληθωρισμού και ισοσκελισμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών

Η γραφική παράσταση των Εξισώσεων (26) και (32) φαίνεται στο Διάγραμμα 13. Η γραμμή με το όνομα *CIRU* είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας και επιπέδου παραγωγής για τους οποίους διατηρείται σταθερός ο πληθωρισμός, ενώ η γραμμή με το

Διάγραμμα 13: Ο συνδυασμός σταθερού πληθωρισμού και ισοσκελισμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών

όνομα TB είναι ο γεωμετρικός τόπος των συνδυασμών ανταγωνιστικότητας τιμής και επιπέδου παραγωγής για τους οποίους υπάρχει ισοσκελισμένο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών.

Στην τομή των δύο καμπυλών πληρούνται οι συνθήκες για ταυτόχρονη εσωτερική και εξωτερική ισορροπία (για σταθερό πληθωρισμό και ισοσκελισμένο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών). Στο σημείο τομής το επίπεδο παραγωγής ανέρχεται σε y_{circu}^{TB} , το οποίο και λαμβάνουμε ως **μέτρο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας**.

Θέτοντας ως **συντελεστή εξωτερικού εμπορίου** την ποσότητα:

$$\varphi = \frac{\lambda_m(\varepsilon_m - 1) + \lambda_x(\varepsilon_x - 1) + 1}{(\mu + \theta)\lambda_m\sigma_m} \quad (33)$$

παίρνουμε από τις Εξισώσεις (26) και (32):

$$y_{circu}^{TB} = \frac{\varphi(a_n\rho - \xi) + \left(\frac{\sigma_x}{\sigma_m}\right)y^*}{1 + a_n\varphi} \quad (34)$$

Η Εξίσωση (34) αναφέρεται στο επίπεδο παραγωγής που είναι συμβατό με ταυτόχρονη εξωτερική και εσωτερική ισορροπία. Πρόκειται, δηλαδή, για το επίπεδο παραγωγής στο οποίο, πρώτον, ο πληθωρισμός διατηρείται σταθερός, διότι είναι συμβατές οι απαιτήσεις των εργαζομένων επί του προϊόντος με τις αντίστοιχες απαιτήσεις των επιχειρήσεων, και, δεύτερον, το εξωτερικό εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό. Λαμβάνουμε το εν λόγω επίπεδο παραγωγής ως μέτρο της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και στο εξής θα ονομάζουμε το μέγεθος y_{circu}^{TB} **διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα**.

Όπως προκύπτει από την Εξίσωση (34), η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (y_{circu}^{TB}) εξαρτάται θετικά από:

I. το εισόδημα στις χώρες προορισμού των εξαγωγών (y^*), που με τη σειρά του εξαρτάται από τον γεωγραφικό προσανατολισμό των εξαγωγών και την κλαδική τους σύνθεση, δηλαδή την παραγωγική εξειδίκευση της χώρας.

II. τον λόγο των εισοδηματικών ελαστικότητων εξαγωγών/εισαγωγών (σ_x/σ_m) (βλ. για την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδουν στον παράγοντα αυτό οι Thirlwall και McCombie, καθώς και τη θεωρητική παράδοση που δημιουργήσαν [Thirlwall, 1979· McCombie and Thirlwall, 1997· Fihlo, 2002· Perraton, 2003· Britto and McCombie, 2009]).

III. τον συντελεστή παραγωγικού δυναμικού της χώρας (ρ), δηλαδή την παραγωγικότητα της εργασίας και το εργατικό δυναμικό, που θεωρούνται στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας ως εξωγενώς δεδομένα, και τον συντελεστή a_n , που εκφράζει την ελαστικότητα των μισθών ως προς το ποσοστό ανεργίας στην εξίσωση των ονομαστικών μισθών.

IV. τον συντελεστή διεθνούς εμπορίου (φ), που εξαρτάται από την εισοδηματική ελαστικότητα των εισαγωγών (σ_m), τις ελαστικότητες των εξαγωγών και των εισαγωγών ως προς τις τιμές ($\varepsilon_x, \varepsilon_m$), τον συντελεστή προσαρμογής των εγχώριων παραγωγών στον ανταγωνισμό των εισαγωγών (θ), τους συντελεστές προσαρμογής των εισαγωγέων και των εξαγωγέων ως προς τις τιμές του ανταγωνισμού (λ_m, λ_x) και τη διείσδυση των εισαγωγών (μ). Μια αύξηση του συντελεστή φ αντανάκλα υψηλότερη διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (y_{circu}^{TB}).¹⁷

Η Εξίσωση (34) δείχνει ότι η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (y_{circu}^{TB}) εξαρτάται αρνητικά από:

I. τις απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων (οι οποίες εξαρτώνται με τη σειρά τους από την ισχύ των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων και των εργαζομένων στην αγορά εργασίας, αλλά και από σειρά αυτόνομων παραγόντων), καθώς και τις απαιτήσεις του κράτους και των ασφαλιστικών ταμείων επί του προϊόντος (συντελεστής του συνόλου των απαιτήσεων ξ).

II. την ελαστικότητα των μισθών (a_n) ως προς τις αλλαγές του ποσοστού απασχόλησης (δηλαδή του ποσοστού ανεργίας).

5.4 Η πλευρά της ζήτησης

Εν συνεχεία πρέπει να οριστεί η καμπύλη της ζήτησης στο διάγραμμα ανταγωνιστικότητας τιμής-επιπέδου παραγωγής $[(p^* - p), y]$, ώστε να ολοκληρωθεί το υπόδειγμα και να γίνει δυνατή η ανάλυση των χαρακτηριστικών του.

Εφόσον μια άνοδος στην ανταγωνιστικότητα τιμής αυξάνει τις καθαρές εξαγωγές (υποθέτοντας ότι ισχύει η συνθήκη Marshall-Lerner), αναμένουμε ότι η καμπύλη της ζήτησης που θα προσδιορίσουμε θα έχει θετική κλίση στο διάγραμ-

17. $\frac{dy_{circu}^{TB}}{d\varphi} > 0$ για $\rho - \frac{\xi}{a_n} > \frac{\sigma_x}{\sigma_m} y^*$, που ισχύει υπό τον όρο ότι οι δύο καμπύλες (TB και $CIRU$) τέμνονται.

μα. Σε όσα ακολουθούν θα θεωρήσουμε ότι στη βραχυχρόνια διάρκεια η οικονομία βρίσκεται διαρκώς επάνω στην καμπύλη της ζήτησης, διότι αυτή εκφράζει την ισορροπία στις αγορές προϊόντων: μια μικρότερη πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία οδηγεί σε μια νέα ισορροπία τις αγορές προϊόντων σε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής και, το αντίστροφο, μια μεγαλύτερη πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία οδηγεί σε μια νέα ισορροπία τις αγορές προϊόντων σε χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής. Με άλλα λόγια, σε κάθε σημείο της καμπύλης της ζήτησης το προϊόν ισούται με τη συνολική ζήτηση, και η εν λόγω καμπύλη είναι ο γεωμετρικός τόπος όλων των συνδυασμών ανταγωνιστικότητας τιμής και όγκου παραγωγής για τους οποίους η αγορά προϊόντων βρίσκεται σε ισορροπία. Η ισορροπία αυτή εκφράζεται από τη σχέση:

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (35)$$

όπου (C, I, G) είναι, αντίστοιχα, η ιδιωτική κατανάλωση, η επένδυση πάγιου κεφαλαίου του επιχειρηματικού τομέα και οι καθαρές δαπάνες του Δημοσίου.

Για την ιδιωτική κατανάλωση, σε όγκο, ισχύει η Σχέση (36), που ακολουθεί:

$$C = \eta \left((1 - t_{dnos}) \frac{PY - \delta P_K K}{P_c} \right) + \eta_{trans} (1 - t_d) \frac{T^{trans}}{P_c} + \eta_{pd} \left((1 - t_{d*}) \frac{r_{pd} D_{pd}}{P_c} - \frac{D_{pd}^D - D_{pd-1}}{P_c} \right) - \eta_{pr} \left(\frac{r_{pr} D_{pr}}{P_c} - \frac{D_{pr}^D - D_{pr-1}}{P_c} \right) \quad (36)$$

$$\frac{I}{K_{-1}} = \eta_R R - \eta_{ruser} r_{user} \quad (37)$$

$$\Delta K = I - \delta K_{-1} \quad (38)$$

$$R = (1 - t_{nos}) \left(\frac{PY - WL(1 + t_{ssf})}{P_K K} - \delta \right) \quad (39)$$

$$r_{user} = P_K (r_{10} - \Delta p_K + \delta) \quad (40)$$

όπου K, L είναι το κεφαλαιακό απόθεμα και το επίπεδο της απασχόλησης, $t_d, t_{ssf}, t_{dnos}, t_{d*}$ είναι, αντίστοιχα, οι τεκμαρτοί φορολογικοί συντελεστές για τους άμεσους φόρους, τις ασφαλιστικές εισφορές των επιχειρήσεων, τα εισοδήματα από την παραγωγή (διανεμημένα κέρδη και εισόδημα εργασίας) και τους τόκους του δημόσιου χρέους που βρίσκεται στην κατοχή των νοικοκυριών,

$R, r, r_{user}, r_{10}, r_{pd}, r_{pr}, P_K$ η απόδοση κεφαλαίου (καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα ως ποσοστό του αποθέματος πάγιου κεφαλαίου), το τρέχον επιτόκιο με το οποίο δανείζουν οι τράπεζες, το κόστος χρήσης του κεφαλαίου (user cost of capital), το μακροχρόνιο επιτόκιο, το επιτόκιο του δημόσιου εσωτερικού δανεισμού, το επιτόκιο του καθαρού ιδιωτικού δανεισμού και η τιμή αντικατάστασης του κεφαλαιακού αποθέματος,

δ ο ρυθμός απόσβεσης του πάγιου κεφαλαίου, T_{trans} οι μεταβιβαστικές πληρωμές από το κράτος προς τα νοικοκυριά (συντάξεις, ασφαλιστικές παροχές κλπ.), D_{pd}, D_{pr} είναι, αντίστοιχα, η αξία των κρατικών ομολόγων που βρίσκονται στην κατοχή νοικοκυριών της ημεδαπής και το καθαρό ιδιωτικό χρέος τους (δάνεια μείον καταθέσεις) σε τρέχουσες τιμές,

$D_{pd}^D - D_{pd-1}, D_{pr}^D - D_{pr-1}$ οι καθαρές μεταβολές των αντίστοιχων μεγεθών που προέρχονται αποκλειστικά από αγορές ή πωλήσεις τίτλων, μεταβολές των καταθέσεων, νέα δάνεια και αποπληρωμή παλαιών.

Το εισόδημα των νοικοκυριών από την παραγωγή (πρώτος όρος της Εξίσωσης [36]), που είναι το άθροισμα των αποδοχών των εργαζομένων και του διανεμηθέντος καθαρού λειτουργικού πλεονάσματος, μετά την αφαίρεση του συνόλου των φόρων ανέρχεται σε $\left((1 - t_{dnos}) \frac{PY - \delta P_K K}{P_c} \right)$ και διατίθεται προς κατανάλωση ένα μέρος του (παράμετρος $\eta < 1$, ροπή προς κατανάλωση). Αντικαθιστώντας τις τιμές του εγχώριου προϊόντος και τις τιμές καταναλωτή από τις Εξισώσεις (13) και (15), το εν λόγω εισόδημα είναι ίσο προς $\left(\frac{(1 - t_{dnos})}{(1 + t_v)} (REER)^{\mu\lambda m} Y - (1 - t_{dnos}) \frac{P_K}{P_c} \delta K \right)$, όπου $REER$ η πραγματική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία. Επομένως, μια πραγματική ανατίμηση αυξάνει την ιδιωτική κατανάλωση υπό τον όρο ότι η μείωση του προϊόντος (Y), που θα προέλθει από την ανατίμηση και την επακόλουθη μείωση των καθαρών εξαγωγών, δεν θα είναι μεγάλη. Με άλλα λόγια, η πραγματική ανατίμηση αυξάνει την ιδιωτική κατανάλωση σε οικονομίες που είναι σχετικά κλειστές ή διαθέτουν υψηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα.

Τα έσοδα των νοικοκυριών από τον δημόσιο δανεισμό (τρίτος όρος της Εξίσωσης [36]) εξαρτώνται από την αξία των ομολόγων που βρίσκονται στην κατοχή των νοικοκυριών (D_{pd}), από το αντίστοιχο επιτόκιο (r_{pd}) και τον αντίστοιχο φορολογικό συντελεστή, αλλά και από τις αγορές ή τις πωλήσεις ομολόγων $D_{pd}^D - D_{pd-1}$, όπου D_{pd}^D είναι το ύψος της αξίας των κρατικών τίτλων που επι-

θυμούν να έχουν στην κατοχή τους τα νοικοκυριά (Palley, 2010· Argitis and Dafermos, 2011).

Τα έσοδα των επιχειρήσεων από τον δημόσιο και τον ιδιωτικό δανεισμό περιλαμβάνονται στο προϊόν (Y). Η επίπτωση του καθαρού ιδιωτικού δανεισμού των νοικοκυριών (τέταρτος όρος της Εξίσωσης [36]), που περιλαμβάνει τον δανεισμό των νοικοκυριών αλλά και τα έσοδά τους από καταθέσεις, εξαρτάται από το ύψος του καθαρού δανεισμού (D_{pr}) και από το αντίστοιχο επιτόκιο (r_{pr}) (που είναι συνάρτηση του ανοίγματος μεταξύ επιτοκίων δανεισμού και καταθέσεων), αλλά και από την αύξηση του δανεισμού που επιθυμούν τα νοικοκυριά ($D_{pr}^D - D_{pr-1}$, όπου D_{pr}^D είναι το επιθυμητό ύψος δανεισμού).

Οι πρωτογενείς δημόσιες δαπάνες (G) υπακούν σε κάποιον θεσμικά καθορισμένο κανόνα (για παράδειγμα, να είναι μεσοπρόθεσμα σταθερές ως ποσοστό του ΑΕΠ ή να οδηγούν σε μηδενικό έλλειμμα). Το πρωτογενές έλλειμμα του Δημοσίου χρηματοδοτείται με δανεισμό.

Συνδυάζοντας τις Εξισώσεις (37), (38), (39), (40) με τις εξισώσεις του εξωτερικού εμπορίου παίρνουμε:

$$y = y_{dom} + d_{x-m}(\sigma_x y^* - \sigma_m y_{dom}) + d_{x-m}(\lambda_x \varepsilon_x + \lambda_m \varepsilon_m) e_{reer} \quad (41)$$

όπου y_{dom} η εσωτερική ζήτηση.

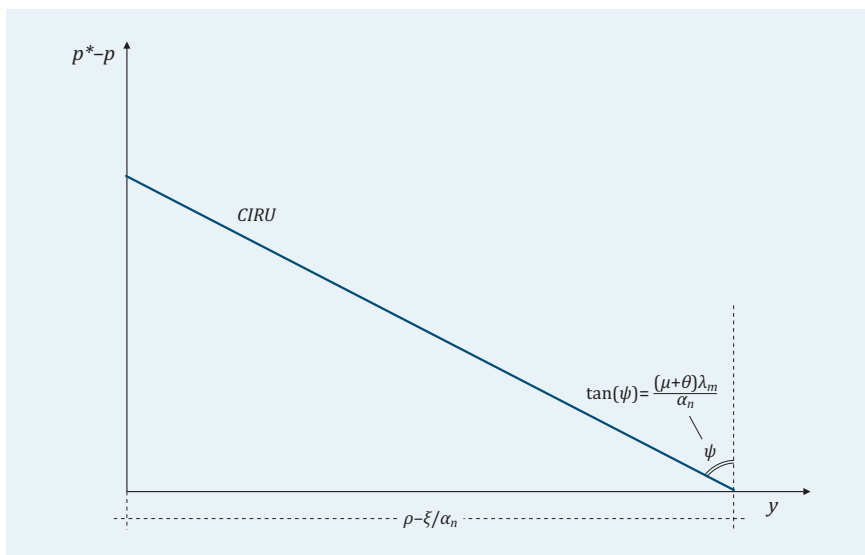
5.5. Οι διαρθρωτικές μετατοπίσεις στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας

Οι διαρθρωτικές μετατοπίσεις των τριών καμπυλών του μοντέλου μπορούν να αναλυθούν με τη βοήθεια των σχετικών διαγραμμάτων. Στο Διάγραμμα 14 φαίνεται η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού $CIRU$ που περιγράφεται από την εξίσωση:

$$y_{ciru} = \rho - \frac{\xi}{a_n} - \lambda_m \frac{(\mu + \theta)}{a_n} e_{reer} \quad (26)$$

Όπως δείχνει η Εξίσωση (26), η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού μετατοπίζεται προς τα δεξιά όταν αυξάνεται ο συντελεστής παραγωγικού δυναμικού ($\rho = \pi + I_f$), δηλαδή όταν αυξάνονται η παραγωγικότητα της εργασίας και το εργατικό δυναμικό. Χάρη σε μια τέτοια μετακίνηση, μπορεί να επιτευχθεί υψηλότερη ανταγωνιστικότητα τιμής για αμετάβλητο επίπεδο παραγωγής και για

Διάγραμμα 14: Η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού

σταθερό πληθωρισμό είτε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής για αμετάβλητη ανταγωνιστικότητα τιμής και σταθερό πληθωρισμό. Ωστόσο, αυτή η βελτίωση δεν έχει επίπτωση στο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού, το οποίο παραμένει αμετάβλητο. Αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας $a_\pi = 1$ (βλ. Υποενότητα 5.1.1), δηλαδή ότι κάθε εκατοστιαία αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας μετατρέπεται μακροπρόθεσμα σε ισόποση εκατοστιαία αύξηση του πραγματικού μισθού (βλ. και τις Εξισώσεις [19] και [22]).

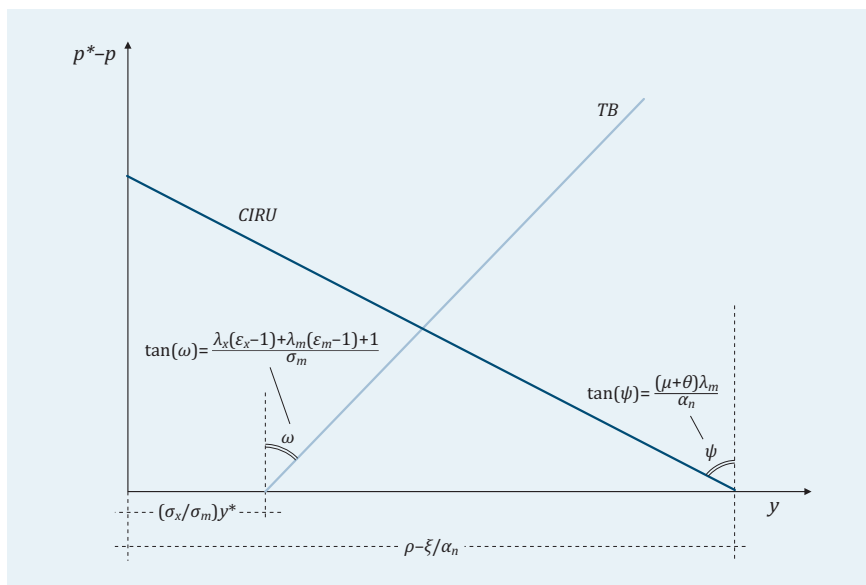
Μετατόπιση της καμπύλης *CIRU* προς τα αριστερά έχουμε όταν αυξάνεται ο συντελεστής αυτόνομων απαιτήσεων $\xi = (z_{f0} + z_{w0}) + (t_v + t_{ss})$, δηλαδή οι αυτόνομες απαιτήσεις των επιχειρήσεων ή των μισθωτών (εξαιτίας αυξήσεων στο επιτόκιο ή σε άλλα εναλλακτικά οφέλη των επιχειρήσεων που χρησιμοποιούνται ως κερδοφορία αναφοράς λόγω πολιτικών αλλαγών ή μετατροπής του θεσμικού πλαισίου της αγοράς εργασίας, μεταβολών των συνθηκών ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων κλπ.) ή του κράτους (φορολογία και εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία). Στην περίπτωση αυτή έχουμε μικρότερο προϊόν για την ίδια ανταγωνιστικότητα τιμής και σταθερό πληθωρισμό είτε μικρότερη ανταγωνιστικότητα τιμής για το ίδιο προϊόν και σταθερό πληθωρισμό. Ταυτοχρόνως, αυξάνεται και το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού (βλ. Εξίσωση [19]).

Η κλίση της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού (γωνία ψ) εξαρτάται από τρεις παράγοντες της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας και από έναν παράγοντα της αγοράς εργασίας: τη διείσδυση των εισαγωγών (μ), τον συντελεστή προσαρμογής των τιμών των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων στις τιμές των εισαγομένων (θ), τον βαθμό προσαρμογής των εισαγομένων στις τιμές των εγχωρίων προϊόντων (λ_m) και την ελαστικότητα του μισθού στις μεταβολές της ανεργίας (a_n). Η μείωση της διείσδυσης, η αύξηση της ελαστικότητας του μισθού ως προς το ποσοστό ανεργίας, η μείωση του βαθμού κατά τον οποίο οι εγχώριες τιμές ακολουθούν τις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού και η αύξηση του βαθμού κατά τον οποίο οι εισαγωγείς ακολουθούν τις εγχώριες τιμές μειώνουν την κλίση της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού (μειώνουν δηλαδή τη γωνία ψ όπως αυτή φαίνεται στο διάγραμμα). Αυτό έχει ως συνέπεια να μπορεί να επιτευχθεί υψηλότερη ανταγωνιστικότητα τιμής είτε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής με σταθερό πληθωρισμό μεταβάλλοντας τις τιμές των εν λόγω παραμέτρων. Ταυτοχρόνως, η μείωση της κλίσης της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού επιφέρει και μείωση του *nairu*.

Η κλίση της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού, δηλαδή η γωνία ψ , εκφράζει το μέγεθος του ΑΕΠ που πρέπει να θυσιάσει μια οικονομία προκειμένου να επιτύχει αύξηση της ανταγωνιστικότητας τιμής κατά μία μονάδα. Όταν η γωνία ψ είναι μικρή, δηλαδή η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού πλησιάζει την κατακόρυφο, επομένως η οικονομία έχει υψηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα, είναι δυνατή η αύξηση της ανταγωνιστικότητας τιμής με μικρή θυσία προϊόντος (επομένως και εισοδημάτων). Αντιθέτως, όταν η γωνία ψ είναι μεγάλη, δηλαδή η οικονομία έχει χαμηλή διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα, θα πρέπει να θυσιάσει ένα μεγάλο μέρος του ΑΕΠ προκειμένου να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα τιμής. Επομένως, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης είναι αποτελεσματικότερη στις χώρες που διαθέτουν υψηλή ή, έστω, ικανοποιητική διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα, με την έννοια ότι οι απώλειες στο ΑΕΠ μπορούν να είναι μικρότερες, επομένως και η διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης συντομότερη και λιγότερο επώδυνη.

Στο Διάγραμμα 15 φαίνεται η καμπύλη *TB* που αποτελεί τον γεωμετρικό τόπο όλων των συνδυασμών πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και επιπέδου παραγωγής για τους οποίους το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών είναι μηδενικό. Η καμπύλη *TB* είναι η γραφική παράσταση της εξίσωσης:

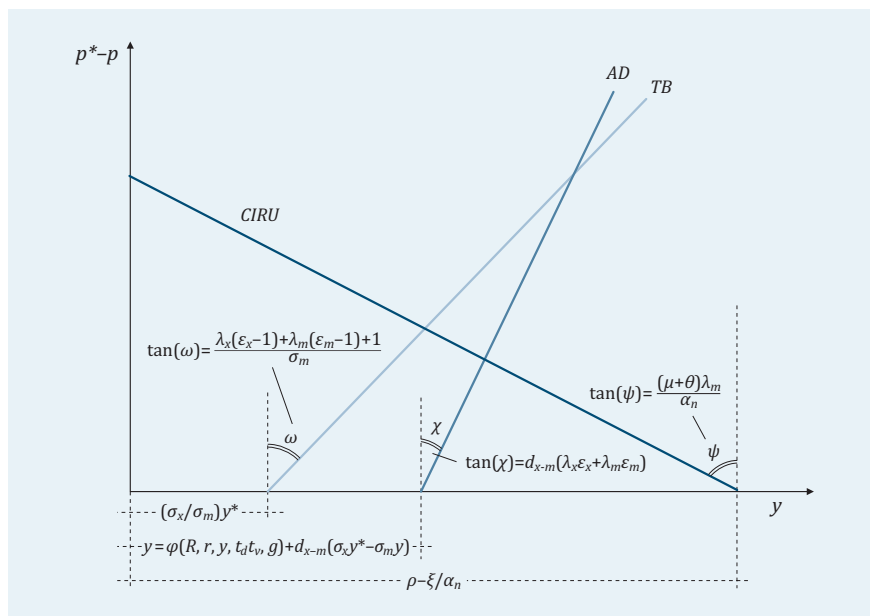
Διάγραμμα 15: Η καμπύλη ισοσκελισμένου εξωτερικού εμπορίου

$$y^{TB} = \frac{\sigma_x}{\sigma_m} y^* + \frac{\lambda_x(\varepsilon_x - 1) + \lambda_m(\varepsilon_m - 1) + 1}{\sigma_m} e_{reer} \quad (32)$$

Η καμπύλη ισοσκελισμένου εξωτερικού εμπορίου μετατοπίζεται προς τα δεξιά όταν αυξάνεται η ζήτηση (y^*) που απευθύνεται στα εγχώρια προϊόντα από τις χώρες προορισμού των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών (επομένως όταν αυξάνεται το ΑΕΠ στις χώρες αυτές και όταν βελτιώνεται η γεωγραφική κατανομή των εξαγωγών). Το ίδιο ισχύει όταν αυξάνεται η εισοδηματική ελαστικότητα των εξαγωγών σε σχέση με την εισοδηματική ελαστικότητα των εισαγωγών (σ_x / σ_m). Η κλίση της καμπύλης αυξάνεται (μεγαλώνει, δηλαδή, η γωνία ω που φαίνεται στο διάγραμμα), όταν αυξάνονται οι ελαστικότητες των εισαγωγών και των εξαγωγών ως προς τις τιμές, αλλά και όταν μειώνεται ο βαθμός κατά τον οποίο οι εξαγωγείς ακολουθούν τις τιμές των ανταγωνιστών τους. Η αύξηση της κλίσης της καμπύλης TB ή η μετατόπισή της προς τα δεξιά επιτρέπει την άνοδο του επιπέδου παραγωγής ή την ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας χωρίς αύξηση του πληθωρισμού. Η δε ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας καθιστά φθηνότερα τα εισαγόμενα προϊόντα και επιτρέπει στις ανταγωνιστικές απαιτήσεις των επιχειρήσεων και των εργαζομένων

Διάγραμμα 16: Η καμπύλη της ζήτησης (AD)

να γίνουν συμβατές σε χαμηλότερο επίπεδο ανεργίας (επομένως έχουμε μείωση του *nairu*).

Στο Διάγραμμα 16 φαίνεται η καμπύλη AD που αποτελεί τον γεωμετρικό τόπο όλων των συνδυασμών ανταγωνιστικότητας τιμής και επιπέδου παραγωγής για τους οποίους υπάρχει ισορροπία στις αγορές προϊόντων (πρόκειται για τη βραχυπρόθεσμη ισορροπία). Η καμπύλη AD είναι η γραφική παράσταση της εξίσωσης:

$$y = y_{dom} + d_{x-m}(\sigma_x y^* - \sigma_m y_{dom}) + d_{x-m}(\lambda_x \epsilon_x + \lambda_m \epsilon_m) e_{reer} \quad (41)$$

Η καμπύλη της ζήτησης μετατοπίζεται προς τα δεξιά όταν αυξάνονται οι συνιστώσες της εσωτερικής ζήτησης. Επομένως, μετατοπίζεται προς τα δεξιά υπό την επίδραση όλων των παραγόντων που αυξάνουν την επένδυση πάγιου κεφαλαίου, την ιδιωτική κατανάλωση και τις δημόσιες δαπάνες. Τέτοιοι παράγοντες είναι η απόδοση κεφαλαίου (+), το επιτόκιο (-), το ύψος του εισοδήματος (+), η άμεση και η έμμεση φορολογία και η φορολογία επί των κερδών (-), καθώς και οι κρατικές δαπάνες (+). Προς τα δεξιά μετατοπίζεται η καμπύλη της ζήτησης επίσης όταν βελτιώνεται η γεωγραφική κατανομή των εξαγωγών, η ζήτηση στις χώρες προορισμού των εξαγωγών, καθώς και όταν βελτιώνεται ο λόγος των ει-

σοδηματικών ελαστικοτήτων (σ_x / σ_m) που επέρχεται μέσω μιας βελτίωσης της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας. Όταν αυξάνονται οι ελαστικότητες τιμής και ο βαθμός προσαρμογής των εισαγωγών και των εξαγωγών στις τιμές του ανταγωνισμού, η καμπύλη AD αλλάζει κλίση, ώστε να επιτυγχάνεται υψηλότερη ζήτηση για την ίδια πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία.

Σε ό,τι αφορά τη διάκριση σε μακροπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμη και βραχυπρόθεσμη διάρκεια δεχόμαστε τα εξής:

Στη βραχυχρόνια διάρκεια οι τιμές και οι μισθοί παραμένουν αμετάβλητα (Clower, 1965· Leijonhufvud, 1967· Malinvaud, 1977), αλλά το ονομαστικό επίτοκιο και η ονομαστική συναλλαγματική ισοτιμία μπορούν να μεταβάλλονται. Η ισορροπία στις αγορές προϊόντων πραγματοποιείται, έτσι ώστε η οικονομία να βρίσκεται διαρκώς επάνω στην καμπύλη της ζήτησης AD . **Στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια** οι εργαζόμενοι αποκρίνονται πρώτοι στην κατάσταση της οικονομίας που έχει διαμορφωθεί βραχυπρόθεσμα. Πιο συγκεκριμένα, αποκρίνονται, πρώτον, στις αλλαγές του επιπέδου παραγωγής (απασχόλησης και ανεργίας) και, δεύτερον, στις αλλαγές του μισθού που προέρχονται από αλλαγές της συναλλαγματικής ισοτιμίας στη βραχυχρόνια διάρκεια. Με τις διεκδικήσεις τους, και ιδιαίτερα με τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, καθορίζεται ένα νέο επίπεδο του ονομαστικού μισθού. Εν συνεχεία οι επιχειρήσεις θέτουν το επίπεδο των τιμών τους, έτσι ώστε να διαμορφώνεται ο πραγματικός μισθός. Η διαδικασία προσαρμογής των επιχειρήσεων στα νέα δεδομένα που διαμορφώνουν οι διαπραγματεύσεις με τους εργαζόμενους συνήθως είναι ταχεία, έτσι ώστε ο πραγματικός μισθός βρίσκεται επί της καμπύλης σχηματισμού των τιμών, δηλαδή της $(w - p_c)_{ps}$. Μόνο εάν η εν λόγω προσαρμογή πραγματοποιείται με τριβές ή εξαιτίας φαινομένων υστέρησης, ο πραγματικός μισθός θα βρίσκεται, βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα, μεταξύ της καμπύλης των μισθών που διαμορφώνουν οι εργαζόμενοι με τις διεκδικήσεις τους $(w - p_c)_{ws}$ και της καμπύλης των μισθών που διαμορφώνουν οι επιχειρήσεις με τον καθορισμό των τιμών τους $(w - p_c)_{ps}$. Πρόκειται για κατάσταση χαρακτηριστική του υποδείγματος ασταθούς ισορροπίας. Στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας η μεσοπρόθεσμη διάρκεια ολοκληρώνεται με τη μετάβαση της οικονομίας στην τομή της καμπύλης της ζήτησης (AD) και της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού ($CIRU$), καθώς έχει δοθεί ικανός χρόνος στους μισθούς και στις τιμές να προσαρμοστούν στις αλλαγές της ζήτησης, της παραγωγής, της απασχόλησης, της ανεργίας, της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας και

του ονομαστικού επιτοκίου. Εάν η διαδικασία αυτή διαρκεί περισσότερα έτη, τότε η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού αποτελείται από σημεία τα οποία λειτουργούν ως ασθενείς ελκυστές, και πρόκειται για περίπτωση που περιγράφει το υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας.

Στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια η οικονομία δεν έχει αναγκαστικά ισοσκελισμένο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, δηλαδή δεν έχει μετατοπιστεί στην τομή των καμπυλών σταθερού πληθωρισμού (*CIRU*) και ισοσκελισμένου ισοζυγίου (*TB*). Αυτή η προσαρμογή μπορεί να πραγματοποιηθεί **στη μακροχρόνια διάρκεια**, εφόσον η κυβέρνηση αντιδράσει σε ένα ενδεχόμενο έλλειμμα με τη δημοσιονομική πολιτική επειδή δέχεται πιέσεις από τις χρηματοπιστωτικές αγορές ή από υπερεθνικούς πολιτικούς οργανισμούς (Carlin and Soskice, 2006).

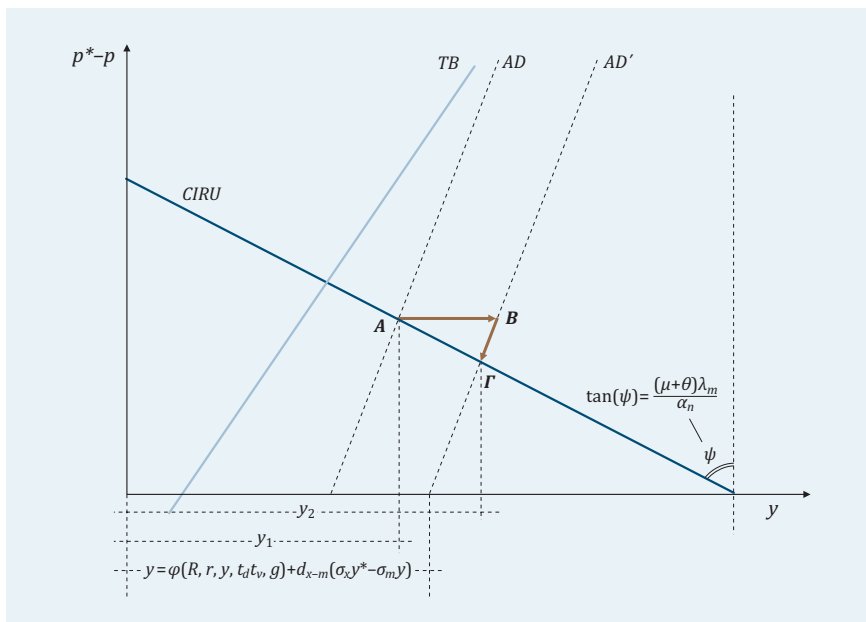
5.6 Η δημοσιονομική πολιτική στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας

Στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας η δημοσιονομική πολιτική είναι ικανή να αυξήσει το επίπεδο της παραγωγής και να μειώσει το ποσοστό ανεργίας, πλην όμως, υπό συνθήκες σταθερού πληθωρισμού, αυτό έχει ως αντίτιμο την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας τιμής, το υψηλότερο κόστος εργασίας και, επομένως, υψηλότερο έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Η δυναμική που οδηγεί σε αυτά είναι η εξής:

Έστω ότι κατά τη χρονική στιγμή $t = 0$ η οικονομία βρίσκεται στο σημείο A, δηλαδή επί της καμπύλης της ζήτησης (*AD*) (Διάγραμμα 17) όπου η ζήτηση ανέρχεται σε y_1 . Μια αύξηση της ζήτησης μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής (αύξηση της καθαρής δαπάνης του Δημοσίου *G*) μετατοπίζει την καμπύλη της ζήτησης προς τα δεξιά¹⁸ και η οικονομία μεταβαίνει από το σημείο A στο σημείο B χωρίς αλλαγή της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (βλ. Εξίσωση [41]). Στο

18. Βεβαίως, εάν η αύξηση της καθαρής δαπάνης του Δημοσίου *G* χρηματοδοτείται με έκδοση κρατικών ομολόγων, θα υπάρξει μια μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης εφόσον τα νοικοκυριά θελήσουν να αυξήσουν τον δανεισμό τους προς το Δημόσιο. Θεωρούμε στο παράδειγμά μας ότι η αύξηση της καθαρής δαπάνης του Δημοσίου υπερκαλύπτει την ενδεχόμενη μείωση της κατανάλωσης των νοικοκυριών που διαθέτουν εισόδημα για αγορά ομολόγων. Εξάλλου, η μείωση αυτή μετατρέπεται σε μελλοντική αύξηση του εισοδήματος και της κατανάλωσης των νοικοκυριών που εισπράττουν τόκους από τα κρατικά ομόλογα.

Διάγραμμα 17: Η επίπτωση της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής

σημείο B το επίπεδο παραγωγής ανέρχεται σε $y_2 > y_1$ και αυτό οδηγεί σε βραχυπρόθεσμη αύξηση της απασχόλησης και μείωση της ανεργίας (βλ. Εξίσωση [21]).

Το σημείο B είναι μια βραχυπρόθεσμη ισορροπία, καθώς οι μισθωτοί αποκρίνονται στη μείωση της ανεργίας, που ενισχύει τη διαπραγματευτική τους θέση, και επιτυγχάνουν έτσι υψηλότερους ονομαστικούς μισθούς. Με άλλα λόγια, στο σημείο B οι μισθωτοί μπορούν να επιτύχουν ονομαστικούς μισθούς που αντιστοιχούν σε πραγματικούς μισθούς (με δεδομένες τις ισχύουσες τιμές) υψηλότερους από τους τρέχοντες (βλ. Εξίσωση [5]). Οι επιχειρήσεις αντιδρούν στην αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας $w - \pi$ με αύξηση των τιμών τους (βλ. Εξίσωση [9]). Ωστόσο, η αύξηση των τιμών δεν επιτρέπει τη διατήρηση του περιθωρίου κέρδους στο προηγούμενο επίπεδο, επειδή οι επιχειρήσεις, στην περίπτωση της μικρής ανοιχτής οικονομίας, είναι αναγκασμένες να λαμβάνουν υπόψη τους τις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού (παράμετρος θ στην Εξίσωση [16]). Αλλά, ακόμη και εάν υποθέσουμε ότι οι εγχώριες επιχειρήσεις λαμβάνουν υπόψη τους μόνο το κόστος προκειμένου να διαμορφώσουν τις τιμές τους, ο δείκτης τιμών καταναλωτή αυξάνεται λιγότερο από όσο οι εγχώριες τιμές εξαιτίας της συμμετοχής των εισαγόμενων προϊόντων στην εγχώρια δαπάνη (παράμετρος μ στην

Εξίσωση [16]). Σε κάθε περίπτωση, επομένως, (δηλαδή είτε η παράμετρος $\theta = 0$ είτε όχι) προκύπτει μια αύξηση των πραγματικών μισθών. Εγκαθίσταται έτσι μια ανοδική σπείρα μισθών και τιμών με ταυτόχρονη αύξηση των πραγματικών μισθών. Επειδή οι εγχώριες τιμές αυξάνονται έναντι των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων (που υποθέτουμε ότι παραμένουν σταθερές), μειώνεται σταδιακά η ανταγωνιστικότητα τιμής, επομένως η εξωτερική ζήτηση, η συνολική ζήτηση και το προϊόν. Ως αποτέλεσμα, η οικονομία, που βρίσκεται πάντοτε επάνω στην καμπύλη της ζήτησης, εν προκειμένω στην AD' , μετατοπίζεται κατά μήκος της από το σημείο Β στο σημείο Γ, που είναι ένα σημείο συμβατών απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των μισθωτών (δηλαδή ένα σημείο σταθερού πληθωρισμού). Στο σημείο Γ οι μισθωτοί δεν μπορούν να διεκδικήσουν μισθό ανώτερο από τον ισχύοντα και επέρχεται παύση στην πληθωριστική διαδικασία.

Στο τέλος αυτών των εξελίξεων, δηλαδή στο σημείο Γ, η απόσταση της οικονομίας από την καμπύλη ισοσκελισμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών είναι αυξημένη έναντι της αντίστοιχης του σημείου Α.

Έτσι, η αύξηση της ζήτησης μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής, με τις υποθέσεις που χρησιμοποιήσαμε για την κατασκευή του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας, οδηγεί μεσοπρόθεσμα σε:

- σταθερό πληθωρισμό,
- ανατίμηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, επομένως σε υψηλότερο επίπεδο παραγωγής και χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού,
- υψηλότερους πραγματικούς μισθούς και υψηλότερο κόστος εργασίας,
- μείωση της ανταγωνιστικότητας τιμής και, συνακόλουθα, σε διεύρυνση του εξωτερικού ελλείμματος αγαθών και υπηρεσιών.

6. Το υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας

6.1 Η εξίσωση των μισθών

Για την εξίσωση των ονομαστικών μισθών που διαμορφώνονται στις συλλογικές (ή τις ατομικές) διαπραγματεύσεις, ισχύει η εξίσωση μισθών που προσδιορίστηκε στην Υποενότητα 5.1:

$$(w - p_c)_{ws} = a_\pi \pi + (1 - a_\pi) \omega_{lag} + a_n n + t_{ssw} + Z_{w0} \quad (4)$$

όπου ο δείκτης WS αναφέρεται στον σχηματισμό των ονομαστικών μισθών.

Σε αντίθεση με την αντίστοιχη εξίσωση του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας, οι εκατοστιαίες αυξήσεις της παραγωγικότητας της εργασίας δεν μετατρέπονται σε ισόποσες εκατοστιαίες αυξήσεις του πραγματικού μισθού ($a_\pi < 1$), επομένως, μεσοπρόθεσμα, μειώνουν το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού.

6.2 Η εξίσωση των τιμών

Το υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας προκύπτει με τροποποίηση του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας με ορισμένες προσθήκες οι οποίες αφορούν, καταρχήν, την εξίσωση διαμόρφωσης των τιμών. Οι προσθήκες αυτές αναφέρονται: **πρώτον**, στη διεύθυνση των εισαγωγών ως συνάρτηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας· **δεύτερον**, στην παραγωγικότητα της εργασίας ως συνάρτηση της συσσώρευσης κεφαλαίου με τεχνολογία ενσωματωμένη στα μηχανικά συστήματα (Kaldor, 1957, 1961) και στην αδυναμία υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο εντός της επιχείρησης μετά την εγκατάσταση νέων μηχανικών συστημάτων· **τρίτον**, στην επίδραση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού στη διαμόρφωση των τιμών. Οι εν λόγω προσθήκες είναι θεω-

ρητικά αποδεκτές υπό τις προϋποθέσεις που εκτέθηκαν στην Ενότητα 4 σχετικά με τη σημασία της παραγωγικότητας και της συσσώρευσης κεφαλαίου για τον καθορισμό του ποσοστού ανεργίας σταθερού πληθωρισμού στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια.

Πρώτον, η *διείσδυση των εισαγωγών* λαμβάνεται σε πολλές περιπτώσεις ως σταθερή και εξωγενώς δεδομένη (όπως, για παράδειγμα, στις μελέτες των Carlin and Soskice [1990], [2006], που είχαν ευρεία απήχηση). Εντούτοις, η διείσδυση των εισαγωγών είναι συνάρτηση της πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας και του επιπέδου παραγωγής. Από τις Εξισώσεις (29) και (15) προκύπτει ότι η διείσδυση των εισαγωγών είναι:

$$\mu = m - y = (\sigma_m - 1)y - \lambda_m \varepsilon_m e_{reer} \quad (42)$$

Όταν υπάρχει πραγματική υποτίμηση (δηλαδή αύξηση της ανταγωνιστικότητας τιμής e_{reer}), μειώνεται η διείσδυση των εισαγωγών και αλλάζει η κλίση της καμπύλης *CIRU*, που τείνει να γίνει κατακόρυφη, και αντιστρόφως. Αυτό, βεβαίως, ισχύει υπό την προϋπόθεση ότι η επίπτωση από τη συναλλαγματική ισοτιμία υπερκαλύπτει την επίπτωση, με αντίθετο πρόσημο, από την αύξηση της ζήτησης για εισαγωγές.

Δεύτερον, η *παραγωγικότητα της εργασίας* στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας θεωρήσαμε ότι προκύπτει από μια συνάρτηση παραγωγής Cobb-Douglas, όπως συμβαίνει σε πολλά υποδείγματα του κύριου ρεύματος των οικονομικών. Στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας, η παραγωγικότητα είναι συνάρτηση της συσσώρευσης παραγωγικού κεφαλαίου (Duménil et Lévy, 1993, pp. 271-284-1996), έτσι ώστε:

$$\pi_{FC} = \bar{\pi}_0 + b(k - I_{FC}) \quad (43)$$

$$\pi = \pi_{FC} + b_q q \quad (44)$$

$$\pi = \bar{\pi}_0 + b(k - I_{FC}) + b_q q \quad (45)$$

όπου π είναι η παραγωγικότητα της εργασίας,

π_{FC} είναι η παραγωγικότητα της εργασίας σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (full capacity),

$\bar{\pi}_0$ είναι η συνιστώσα της παραγωγικότητας που οφείλεται στην αυτόνομη τεχνολογική πρόοδο,

k είναι το κεφαλαιακό απόθεμα,

l_{FC} το επίπεδο της απασχόλησης σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού,

$(k - l_{FC})$ είναι η ένταση κεφαλαίου σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (ο όρος αυτός της εξίσωσης εκφράζει το γεγονός ότι η συσσώρευση παραγωγικού κεφαλαίου φέρνει στη διαδικασία παραγωγής νέες τεχνολογικές και οργανωτικές βελτιώσεις που υποκαθιστούν εργασία από μηχανικές λειτουργίες και αυξάνουν έτσι την παραγωγικότητα της εργασίας).

Θέτοντας y_{FC} ως το προϊόν σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού είναι:¹⁹

$$q = y - y_{FC} < 0 \quad (46)$$

Ο όρος $b_q q = b_q (y - y_{FC})$ στη Σχέση (45) εκφράζει το γεγονός ότι η παραγωγικότητα αυξάνεται με τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Rowthorn, 1981· Lavoie, 1992, pp. 225-230· Kaldor, 1986 [1982]).

Οι Εξισώσεις (43), (44) και (45) προκύπτουν από τις εξής παραδοχές:

Το πάγιο κεφάλαιο σχηματίζεται από διαδοχικές γενιές κεφαλαιουχικών αγαθών, καθεμιά από τις οποίες ενσωματώνει την τεχνολογία που διατίθεται κατά τη στιγμή της κατασκευής των συγκεκριμένων αγαθών (Kaldor, 1957, 1961). Έτσι, καθώς η τεχνολογία προοδεύει, οι παλαιότερες γενιές μηχανών, συγκρινόμενες με την πιο πρόσφατη γενιά, χαρακτηρίζονται από μικρότερη παραγωγικότητα. Η τεχνολογία ενσωματώνεται στα μέσα παραγωγής και επιβάλλει, σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, σταθερές αναλογίες μεταξύ πάγιων εγκαταστάσεων και εργασίας, δηλαδή σταθερή ένταση κεφαλαίου $(k - l_{FC})$. Αυτό ισχύει μετά την εγκατάσταση των κεφαλαιουχικών αγαθών, ενδεχομένως δε και πριν από αυτήν (πρόκειται δηλαδή για τεχνολογία putty-clay ή clay-clay). Με μια τέτοια τεχνολογία, η ένταση κεφαλαίου μπορεί να μεταβάλλεται: πρώτον, με την επένδυση πάγιου κεφαλαίου, διότι κάθε νέα γενιά μηχανών μεταφέρει νέες τεχνολογίες μέσα στην παραγωγή· δεύτερον, με την παύση της λειτουργίας παλαιότερων μηχανικών συστημάτων που δεν είναι

19. Από τη Σχέση (44) προκύπτει ότι: $l - l_{FC} = q(1 - b_q)$ ή, ισοδύναμα, $L/L_{FC} = Q^{(1 - b_q)}$.

πλέον αποδοτικά υπό τις τρέχουσες συνθήκες κερδοφορίας· τρίτον, με τις μεταβολές του βαθμού χρησιμοποίησης των πάγιων εγκαταστάσεων (q).

Η απουσία δυνατότητας υποκατάστασης εργασίας από κεφάλαιο με τον κλασικό τρόπο που προβλέπεται από τη συνάρτηση παραγωγής Cobb-Douglas αφορά την επιχείρηση, όχι όμως αναγκαστικά το σύνολο της οικονομίας: μια μεταβολή των μισθών ή των επιτοκίων προκαλεί άνισες μεταβολές της κερδοφορίας στους κλάδους έντασης κεφαλαίου και έντασης εργασίας, έτσι ώστε να εμφανίζονται άνισοι ρυθμοί κεφαλαιακής συσσώρευσης μεταξύ των κλάδων. Η συσσώρευση στους κλάδους έντασης εργασίας ευνοείται όταν μειώνονται οι μισθοί, ενώ στους κλάδους έντασης κεφαλαίου όταν μειώνεται το κόστος χρήσης του κεφαλαίου (r_{user}). Στην πρώτη περίπτωση, μειώνεται η ένταση κεφαλαίου στο σύνολο της οικονομίας, επειδή μειώνεται το βάρος των κλάδων έντασης κεφαλαίου στο σύνολο, και στη δεύτερη αυξάνεται η ένταση κεφαλαίου στο σύνολο της οικονομίας, επειδή μειώνεται το βάρος των κλάδων έντασης εργασίας. Επομένως, η υποκατάσταση εργασίας δεν πραγματοποιείται με τον κλασικό τρόπο που προβλέπει η συνάρτηση παραγωγής Cobb-Douglas, στο εσωτερικό της επιχείρησης²⁰, και η σχέση:

$$(k - I_{FC}) = b_K K + b_{wuser}(w - \ln r_{user}) \quad (47)$$

εκφράζει, πρώτον, το γεγονός ότι η συσσώρευση πάγιου κεφαλαίου αυξάνει την ένταση κεφαλαίου και, δεύτερον, ότι υπάρχει υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο στο σύνολο της οικονομίας εξαιτίας των άνισων ρυθμών συσσώρευσης κεφαλαίου στους κλάδους έντασης εργασίας και έντασης κεφαλαίου. Η αύξηση των μισθών που μειώνει, *ceteris paribus*, την κερδοφορία ωθεί τις επιχειρήσεις σε υποκατάσταση εργασίας από κεφάλαιο, και μέσω αυτής σε αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας (Cassetti, 2003· Naastepad, 2006).

Ο συντελεστής b στην Εξίσωση (45) εξαρτάται από εξωγενείς παράγοντες που καθιστούν δυνατή ή παρεμποδίζουν την πλήρη αξιοποίηση της ήδη εγκα-

20. Στα υποδείγματα μακροχρόνιας ισορροπίας που διατυπώνει το κύριο ρεύμα των οικονομικών, χρησιμοποιείται η συνάρτηση παραγωγής Cobb-Douglas με τεχνολογία à la Solow: η επιχείρηση μπορεί να υποκαταστήσει εργασία με πάγιο κεφάλαιο τόσο κατά την επιλογή τεχνολογίας όσο και μετά την εγκατάστασή της στην παραγωγική διαδικασία (τεχνολογία putty-putty). Η επιλογή αυτή είναι κρίσιμη ως προς τη φύση του *nairu* (βλ. Ενότητα 3).

τεστημένης τεχνολογίας. Τέτοιοι παράγοντες είναι η οργάνωση της εργασίας (Coriat, 1990), η ποιότητα των εργασιακών σχέσεων (Taddei et Coriat, 1993), η κλίμακα της παραγωγής κ.ά.

Ο συντελεστής b_q στην Εξίσωση (45) είναι ο βαθμός κατά τον οποίο οι μεταβολές του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού μεταβάλλουν την παραγωγικότητα της εργασίας: ο μεγαλύτερος όγκος παραγωγής επιτρέπει την καλύτερη εκμετάλλευση του εγκατεστημένου κεφαλαιακού αποθέματος και του προσωπικού (που περιλαμβάνει έναν πυρήνα εργαζομένων του οποίου το μέγεθος δεν μεταβάλλεται με τον όγκο της παραγωγής).

Το γεγονός ότι ο συντελεστής αυτός είναι θετικός ανάγεται στην παραδοχή –που επιβάλλεται από την πραγματικότητα των στατιστικών στοιχείων– ότι η μείωση της ζήτησης δεν οδηγεί στην παύση της λειτουργίας των λιγότερο αποδοτικών επιχειρήσεων (περίπτωση κατά την οποία θα έπρεπε να παρατηρήσουμε μια αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας), αλλά επιμερίζεται σε επιχειρήσεις με διαφορετική παραγωγικότητα (Kaldor, 1985). Η αιτία αυτού του επιμερισμού είναι ο ατελής ανταγωνισμός που επικρατεί στις σύγχρονες αγορές, όπου όλες οι επιχειρήσεις προσαρμόζουν τις τιμές τους σε αυτές της ηγετικής επιχείρησης του κλάδου. Μόνο εάν υπάρξει θεαματική μείωση των τιμών και άρση της προστασίας των επιχειρήσεων από το Δημόσιο, θα υπάρξει εκκαθάριση των λιγότερο αποδοτικών επιχειρήσεων και αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.

Τρίτον, οι τιμές δεν διαμορφώνονται ανεξάρτητα από τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (επομένως ανεξάρτητα από το κεφαλαιακό απόθεμα). Για τον λόγο αυτό, η εξίσωση των τιμών του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας:

$$p = (1 - \lambda_d)p_m + \lambda_d(w - \pi + z_{f0} + t_{ssf}) \quad (9)$$

μετατρέπεται ώστε να λαμβάνει υπόψη της το κεφαλαιακό απόθεμα. Η μετατροπή αφορά την προσθήκη ενός όρου για τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Rowthorn, 1995· Lavoie, 1992· Arestis et al., 2007):

$$p = (1 - \lambda_d)p_m + \lambda_d(w - \pi + c_q q + z_{f0} + t_v + t_{ssf}) \quad (48)$$

Η προσθήκη του όρου $c_q q$ αναφέρεται στο γεγονός ότι με την αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού αυξάνεται και η ισχύς των

επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων, επομένως και τα περιθώρια κέρδους και οι τιμές των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων (Rowthorn, 1977, 1980, 1981· Carlin and Soskice, 2006· Layard et al., 1991) κατά τον βαθμό προσαρμογής στις τιμές του διεθνούς ανταγωνισμού (λ_d). Η ισχύς των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων αυξάνεται ιδιαίτερα όταν ο βαθμός χρησιμοποίησης υπερβεί τον συνήθη βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και πλησιάζει στο σημείο πλήρους εξάντλησης του αργούντος παραγωγικού δυναμικού. Αυτό που ενδιαφέρει τις επιχειρήσεις όταν αργεί μεγάλο μέρος του πάγιου κεφαλαίου τους είναι περισσότερο να αυξήσουν τον όγκο της παραγωγής και λιγότερο τις τιμές τους, ενώ ισχύει το αντίστροφο όταν υπερβούν τον συνήθη βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού τους δυναμικού.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η επίπτωση στις τιμές από την αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού ακολουθεί δύο διαύλους με αντιφατικά αποτελέσματα: πρώτον, η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνεται και τείνει να μειώσει τις τιμές και, δεύτερον, η ισχύς των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων αυξάνεται και τείνει να αυξήσει τις τιμές. Στη σχέση που ακολουθεί, η οποία προκύπτει από την Εξίσωση (48), ο συντελεστής ($c_q - b_q$) εκφράζει αυτή την αντιφατική επίπτωση που έχει μια μείωση του αργούντος παραγωγικού δυναμικού στις τιμές:

$$p = (1 - \lambda_d)p_m + \lambda_d[w - \pi_{FC} + (c_q - b_q)q + z_{f0} + t_v + t_{ssf}] \quad (49)$$

όπου $(c_q - b_q)q + z_{f0}$ είναι το μέσο περιθώριο κέρδους που θα εφαρμόζαν οι επιχειρήσεις αν δεν αντιμετώπιζαν τον εξωτερικό ανταγωνισμό.

Ο πραγματικός μισθός (ως αγοραστική αξία) που διαμορφώνεται μετά τον καθορισμό των τιμών είναι:

$$(w - p_c)_{ps} = \bar{\pi}_0 + b(k - l_{FC}) + (b_q - c_q)q - z_{f0} - (t_v + t_{ssf}) - \lambda_m(\mu + \theta)e_{reer} \quad (50)$$

6.3 Η πλευρά της ζήτησης

Όπως και στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας, χρησιμοποιούμε τη σχέση:

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (51)$$

όπου (C, I, G) είναι, αντίστοιχα, η ιδιωτική κατανάλωση, η επένδυση πάγιου κεφαλαίου του επιχειρηματικού τομέα και οι καθαρές δαπάνες του Δημοσίου.

Στην εξίσωση της ιδιωτικής κατανάλωσης γίνεται προσθήκη της επίπτωσης της διανομής του προϊόντος σε εισόδημα εργασίας και κεφαλαίου, ώστε να πάρουμε υπόψη το γεγονός ότι η ροπή προς κατανάλωση η_w των μισθωτών, των συνταξιούχων, των ανέργων, και γενικώς των χαμηλών εισοδημάτων, είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη η_f των νοικοκυριών των οποίων το κύριο εισόδημα προέρχεται από το διανεμόμενο καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα.

Στην ταυτότητα του ποσοστού κέρδους (R) εισάγεται ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Q). Για το κόστος χρήσης κεφαλαίου ισχύει η ίδια σχέση με το υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας.

Για την επένδυση πάγιου κεφαλαίου γίνεται προσθήκη του όρου $\eta_q q$, που αναφέρεται στον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού q , όπου $q = \ln Q$, διότι οι επενδύσεις στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας ενθαρρύνονται από μια παρατεταμένη άνοδο της ζήτησης, γεγονός που αντανακλάται στον υψηλό βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού. Γίνεται, επίσης, προσθήκη του παράγοντα $A_{spirits}$ για την επενδυτική διάθεση των επιχειρηματιών (animal spirits) (Akerlof and Shiller, 2009· Keynes, 1964 [1936]).

$$\begin{aligned}
 C = & \eta_w \left((1-t_{ssw})(1-t_d) \frac{WL}{P_c} \right) + \eta_{trans} (1-t_d) \frac{T^{trans}}{P_c} + \\
 & + \eta_f \left((1-t_d)(1-t_{nos}) \zeta_{div} \frac{PY - WL(1+t_{ssf}) - \delta P_K K_{-1}}{P_c} \right) + \quad (52) \\
 & + \eta_{pd} \left((1-t_d^*) \frac{r_{pd} D_{pd}}{P_c} - \frac{D_{pd}^D - D_{pd-1}}{P_c} \right) - \eta_{pr} \left(\frac{r_{pr} D_{pr}}{P_c} - \frac{D_{pr}^D - D_{pr-1}}{P_c} \right)
 \end{aligned}$$

Το καθαρό εισόδημα των νοικοκυριών από εργασία (πρώτος όρος της Εξίσωσης [52]) είναι ανάλογο της αγοραστικής δύναμης του μέσου μισθού και του αριθμού των απασχολούμενων, βαρύνεται δε με τις ασφαλιστικές εισφορές των μισθωτών και με τους άμεσους φόρους.

Οι μεταβιβαστικές πληρωμές του κράτους στα νοικοκυριά (δεύτερος όρος της Εξίσωσης [52]) βαρύνονται με την άμεση φορολογία.

Το εισόδημα των νοικοκυριών που προέρχεται από το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα (τρίτος όρος της Εξίσωσης [52]) εξαρτάται από το ίδιο το πλεόνασμα ($PY - WL(1+t_{ssf}) - \delta P_K K_{-1}$), από το ποσοστό ζ_{div} των καθαρών κερδών που διανέμονται ως μερίσματα, αμοιβές διοικητικού συμβουλίου κλπ., από το ύψος των φόρων επί των κερδών και από το ύψος του φόρου εισοδήματος.

Τα έσοδα των νοικοκυριών από τον δημόσιο δανεισμό (τέταρτος όρος της Εξίσωσης [52]) εξαρτώνται από την αξία των ομολόγων που βρίσκονται στην κατοχή των νοικοκυριών (D_{pd}), από το αντίστοιχο επιτόκιο (r_{pd}) και τον αντίστοιχο φορολογικό συντελεστή, αλλά και από τις αγορές ή τις πωλήσεις ομολόγων που οδηγούν στη μεταβολή $D_{pd}^D - D_{pd-1}$, όπου D_{pd}^D είναι το ύψος της αξίας των κρατικών τίτλων που επιθυμούν να έχουν στην κατοχή τους τα νοικοκυριά (για τον καθορισμό της διαφοράς $D_{pd}^D - D_{pd-1}$ βλ. στην Υποενότητα 6.5).

Τα καθαρά έσοδα των επιχειρήσεων από τον δημόσιο και τον ιδιωτικό δανεισμό περιλαμβάνονται στο προϊόν (Y).

Η επίπτωση του *καθαρού* ιδιωτικού δανεισμού των νοικοκυριών (πέμπτος όρος της Εξίσωσης [52]), που περιλαμβάνει τον δανεισμό των νοικοκυριών αλλά και τα έσοδά τους από καταθέσεις, εξαρτάται από το ύψος του καθαρού δανεισμού (D_{pr}) και από το αντίστοιχο επιτόκιο (r_{pr}) (που είναι συνάρτηση του ανοίγματος μεταξύ επιτοκίων δανεισμού και καταθέσεων), αλλά και από τα νέα δάνεια και τον ρυθμό αποπληρωμής των παλαιών, δηλαδή εν τέλει από τη μεταβολή του ύψους των δανείων $D_{pr}^D - D_{pr-1}$ που *επιθυμούν* να συνάψουν τα νοικοκυριά, όπου D_{pr}^D είναι το επιθυμητό ύψος καθαρού δανεισμού (Palley, 2010· Argitis and Dafermos, 2011). Για τον συντελεστή η_{pr} αναμένεται, στο πλαίσιο των ετερόδοξων θεωριών της κατανάλωσης, ότι θα ισχύει $\eta_f < \eta_{pr} < \eta_w$, καθώς μέσω του ιδιωτικού δανεισμού μεταφέρονται πόροι από νοικοκυριά με κύριο εισόδημα από εργασία (με υψηλή ροπή προς κατανάλωση η_w) προς νοικοκυριά με κύριο εισόδημα από κέρδη και τόκους (με χαμηλή ροπή προς κατανάλωση η_f) (Palley, 1994). Επομένως, ενώ αρχικά ο δανεισμός έχει θετικά αποτελέσματα επί της ιδιωτικής κατανάλωσης, και συνακόλουθα επί της συνολικής ζήτησης και του όγκου της παραγωγής, εν συνεχεία τη μειώνει μέσω της καταβολής τόκων και χρεολυσίων, καθώς αυτά προστίθενται στα εισοδήματα νοικοκυριών με χαμηλή ροπή προς κατανάλωση (για τον καθορισμό της διαφοράς $D_{pr}^D - D_{pr-1}$ βλ. στην Υποενότητα 6.5).

$$\frac{I}{K_{-1}} = \eta_R R - \eta_{ruser} r_{user} + \eta_{yy} q + A_{spirits} \quad (53)$$

$$\Delta K = I - \delta K_{-1} \quad (54)$$

$$R = (1 - t_{nos}) \left(\frac{PQ^b \Pi_{FC} - W(1 + t_{ssf})}{P_K(K/L)} - \delta \right) \quad (55)$$

$$r_{user} = P_K(r_{10} - \Delta p_K + \delta) \quad (56)$$

όπου Q είναι ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, ο οποίος ορίζεται από τη σχέση:

$$Q = \frac{Y}{Y_{FC}} \quad (46)$$

$t_d, t_{ssw}, t_{ssf}, t_{nos}, t_{d^*}$ είναι, αντίστοιχα, οι τεκμαρτοί συντελεστές για τους άμεσους φόρους, τις ασφαλιστικές εισφορές των εργαζομένων και των εργοδοτών, για τα κέρδη των επιχειρήσεων και τους τόκους του δημόσιου χρέους,

$R, r, r_{user}, r_{10}, r_{pd}, r_{pr}, P_K$ η απόδοση κεφαλαίου, το τρέχον επιτόκιο με το οποίο δανείζουν οι τράπεζες, το κόστος χρήσης του κεφαλαίου, το μακροχρόνιο επιτόκιο, το επιτόκιο του δημόσιου εσωτερικού δανεισμού, το επιτόκιο του καθαρού ιδιωτικού δανεισμού και η τιμή αντικατάστασης του κεφαλαιακού αποθέματος,

$L, \delta, A_{spirits}$ είναι, αντίστοιχα, το επίπεδο της απασχόλησης, ο ρυθμός απόσβεσης του πάγιου κεφαλαίου και η επενδυτική διάθεση των επιχειρήσεων,

P_{FC} η παραγωγικότητα της εργασίας σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού,

ζ_{div} το ποσοστό των καθαρών κερδών που διανέμονται (μερίσματα, αμοιβές διοικητικού συμβουλίου και ανώτατων στελεχών επιχειρήσεων κ.λπ.),

T_{trans} οι μεταβιβαστικές πληρωμές από το κράτος προς τα νοικοκυριά (συντάξεις, ασφαλιστικές παροχές κ.λπ.),

D_{pd}, D_{pr} , αντίστοιχα, η αξία των κρατικών ομολόγων που βρίσκονται στην κατοχή νοικοκυριών της ημεδαπής και το καθαρό ιδιωτικό χρέος αυτών των νοικοκυριών σε τρέχουσες τιμές,

$D_{pd}^D - D_{pd-1}^D, D_{pr}^D - D_{pr-1}^D$ οι καθαρές μεταβολές των αντίστοιχων μεγεθών που προέρχονται αποκλειστικά από αγορές ή πωλήσεις τίτλων, νέα δάνεια και αποπληρωμή παλαιών.

Συνδυάζοντας τις Σχέσεις (53) έως (56) με τις εξισώσεις του εξωτερικού εμπορίου παίρνουμε:

$$y = y_{dom}^h + d_{x-m}(\sigma_x y^* - \sigma_m y_{dom}) + d_{x-m}(\lambda_x \varepsilon_x + \lambda_m \varepsilon_m) e_{reer} \quad (57)$$

όπου y_{dom}^h η εσωτερική ζήτηση, η οποία διαφέρει από την αντίστοιχη y_{dom} του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας κατά το ότι επηρεάζεται από τις διαδικασίες συσσώρευσης κεφαλαίου και διανομής του εισοδήματος.

6.4 Το επίπεδο παραγωγής στο οποίο ο πληθωρισμός διατηρείται σταθερός

Από τη Σχέση (50) και την Εξίσωση (4), υπολογίζουμε το ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού U_{circu}^{het} ως συνάρτηση της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας:

$$U_{circu}^{het} = \frac{(1-a_\pi)}{a_n} (\omega_{lag} - \pi) + \frac{c_q}{a_n} q + \left\{ \frac{\xi}{a_n} + \frac{\lambda_m(\mu + \theta)}{a_n} e_{reer} \right\} \quad (58)$$

Από τις Εξισώσεις (27) και (58) προκύπτει ότι:

$$U_{circu}^{het} - U_{circu} = \frac{(1-a_\pi)}{a_n} (\omega_{lag} - \pi) + \frac{c_q}{a_n} q \quad (59)$$

Η Σχέση (59) περιλαμβάνει τη δυνατότητα να υπάρξει το φαινόμενο της υστέρησης: Μια πτώση της παραγωγικότητας της εργασίας δεν αντανακλάται εξολοκλήρου στον επιδιωκόμενο μισθό στις συλλογικές (ή τις ατομικές) διαπραγματεύσεις, αφού αυτός ισούται προς $z_w = a_\pi \pi + (1-a_\pi)\omega_{lag}$ (Εξίσωση [3]), δηλαδή εξαρτάται από κάποιον υψηλότερο πραγματικό μισθό –ή μισθούς– του παρελθόντος. Έτσι, οι απαιτήσεις των εργαζομένων προσαρμόζονται μεν στις μεταβολές της παραγωγικότητας της εργασίας, όμως με χρονική καθυστέρηση. Εάν αυτή η καθυστέρηση διαρκέσει για μακρά χρονική περίοδο, είναι δυνατό να παρατηρηθούν μακρά κύματα στο μεσοπρόθεσμο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού (Ball and Moffitt, 2001) τα οποία κρατούν το ποσοστό ανεργίας μακριά από το μακροχρόνιο pairu .

Για παράδειγμα, μια παρατεταμένη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας που προέρχεται από *επιβράδυνση* της κεφαλαιακής συσσώρευσης δεν μειώνει αναλογικά τον επιδιωκόμενο μισθό (z_w) εξαιτίας της αναφοράς του στον παρελθόντα υψηλότερο μισθό (ω_{lag}). Διατηρεί έτσι το μεσοπρόθεσμο ποσοστό ανεργίας σταθερού πληθωρισμού σε επίπεδα υψηλότερα του pairu για όσο καιρό διαρκεί η προσαρμογή του επιδιωκόμενου μισθού (ω_{lag}) στο νέο επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας (π).

Ταυτοχρόνως, με την *επιβράδυνση* της συσσώρευσης κεφαλαίου, και ακόμη περισσότερο με μια ενδεχόμενη αποεπένδυση, αυξάνεται ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (q), οι επιχειρήσεις αποκτούν μεγαλύτερη ισχύ στις αγορές προϊόντων και αυξάνονται οι απαιτήσεις τους επί του προϊόντος. Έτσι, ο συμβιβασμός των απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των εργαζομένων

επί του προϊόντος καθίσταται δυνατός σε ένα υψηλότερο ποσοστό ανεργίας. Ως αποτέλεσμα, η μεσοπρόθεσμη ανεργία ισορροπίας απομακρύνεται από το *pairu*, έως ότου επικρατήσουν οι δυνάμεις επαναφοράς στη μακροχρόνια ισορροπία, δηλαδή η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας τιμής, καθώς και η αύξηση των καθαρών εξαγωγών και της εξωτερικής ζήτησης, και η οικονομία επανέλθει στο σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας. Βεβαίως, εάν το *pairu* είναι ένας αδύναμος *ελκυστής*, είτε θα απαιτηθεί εξαιρετικά πολύς χρόνος για την αποκατάσταση μακροχρόνιας ισορροπίας είτε η ύπαρξη νέων διαταραχών θα μετατοπίζει διαρκώς τη μεσοπρόθεσμη ισορροπία μακριά από το *pairu*. Στην περίπτωση αυτή, της *πλήρους υστέρησης*, το *pairu* θα τείνει να ακολουθήσει το τρέχον ποσοστό ανεργίας.

Από τις Εξισώσεις (21), (45) και (59) λαμβάνουμε τη σχέση:

$$y_{circu}^{het} - y_{circu} = b(k - I_{FC}) + \left(b_q - \frac{c_q}{a_n}\right)q - \left(\frac{1 - a_n}{a_n}\right)s_{lag} \quad (60)$$

$$\text{όπου } s_{lag} = \omega_{lag} - \pi \quad (61)$$

είναι το επιδιωκόμενο εισοδηματικό μερίδιο των μισθών στο ΑΕΠ.

Το επίπεδο παραγωγής σταθερού πληθωρισμού y_{circu}^{het} στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας καθορίζεται από τους παράγοντες που αναφέρθηκαν παραπάνω για την περίπτωση του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας, πλην όμως μεταβάλλεται και με τρεις επιπλέον παράγοντες: με την ένταση κεφαλαίου ($k - I_{FC}$), τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (q) και το επιδιωκόμενο από τους μισθωτούς εισοδηματικό μερίδιο (s_{lag}). Μια αύξηση της έντασης κεφαλαίου (επομένως και της παραγωγικότητας της εργασίας) αυξάνει το επίπεδο της παραγωγής στο οποίο μπορεί να επιτευχθεί σταθερός πληθωρισμός, όπως και μια μείωση του επιδιωκόμενου εισοδηματικού μεριδίου των μισθών. Η επίπτωση μιας αύξησης του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (q) είναι αμφιλεγόμενη, διότι, αφενός, αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας και τείνει έτσι να μειώσει τις τιμές και, αφετέρου, αυξάνει την ισχύ των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων και τείνει έτσι να αυξήσει τις τιμές. Η αντίφραση αυτή εκφράζεται από το διαφορετικό πρόσημο των συντελεστών b_q, c_q .

Η παρουσία αυτών των παραγόντων στη σχέση καθορισμού της μεσοπρόθεσμης ισορροπίας προκαλεί σημαντικές δυναμικές επιπτώσεις, στις οποίες γίνεται εκτενέστερη αναφορά στην επόμενη υποενότητα.

6.5 Τα επιτόκια και το δημόσιο έλλειμμα

Το βασικό επιτόκιο (r_0) είναι εξωγενής μεταβλητή, διότι καθορίζεται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Το επιτόκιο δανεισμού από τις τράπεζες είναι ίσο προς:

$$r = (1 + \chi)r_0 \quad (62)$$

όπου χ το περιθώριο κέρδους των τραπεζών, το οποίο είναι συνάρτηση της απόδοσης του πάγιου κεφαλαίου (R) και του πληθωρισμού (Lima and Meirelles, 2003· Rousseas, 1985). Η αύξηση της απόδοσης κεφαλαίου βελτιώνει την ικανότητα αυτοχρηματοδότησης των επιχειρήσεων και μειώνει την ανάγκη δανεισμού των νοικοκυριών, καθώς οι αποδοχές τείνουν να ακολουθήσουν την άνοδο των κερδών. Επίσης, η άνοδος της κερδοφορίας των παραγωγικών επιχειρήσεων και η συνακόλουθη άνοδος των εισοδημάτων μειώνουν το ρίσκο που συνοδεύει τα δάνεια προς τα νοικοκυριά. Για τους λόγους αυτούς είναι λογικό να αναμένουμε σε περιόδους αύξησης της κερδοφορίας του παραγωγικού τομέα μια μείωση των περιθωρίων κέρδους των τραπεζών. Αντιθέτως, η αύξηση του πληθωρισμού αυξάνει το ρίσκο, και συνακόλουθα το τραπεζικό περιθώριο κέρδους (Saunders and Schumacher, 2000):

$$\Delta \ln \chi = \eta_{xp} \Delta \ln P - \eta_{xR} R \quad (63)$$

Το πρωτογενές έλλειμμα του Δημοσίου ως ποσοστό του ΑΕΠ ($B_{\%Y}$) ανέρχεται σε:

$$B_{\%Y} = \frac{P_g G}{PY} - (t_{ssw} + t_{ssf})s - t_{nos}(1-s) - t_v - t_d(1-t_v) - t_o \quad (64)$$

όπου P_g είναι ο αποπληθωριστής των δημόσιων δαπανών,

s είναι το μερίδιο της εργασίας στο προϊόν υπολογισμένο χωρίς τις εργοδοτικές εισφορές,

t_o ο τεκμαρτός συντελεστής των λοιπών φόρων (φόροι επί της περιουσίας, ειδικό φόροι, έκτακτες εισφορές κ.λπ.).

Οι πρωτογενείς δημόσιες δαπάνες (G) υπακούν σε κάποιον θεσμικά καθορισμένο κανόνα (για παράδειγμα, να είναι μεσοπρόθεσμα σταθερές ως ποσοστό του ΑΕΠ ή να οδηγούν σε μηδενικό έλλειμμα).

Το πρωτογενές έλλειμμα χρηματοδοτείται με δανεισμό, έτσι ώστε το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ ($D_{pub\%Y}$) ανέρχεται σε:

$$D_{pub\%Y} = B_{\%Y} + (1+r)D_{pub\%Y(-1)} - H_{\%Y} \quad (65)$$

όπου $D_{pub\%Y(-1)}$ είναι το δημόσιο χρέος του προηγούμενου έτους και $H_{\%Y}$ τα έσοδα από ιδιωτικοποιήσεις (αμφότερα τα μεγέθη ως ποσοστά του ΑΕΠ). Το χρέος του Δημοσίου ισούται με τα ομόλογα που έχει εκδώσει.

Σε συνθήκες ισορροπίας θα ισχύει:

$$rD_{pub} = -B \quad (66)$$

δηλαδή το πρωτογενές πλεόνασμα του Δημοσίου θα καλύπτει τους τόκους του δημόσιου χρέους (όπου D_{pub} το συνολικό δημόσιο χρέος).

Η αύξηση της αξίας των κρατικών ομολόγων που βρίσκονται στην κατοχή των νοικοκυριών και δεν έχει προέλθει από τους τόκους αλλά από αγορές ή πωλήσεις τίτλων ($D_{pd}^D - D_{pd-1}$) είναι συνάρτηση της αποταμιευτικής ικανότητας των νοικοκυριών που έχουν εισοδήματα προερχόμενα από το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα:

$$D_{pd}^D - D_{pd-1} = v_{pd} \left((1-t_d)(1-t_{nos})\zeta_{div} \frac{PY - WL(1+t_{ssf}) - \delta K_{-1}}{P_c} \right) \quad (67)$$

Βεβαίως, για να υπάρξει μια τέτοια αύξηση, θα πρέπει να πληρούται η προϋπόθεση να διατίθενται νέοι τίτλοι του Δημοσίου αξίας υψηλότερης από την αξία που προσδιορίζει η Σχέση (67).

Μια αύξηση των πρωτογενών δαπανών (ΔG), εάν μεν χρηματοδοτείται από πρωτογενή έσοδα, δεν θα μεταβάλλει την αξία των κρατικών ομολόγων που βρίσκονται στην κατοχή των νοικοκυριών· εάν όμως χρηματοδοτηθεί με δανεισμό, έστω εν μέρει, θα προκαλέσει μέσω της διάθεσης ομολόγων αύξηση του εσωτερικού δημόσιου δανεισμού που βρίσκεται στην κατοχή των επιχειρήσεων, των νοικοκυριών ($D_{pd}^D - D_{pd-1}$), καθώς και του εξωτερικού δημόσιου δανεισμού.

Η μεταβολή του καθαρού ιδιωτικού χρέους των νοικοκυριών η οποία δεν προέρχεται από τους τόκους, δηλαδή η ποσότητα $D_{pr}^D - D_{pr-1}$, εξαρτάται: πρώτον, από τη διαφορά των πραγματικών αποδοχών των εργαζομένων από τον μισθό αναφοράς, διότι οι μισθωτοί δανείζονται επιδιώκοντας να προσεγγίσουν το καταναλωτικό επίπεδο στο οποίο αποβλέπουν (βλ. αναλυτικά στην Υποενότητα 5.1.1 τις Εξισώσεις [4] και [5]) (Barba and Pivetti, 2009)· δεύτερον, από την αποταμιευτική ικανότητα των νοικοκυριών που έχουν εισοδήματα προερχόμενα

από το καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα, διότι αυτή αυξάνει τις καταθέσεις. Θα ισχύει επομένως:

$$D_{pr}^D - D_{pr-1} = v_{wpr}L(a_{\pi}\pi + (1 - a_{\pi})\omega_{lag} - (w - p_c)_{ps}) - (1 - \eta_f - v_{pd}) \left((1 - t_d)(1 - t_{nos})\zeta_{div} \frac{PY - WL(1 + t_{ssf}) - \delta P_K K_{-1}}{P_c} \right) \quad (68)$$

Η δυναμική του ιδιωτικού εσωτερικού χρέους περιγράφεται από τη σχέση:

$$D_{pr} = (D_{pr}^D - D_{pr-1}) + (1 + r)D_{pr-1} \quad (69)$$

7. Η εσωτερική υποτίμηση

7.1 Η εσωτερική υποτίμηση στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας

Στο πλαίσιο του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας, η περιγραφή της διαδικασίας προσαρμογής της οικονομίας ύστερα από μια εξωτερική διαταραχή διευκολύνεται από την κατάστροψη ενός απλού συστήματος εξισώσεων το οποίο περιλαμβάνει όλα τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας (βλ. Ενότητα 5): οι μεν ονομαστικοί μισθοί διαμορφώνονται μέσω διαπραγμάτευσης υπό συνθήκες συσχετισμού δυνάμεων στην αγορά εργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων και των εργαζομένων, οι δε τιμές σχηματίζονται από τις επιχειρήσεις σε συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού και ανοιχτής οικονομίας. Το σύστημα εξισώσεων ολοκληρώνεται με μια εξίσωση για τη ζήτηση η οποία περιλαμβάνει εκτός από την εσωτερική ζήτηση –που καθορίζεται από τις συνθήκες αναφερόμενες μεταβλητές– και την εξωτερική ζήτηση ως συνάρτηση της ανταγωνιστικότητας τιμής. Προκειμένου το παράδειγμα που ακολουθεί να διατηρήσει έναν ελάχιστο βαθμό απλότητας, κάνουμε αφαίρεση των επιπτώσεων του δημόσιου και του ιδιωτικού δανεισμού.

$$(w-p_c)_{ws}=\pi+a_n n \quad (70)$$

$$p=(1-\lambda_d)p_m+\lambda_d(w-\pi+t) \quad (71)$$

$$p_c=\mu p_m+(1-\mu)p \quad (72)$$

$$p_m=\lambda_m p^*+(1-\lambda_m)p \quad (73)$$

$$D=D_{(cgyy^*)}+\gamma(p^*-p) \quad (74)$$

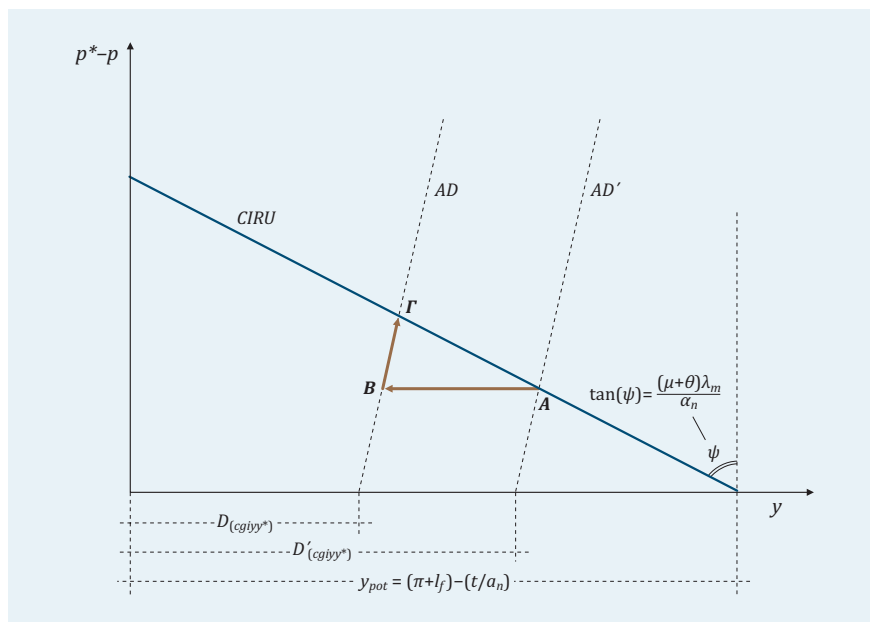
$$y=(\pi+l_f)+n \quad (75)$$

όπου w είναι ο ονομαστικός μισθός,
 D η συνολική ζήτηση και $D_{(cgyy^*)}$ η συνιστώσα της ζήτησης που δεν εξαρτάται
 από την ανταγωνιστικότητα τιμής,
 n το ποσοστό απασχόλησης (δηλαδή οι απασχολούμενοι ως ποσοστό του εργα-
 τικού δυναμικού, $n \approx -U$ όπου U το ποσοστό ανεργίας),
 y το προϊόν,
 l_f το εργατικό δυναμικό,
 π η παραγωγικότητα της εργασίας,
 t το σύνολο των φόρων (εισφορές εργοδοτών και εργαζομένων στα ασφαλιστι-
 κά ταμεία ως ποσοστιαία προσαύξηση επί του καθαρού μισθού και έμμεσοι φό-
 ροι ως ποσοστιαία προσαύξηση επί της τιμής εγχώριου παραγωγού),
 μ η διείσδυση των εισαγωγών,
 p_c ο δείκτης τιμών καταναλωτή,
 p^* οι τιμές στις ανταγωνίστριες χώρες,
 p οι τιμές των εγχώριων προϊόντων,
 p^*-p η ανταγωνιστικότητα τιμής,
 p_m οι τιμές των εισαγωγών,
 λ_m ο συντελεστής προσαρμογής των εισαγωγών στον ανταγωνισμό
 και λ_d ο συντελεστής προσαρμογής των εγχώριων παραγωγών στις τιμές των
 ανταγωνιστριών χωρών.

Για την ανάλυση της εσωτερικής υποτίμησης καταστρώνουμε, με βάση το
 παραπάνω υπόδειγμα, το Διάγραμμα 18.

Στον οριζόντιο άξονα θέτουμε το προϊόν (y) και στον κατακόρυφο την αντα-
 γωνιστικότητα τιμής (p^*-p). Η καμπύλη της ζήτησης είναι η AD' (Εξίσωση [74]),
 που δείχνει ότι για υψηλότερη ανταγωνιστικότητα τιμής επιτυγχάνουμε υψηλό-
 τερο επίπεδο παραγωγής. Η προσαρμογή του όγκου του προϊόντος στη ζήτηση
 πραγματοποιείται στη βραχυχρόνια διάρκεια, επομένως η οικονομία βρίσκεται
 διαρκώς επάνω στην καμπύλη της ζήτησης. Αντιθέτως, οι τιμές και οι μισθοί
 παραμένουν αμετάβλητα στη βραχυπρόθεσμη διάρκεια και μεταβάλλονται με-
 σοπρόθεσμα. Η καμπύλη της ζήτησης μετατοπίζεται προς τα αριστερά (-) όταν
 μειώνονται οι συνιστώσες της εσωτερικής ζήτησης, δηλαδή υπό την επίδραση
 όλων των παραγόντων που μειώνουν την επένδυση πάγιου κεφαλαίου, την ιδιω-

Διάγραμμα 18: Η εσωτερική υποτίμηση στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας

τική κατανάλωση και τις δημόσιες δαπάνες. Τέτοιοι παράγοντες είναι η κερδοφορία (+), το επιτόκιο (-), το ύψος του εισοδήματος της προηγούμενης περιόδου (+), η άμεση και η έμμεση φορολογία (-), καθώς και οι κρατικές δαπάνες (+). Η καμπύλη της ζήτησης μετατοπίζεται επίσης προς τα αριστερά όταν επιδεινώνονται η γεωγραφική κατανομή των εξαγωγών, η ζήτηση στις χώρες προορισμού των εξαγωγών και ο λόγος των εισοδηματικών ελαστικοτήτων (σ_x/σ_m), δηλαδή η διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα (διεθνής κλαδική εξειδίκευση, ποιότητα των προϊόντων κ.λπ.).

Η γραμμή με το όνομα *CIRU* δείχνει ότι σε συνθήκες πραγματικής ανατίμησης (δηλαδή χαμηλής ανταγωνιστικότητας τιμής p^*-p) μπορούμε να επιτύχουμε υψηλότερο προϊόν διατηρώντας σταθερό τον πληθωρισμό (διότι με υψηλότερες εγχώριες τιμές διατίθεται για την αγορά των εισαγομένων ένα μικρότερο ποσοστό του ΑΕΠ, αυξάνεται έτσι το προϊόν που μπορεί να διανεμηθεί μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων και καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις τους, με αποτέλεσμα να μην αναπτύσσεται η σπείρα τιμών και μισθών). Κάθε σημείο της καμπύλης *CIRU* είναι η ισορροπία στην οποία τείνει η οικονομία για δεδομένο επίπεδο ζήτησης. Έτσι, μεσοπρόθεσμα η οικονομία ισορροπεί στο σημείο τομής

της καμπύλης της ζήτησης AD' και της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού $CIRU$. Στην περίπτωση μιας εξωτερικής διαταραχής (για παράδειγμα, περιστολή δαπανών του Δημοσίου), η οικονομία, η οποία υποθέτουμε ότι βρίσκεται αρχικά στο σημείο Α (χαμηλότερης ανταγωνιστικότητας τιμής, υψηλότερου επιπέδου παραγωγής και χαμηλότερου ποσοστού ανεργίας), μετά την προσαρμογή στο σοκ θα βρεθεί στο σημείο Γ (υψηλότερης ανταγωνιστικότητας, χαμηλότερου επιπέδου παραγωγής και υψηλότερου ποσοστού ανεργίας). Με βάση το παραπάνω σχήμα μπορούμε να περιγράψουμε την προσαρμογή της οικονομίας στο σοκ που διαλέξαμε ως παράδειγμα με τον ακόλουθο τρόπο:

Έστω ότι κατά τη χρονική στιγμή $t = 0$ η οικονομία βρίσκεται στο σημείο Α, δηλαδή επί της καμπύλης της ζήτησης AD' όπου η ζήτηση είναι υψηλότερη. Σε αυτό το επίπεδο ζήτησης και παραγωγής, ο πληθωρισμός είναι σταθερός (εφόσον η οικονομία βρίσκεται επί της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού $CIRU$), η ανταγωνιστικότητα είναι μειωμένη και το ποσοστό ανεργίας σχετικά χαμηλό. Μια μείωση της ζήτησης που επέρχεται μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής μετατοπίζει την καμπύλη της ζήτησης προς τα αριστερά (από τη θέση AD' στην AD) και η οικονομία μεταβαίνει από το σημείο Α στο σημείο Β στη βραχυπρόθεσμη διάρκεια, χωρίς αλλαγή των τιμών και των μισθών (καθώς η παραγωγή προσαρμόζεται στη ζήτηση στη βραχυχρόνια διάρκεια, ενώ οι μισθοί και οι τιμές στη μεσοπρόθεσμη). Στο σημείο Β το επίπεδο παραγωγής είναι χαμηλότερο, και αυτό οδηγεί σε μείωση της απασχόλησης και σε αύξηση της ανεργίας στη βραχυπρόθεσμη διάρκεια. Στο σημείο Β η αυξημένη ανεργία αποδυναμώνει τη διαπραγματευτική θέση των εργατικών συνδικάτων και των μισθωτών γενικότερα και οδηγεί σε χαμηλότερους ονομαστικούς μισθούς. Οι επιχειρήσεις αντιδρούν στη μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας με μείωση των τιμών τους. Βεβαίως, η μείωση των τιμών δεν μετακυλιέται ολόκληρη στις τιμές, γιατί οι επιχειρήσεις αυξάνουν και τα περιθώρια κέρδους τους, αλλά σε κάθε περίπτωση εγκαθίσταται μια φθίνουσα διαδοχή τιμών-μισθών. Επειδή οι εγχώριες τιμές μειώνονται έναντι των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων, αυξάνεται σταδιακά η ανταγωνιστικότητα τιμής, επομένως και η εξωτερική ζήτηση, και μαζί με αυτήν η συνολική ζήτηση. Ως αποτέλεσμα, η οικονομία, που βρίσκεται πάντοτε επάνω στην καμπύλη της ζήτησης, εν προκειμένω στην AD , διολισθαίνει κατά μήκος της από το σημείο Β στο σημείο Γ, που είναι ένα σημείο συμβατών απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των μισθωτών (δηλαδή σταθερού πληθωρισμού) στο οποίο παύει η διαδικασία

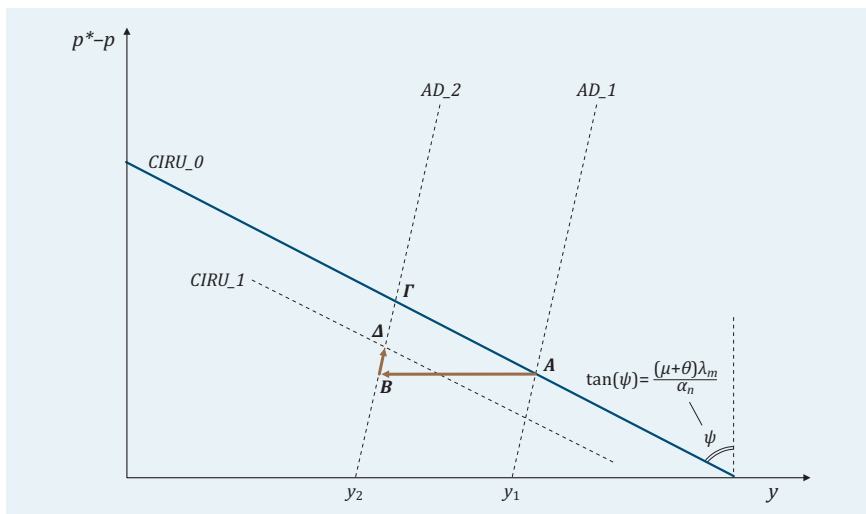
της προσαρμογής. Στο τέλος αυτών των εξελίξεων, δηλαδή στο σημείο Γ, έχουμε σταθερό πληθωρισμό, χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής και υψηλότερο ποσοστό ανεργίας, χαμηλότερο μοναδιαίο κόστος εργασίας και μικρότερο εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ, χαμηλότερες εγχώριες τιμές και αυξημένη ανταγωνιστικότητα τιμής, μείωση του εξωτερικού ελλείμματος αγαθών και υπηρεσιών και αύξηση των περιθωρίων κέρδους.

Στο παραπάνω σχήμα, είναι προφανής η σημασία της ταχύτητας με την οποία η οικονομία μετατοπίζεται από το σημείο Β στο σημείο Γ, δηλαδή η ταχύτητα της προσαρμογής. Με άλλα λόγια, έχει μεγάλη πρακτική σημασία αν το *pairu* (το οποίο στο παράδειγμά μας είναι το σημείο Γ) είναι ισχυρός ή αδύναμος ελκυστής. Στο πλαίσιο του νέου κείνσιανού υποδείγματος, δηλαδή του υποδείγματος σταθερής ισορροπίας, το *pairu* έχει θεωρηθεί ισχυρός ελκυστής. Όπως σημείωνε ο Nickell: «*Η ανεργία θα τείνει να ελκύεται από τις μεταβλητές που δημιουργούν αυτόνομες αυξήσεις μισθών και τιμών. Φυσικά, αυτός ο ελκυστής μπορεί να είναι ασθενής, ιδιαίτερα αν οι διαταραχές είναι μεγάλες και η εμμονή της ανεργίας έντονη. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο ελκυστής θα είναι εκεί*» (Nickell, 1998). Παρ' όλα αυτά, οι αναλύσεις του νέου κείνσιανού υποδείγματος που ακολούθησαν βασίστηκαν στην ιδέα ότι το *pairu* είναι ένας ισχυρός ελκυστής. Οι κριτικές αναλύσεις στο εσωτερικό του ίδιου υποδείγματος πολλαπλασιάστηκαν κυρίως μετά το 2004, καθώς γινόταν περισσότερο εμφανής η αδυναμία προσαρμογής των χωρών της ευρωζώνης, δηλαδή η διάψευση της θεωρίας ότι θα έπρεπε να παρατηρηθεί στο πλαίσιο της λειτουργίας της ONE σύγκλιση στους ρυθμούς πληθωρισμού και στις πραγματικές συναλλαγματικές ισοτιμίες των χωρών της ζώνης του ευρώ.

7.2 Η δυναμική της εσωτερικής υποτίμησης στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας

Έστω ότι η οικονομία βρίσκεται αρχικά στο σημείο Α, δηλαδή επί της καμπύλης της ζήτησης AD_1 , όπου η ζήτηση ανέρχεται σε y_1 , και ότι επέρχεται μείωση της ζήτησης μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής (μείωση της κρατικής δαπάνης G , για παράδειγμα, μέσω μείωσης των μισθών των δημόσιων υπαλλήλων). Αυτό μετατοπίζει την καμπύλη της ζήτησης προς τα αριστερά, από τη θέση AD_1 στη θέση AD_2 (Διάγραμμα 19). Επίσης, έστω ότι το επιτόκιο είναι εξωγενώς δεδο-

Διάγραμμα 19: Η εσωτερική υποτίμηση στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας

μένο και βρισκόμαστε σε καθεστώς κοινού νομίσματος ή σταθερής ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας.

Προκειμένου το παράδειγμα που ακολουθεί να διατηρήσει έναν ελάχιστο βαθμό απλότητας, πρώτον, κάνουμε αφαίρεση της επίπτωσης που έχει στην ιδιωτική κατανάλωση η κατοχή κρατικών ομολόγων από τα νοικοκυριά και, δεύτερον, διατηρούμε για τον ιδιωτικό δανεισμό μόνο την επίπτωση Fisher.

Με αυτά τα δεδομένα, το σύστημα βρίσκεται σε καθεστώς εσωτερικής υποτίμησης και θα αντιδράσει στην αρχική μείωση της ζήτησης ΔG με τον τρόπο που περιγράφεται παρακάτω.

7.2.1 Βραχυχρόνια διάρκεια: μεταβολές με σταθερούς μισθούς και τιμές

I. **Πραγματοποιείται προσαρμογή της παραγωγής** στη ζήτηση, καθώς ισχύει $Y=C+I+G+(X-M)$. Η προσαρμογή πραγματοποιείται στη βραχυχρόνια διάρκεια. Η οικονομία μεταβαίνει από το σημείο A στο σημείο B χωρίς αλλαγή της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας, των μισθών ή των τιμών. Στο σημείο B το επίπεδο παραγωγής είναι χαμηλότερο από ό,τι στο σημείο A.

II. **Μειώνεται ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού**, επειδή εξ' ορισμού ισχύει $Q = \frac{Y}{Y_{FC}}$. Το μεν προϊόν (Y) μειώνεται, ενώ το προϊόν σε συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Y_{FC}) παραμένει αμετάβλητο.

III. **Μειώνεται η παραγωγικότητα της εργασίας**, επειδή η κυκλική συνιστώσα της εξαρτάται από τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού: $\pi = \pi_{FC} + b_q q \Rightarrow \Delta\pi = b_q \Delta q$.

IV. **Μειώνεται η απασχόληση** ($\Delta l = (1 - b_q) \Delta y$) υποθέτοντας, με βάση την άμεση εμπειρική παρατήρηση, ότι $b_q < 1$, οπότε η μείωση της παραγωγής επιτυγχάνεται εν μέρει με μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας και εν μέρει με μείωση της απασχόλησης.²¹ Ως αποτέλεσμα, **αυξάνεται το ποσοστό ανεργίας** ($U = 1 - L/L_f$) (το εργατικό δυναμικό, χάριν απλοποίησης, θεωρείται σταθερό). Η μείωση της απασχόλησης επιφέρει μια επιπλέον μείωση της συνολικής ζήτησης εξαιτίας της απώλειας εισοδήματος των ανέργων.

V. Στο νέο, χαμηλότερο, επίπεδο χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού ($\Delta Q < 0$) και της απασχόλησης ($\Delta L < 0$) **μειώνεται η απόδοση του πάγιου κεφαλαίου** $R = (1 - t_{nos}) \left(\frac{Q^b \pi_{FC} - (W/P)(1 + t_{ssf})}{(P_K/P)(K/L)} - \delta \right)$, καθώς στη βραχυχρόνια διάρκεια όλα τα άλλα μεγέθη που υπεισέρχονται στον υπολογισμό της απόδοσής του παραμένουν σταθερά.

Με αυτές τις αλλαγές ολοκληρώνεται η βραχυχρόνια διάρκεια και **αρχίζει η μεσοπρόθεσμη προσαρμογή της οικονομίας**. Στο τέλος της βραχυχρόνιας διάρκειας έχουμε μείωση του όγκου της παραγωγής, του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, της παραγωγικότητας της εργασίας, της απασχόλησης και της κερδοφορίας. Αντιθέτως, έχουμε αύξηση του ποσοστού ανεργίας.

7.2.2 Μεσοπρόθεσμη διάρκεια: προσαρμογή των μισθών και των τιμών

VI. Στο νέο επίπεδο της μειωμένης ζήτησης και παραγωγής, στο οποίο ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, η παραγωγικότητα της εργασίας, η απασχόληση και η απόδοση πάγιου κεφαλαίου είναι μειωμένα, **αρχίζει η προσαρμογή των μισθών**. Κατά την πρώτη περίοδο της μεσοπρόθεσμης διάρκειας, η μεν μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας προκαλεί μείωση του *επιδιωκόμενου μισθού* ($a_\pi \pi + (1 - a_\pi) \omega_{lag}$), ο οποίος όμως παραμένει σε κάποιο βαθμό προσδεδεμένος στην υψηλότερη αγοραστική δύναμη των μισθών προηγούμενων ετών (ω_{lag}), η δε αύξηση του ποσοστού ανεργίας (ισοδύναμα, η μει-

21. Στην αντίθετη περίπτωση θα έπρεπε, όταν μειώνονται η ζήτηση και η παραγωγή, δηλαδή σε συνθήκες ύφεσης, τα στατιστικά στοιχεία να καταγράφουν αυξήσεις ή στασιμότητα της απασχόλησης, κάτι που δεν συμβαίνει ποτέ.

ωση του ποσοστού απασχόλησης n) αποδυναμώνει τη διαπραγματευτική θέση των μισθωτών, οι οποίοι επιτυγχάνουν χαμηλότερους ονομαστικούς μισθούς:

$$(w - p_c)_{ws} = a_\pi \pi + (1 - a_\pi) \omega_{lag} + a_n n + t_{ssw} + Z_{w0}$$

Με άλλα λόγια, στο σημείο Β, όπου ο επιδιωκόμενος μισθός και το ποσοστό απασχόλησης είναι χαμηλότερα, οι μισθωτοί μπορούν να επιτύχουν ονομαστικούς μισθούς που αντιστοιχούν σε χαμηλότερους πραγματικούς μισθούς (με δεδομένες τις ισχύουσες τιμές κατά την περίοδο της διαπραγμάτευσης).

VII. Κατά τη μετάβαση της οικονομίας από το σημείο Α στο σημείο Β, **επέρχεται μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας**. Η μεταβολή του μοναδιαίου κόστους εργασίας ισούται προς:

$$\Delta(w - \pi) = a_n \Delta n - (1 - a_\pi) \Delta \pi$$

και, για να είναι αρνητική, θα πρέπει να ισχύει $\Delta l < \frac{(1 - a_\pi)}{a_n} \Delta \pi$, θα πρέπει δηλαδή η μείωση της παραγωγής που προηγήθηκε της προσαρμογής των μισθών (μετάβαση από το σημείο Α στο σημείο Β στη βραχυχρόνια διάρκεια) να έχει προκαλέσει μείωση της απασχόλησης, με άλλα λόγια αύξηση στο ποσοστό ανεργίας και μείωση στον ονομαστικό μισθό σε τέτοιο μέγεθος, ώστε να υπερκαλύπτει την αρνητική επίπτωση της μείωσης της παραγωγής στην παραγωγικότητα. Με απλούστερο τρόπο, η επίπτωση της ύφεσης στους μισθούς πρέπει να είναι μεγαλύτερη από την επίπτωση στην παραγωγικότητα της εργασίας, αλλιώς το μοναδιαίο κόστος εργασίας δεν θα μειωθεί. Σε μια οικονομία αυτοματοποιημένων μονάδων παραγωγής, όπου είναι υψηλό το ποσοστό των απασχολούμενων που δεν μεταβάλλεται με τον όγκο παραγωγής, η μείωση του όγκου της παραγωγής προκαλεί μεγάλη μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας και ελάχιστη της απασχόλησης. Το ίδιο θα συμβεί και σε μια οικονομία στην οποία η ανεργία δεν έχει μεγάλη επίπτωση στον μέσο ονομαστικό μισθό εξαιτίας των θεσμών της αγοράς εργασίας. Στην περίπτωση αυτή, το μοναδιαίο κόστος εργασίας θα παρέμενε σταθερό ή θα αυξανόταν. Εντούτοις, υποθέτουμε εδώ ότι ούτε οι τεχνολογίες παραγωγής έχουν φτάσει σε τόσο υψηλό σημείο αυτοματοποίησης ούτε οι θεσμοί της αγοράς εργασίας προσφέρουν απόλυτη προστασία στους εργαζομένους· επομένως, η πτώση της παραγωγής θα συνοδεύεται από μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας δεν είναι προφανής και εξαρτάται από τις τιμές των παραμέτρων a_n , a_π , b_q . Για ορισμένες τιμές των παραμέτρων, η επίπτωση της ύφεσης στην παραγωγι-

κότητα θα είναι τόσο μεγάλη, ώστε θα υπερκαλύψει τη μείωση των ονομαστικών μισθών. Σε μια τέτοια περίπτωση, το μοναδιαίο κόστος εργασίας δεν θα μειωθεί και η διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης θα έχει ακυρωθεί. Στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας θεωρείται βέβαιη, επειδή $a_\pi = 1$ (βλ. Ενότητα 3).

VIII. Οι επιχειρήσεις αντιδρούν στη μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας με **μείωση των τιμών** τους κατά:

$$\Delta p = \lambda_d \{ a_n \Delta n - (1 - a_\pi) \Delta \pi + c_q \Delta q \}$$

όπου $c_q \Delta q < 0$ είναι η μείωση του περιθωρίου κέρδους που οφείλεται στο γεγονός ότι στο υψηλότερο επίπεδο αργούντος παραγωγικού δυναμικού έχει αποδυναμωθεί η ισχύς των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων, με αποτέλεσμα να έχουν μικρότερη δυνατότητα να αυξήσουν τις τιμές τους.

IX. Μετά τη μείωση των τιμών των εγχώριων παραγωγών (p), μειώνεται και ο δείκτης τιμών καταναλωτή (p_c) κατά την αναλογία $(1 - \mu)$ στην οποία εισέρχονται στην ιδιωτική κατανάλωση τα εγχώρια προϊόντα ($p_c = \mu p_m + (1 - \mu)p + t_v$). Με αμετάβλητες τις τιμές των εισαγωγών και τους έμμεσους φόρους, ο δείκτης τιμών καταναλωτή μειώνεται, επομένως, λιγότερο από όσο οι εγχώριες τιμές εξαιτίας της συμμετοχής των εισαγόμενων προϊόντων στην εγχώρια δαπάνη (παράμετρος μ).

X. Προκύπτει έτσι **μείωση των πραγματικών μισθών**. Η συνολική μείωση του μέσου πραγματικού μισθού, όπως αυτός διαμορφώνεται μετά τη μείωση των τιμών, αναλύεται σε τρεις όρους: Ο πρώτος είναι η *μείωση* του μισθού που ανάγεται στη μείωση της κυκλικής συνιστώσας της παραγωγικότητας και στην αύξηση του ποσοστού ανεργίας· ο δεύτερος είναι η *μείωση* του μισθού που οφείλεται στην πραγματική υποτίμηση, δηλαδή στα ακριβότερα εισαγόμενα προϊόντα τα οποία συμμετέχουν στην ιδιωτική κατανάλωση· και ο τρίτος είναι η *αύξηση* του μισθού που προέρχεται από το γεγονός ότι με αυξημένο αργούν παραγωγικό δυναμικό μειώνεται η ισχύς των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων, επομένως και οι τιμές.

XI. Εφόσον το σημείο Β βρίσκεται εκτός της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού, που είναι ο γεωμετρικός τόπος όλων των σημείων μακροχρόνιας ισορροπίας στα οποία καθίστανται συμβατές οι απαιτήσεις των επιχειρήσεων με αυτές των μισθωτών, οι δύο πλευρές συνεχίζουν να μειώνουν τις τιμές και τους

μισθούς. Εγκαθίσταται έτσι μια **καθοδική σπείρα μισθών και τιμών**. Επειδή οι εγχώριες τιμές μειώνονται διαρκώς έναντι των τιμών των εισαγόμενων προϊόντων (που υποθέτουμε ότι παραμένουν σταθερές), αυξάνεται σταδιακά η ανταγωνιστικότητα τιμής. Ως αποτέλεσμα της πραγματικής υποτίμησης, αυξάνονται οι εξαγωγές, ενώ οι εισαγωγές μειώνονται, επειδή υπάρχει, πρώτον, μειωμένη εσωτερική ζήτηση και, δεύτερον, αυξημένη ανταγωνιστικότητα τιμής. Αυξάνεται έτσι η εξωτερική ζήτηση και, θεωρώντας όλους τους άλλους παράγοντες σταθερούς, μειώνεται η ανεργία. Την αύξηση της ζήτησης την αναχαιτίζει ως έναν βαθμό η επίπτωση Fisher, η οποία αυξάνει το ιδιωτικό χρέος και μειώνει με αυτό τον τρόπο την ιδιωτική κατανάλωση. Τα χρεωμένα νοικοκυριά επιδιώκουν την αποπληρωμή των δανείων τους. Η διαδικασία αυτή, της αλληλεπίδρασης του εξωτερικού εμπορίου με τη σπείρα μισθών και τιμών, οδηγεί, *ceteris paribus*, σε μακροχρόνια ισορροπία: η οικονομία διολισθαίνει κατά μήκος της γραμμής *BΓ* (Διάγραμμα 18), καθώς αυξάνεται σταδιακά η εξωτερική ζήτηση, και μαζί με αυτήν η συνολική ζήτηση, έως ότου ισορροπήσει στο σημείο *Γ* επί της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού *CIRU*. Εάν θεωρήσουμε ότι η επίπτωση της συσσώρευσης κεφαλαίου είναι ουδέτερη, τότε η παραγωγή αυξάνεται εξαιτίας της ανόδου της εξωτερικής ζήτησης, η παραγωγικότητα αυξάνεται και η ανεργία υποχωρεί. Στο τέλος της προσαρμογής, ο διάυλος της ανταγωνιστικότητας τιμής έχει οδηγήσει την οικονομία στο μακροχρόνιο σημείο ισορροπίας της (σημείο *Γ*). Έως το σημείο αυτό, οι παραπάνω εξελίξεις αναφέρονται τόσο στο υπόδειγμα σταθερής όσο και στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας. Η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο υποδειγμάτων αρχίζει από το σημείο αυτό.

7.2.3 Μεσοπρόθεσμη διάρκεια: συσσώρευση κεφαλαίου και υστέρηση

XII. Όταν το σύστημα βρίσκεται ακόμη στο σημείο *B*, **παρεμβαίνουν οι παράγοντες της υστέρησης**, δηλαδή δημιουργούνται συνθήκες ανισορροπίας και ύπαρξης διαδοχικών σημείων μεσοπρόθεσμης ισορροπίας. Οι παράγοντες αυτοί είναι, αφενός, η συσσώρευση κεφαλαίου και, αφετέρου, η εξάρτηση του πραγματικού μισθού αναφοράς από μισθούς παρελθόντων ετών.

XIII. Οι μειώσεις του πραγματικού μισθού και της απασχόλησης συρρικνώνουν το διαθέσιμο πραγματικό εισόδημα των νοικοκυριών που προέρχεται από εργασία: $\left[(1 - t_d) \left[\frac{WL}{P_c} (1 - t_{ssw}) \right] \right]$, όπου t_d είναι ο τεκμαρτός συντελεστής των άμεσων φόρων. Επειδή η ροπή προς κατανάλωση των νοικοκυριών των μισθω-

τών είναι υψηλή, θα υπάρξει, θεωρώντας τους άλλους παράγοντες σταθερούς, μια ισχυρή μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης.

XIV. Το διαθέσιμο πραγματικό εισόδημα των νοικοκυριών που προέρχεται από διανεμόμενα κέρδη ανέρχεται σε:

$$(1 - t_d) \zeta_{div} (1 - t_{nos}) \left\{ (REER)^{\mu_{lm}} \left(\frac{1}{1 + t_v} \right) Y - (1 + t_{ssf}) \left(\frac{W}{P_c} \right) L - \delta \left(\frac{P_K}{P_c} \right) K_{-1} \right\}$$

και μειώνεται μεν εξαιτίας της μείωσης του προϊόντος (Y) και της πραγματικής υποτίμησης ($REER$), που καθιστά ακριβότερα τα εισαγόμενα προϊόντα, αυξάνεται δε εξαιτίας της μείωσης του μέσου πραγματικού μισθού $\left(\frac{W}{P_c} \right)$ και της απασχόλησης (L). Αποδεικνύεται αλγεβρικά ότι, εάν ισχύουν οι εξισώσεις του υποδείγματος ασταθούς ισορροπίας που εκτέθηκαν στην Ενότητα 6, το διαθέσιμο πραγματικό εισόδημα των νοικοκυριών από διανεμόμενα κέρδη μειώνεται, εκτός εάν έχει υπάρξει μια μεγάλη, εξωγενώς καθοριζόμενη (για παράδειγμα, με κεντρική πολιτική απόφαση) μείωση των ονομαστικών μισθών. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, ενώ θα αυξηθούν τα εισοδήματα από κέρδη, θα μειωθούν τα εισοδήματα από εργασία, τα οποία παρουσιάζουν υψηλότερη ροπή προς κατανάλωση. Συνεπώς, πρέπει να αναμένουμε μια μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης και από τα νοικοκυριά των οποίων τα κυριότερα εισοδήματα προέρχονται από τη διανομή κερδών.

XV. Εάν στις παραπάνω μειώσεις του διαθέσιμου εισοδήματος από εργασία και από κέρδη προσθέσουμε και την επίπτωση Fisher, δηλαδή την αύξηση της πραγματικής αξίας του ιδιωτικού χρέους (D_{pr}/P_c),²² συγκεντρώνονται οι προϋποθέσεις για μια σημαντική **μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης, της συνολικής ζήτησης, και συνακόλουθα της παραγωγής και του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού**. Η αρχική μείωση της παραγωγής δημιουργεί, επομένως, στη μεσοπρόθεσμη διάρκεια διαδοχικούς κύκλους περαιτέρω μείωσης της παραγωγής μέσω του διαύλου της ιδιωτικής κατανάλωσης. Βεβαίως, κατά την ίδια περίοδο αυξάνονται οι καθαρές εξαγωγές, εξαιτίας της μείωσης των εγχώριων τιμών και του εγχώριου εισοδήματος. Σε πολλές μικρές χώρες, από τις οποίες όμως εξαιρείται η Ελλάδα, το άνοιγμα της οικονομίας (δηλαδή το άθροισμα εξαγωγών και εισαγωγών ως ποσοστό του ΑΕΠ) είναι πολύ

22. Για λόγους απλοποίησης, στο παραπάνω παράδειγμα χρησιμοποιούμε ως μοναδική επίπτωση του δανεισμού την επίπτωση Fisher.

μεγάλο, με αποτέλεσμα η αύξηση της εξωτερικής ζήτησης να υπερκαλύπτει τη μείωση της εσωτερικής ζήτησης. Στις χώρες αυτές, η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης έχει αυξημένες πιθανότητες επιτυχίας.

XVI. Κατά την πρώτη περίοδο της μεσοπρόθεσμης διάρκειας, μετά την πρώτη μείωση των μισθών και των τιμών, αλλά και του επιπέδου παραγωγής, της απασχόλησης και του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού, η **απόδοση πάγιου κεφαλαίου** $R = (1 - t_{nos}) \left(\frac{Q^b \Pi_{FC} - (W/P)(1 + t_{ssf})}{(P_K/P)(K/L)} - \delta \right)$ **έχει πιθανότητα μειωθεί.** Αυτό συμβαίνει επειδή, πρώτον, υπήρξε μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Q), δεύτερον, επήλθε αύξηση της έντασης κεφαλαίου (K/L) και, τρίτον, σημειώθηκε αύξηση των τιμών αντικατάστασης του μηχανολογικού εξοπλισμού (P_K) έναντι των τιμών των εγχώριων παραγωγών (P) λόγω της πραγματικής υποτίμησης (υποθέτοντας ότι ο μηχανολογικός εξοπλισμός είναι σε σημαντικό βαθμό εισαγόμενος).²³ Βεβαίως, η απόδοση κεφαλαίου αυξάνεται όταν μειώνεται ο πραγματικός μισθός υπολογισμένος ως κόστος (W/P). Η απόδοση κεφαλαίου ενδέχεται να παρουσιάζει αύξηση υπό τον όρο ότι η μείωση του πραγματικού μισθού είναι τόσο μεγάλη, ώστε να υπερβαίνει την αρνητική επίπτωση που έχουν όλοι οι άλλοι παράγοντες επί της κερδοφορίας. Το αν θα συμβεί ή δεν θα συμβεί κάτι τέτοιο εξαρτάται από τις παραμέτρους των εξισώσεων.²⁴

XVII. Η μείωση της κερδοφορίας και η αύξηση του αργούτος παραγωγικού δυναμικού οδηγούν σε **μείωση της επένδυσης πάγιου κεφαλαίου.** Ακριβέστερα, επιβραδύνουν τη συσσώρευση, αφού ισχύει:

23. Επομένως, θα ισχύει: $\frac{P}{P_K} = \left(\frac{P}{P^*} \right)^{\lambda_K} = (REER)^{\lambda_K}$.

24. Πιο συγκεκριμένα, από τις εξισώσεις του υποδείγματος ασταθούς ισορροπίας παίρνουμε:

$R = \left\{ (1 - t_{nos}) \frac{Y_{FC}}{K} \right\} \left\{ Q (REER)^{\lambda_K} \right\} \left(1 - \frac{(REER)^{\theta \lambda_m}}{Z_{f0} Q^{c_q}} \right)$. Εντός της πρώτης αγκύλης εμφανίζονται οι μεταβλητές που παραμένουν σταθερές σε αυτή τη φάση, εντός της δεύτερης αγκύλης φαίνονται οι μεταβλητές που έχουν μειωθεί, δηλαδή ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού (Q) και η πραγματική σταθμισμένη συναλλαγματική ισοτιμία ($REER$), και εντός της παρένθεσης φαίνεται η ποσότητα $1 - \frac{(REER)^{\theta \lambda_m}}{Z_{f0} Q^{c_q}}$, της οποίας το πρόσημο μεταβολής εξαρτάται από το μέγεθος των παραμέτρων θ , λ_m και c_q . Επομένως, η μείωση ή η αύξηση της κερδοφορίας εξαρτάται από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας.

$$\frac{I}{K_{-1}} = \eta_R R - \eta_{ruser} r_{user} + \eta_{yy} q$$

όπου $\frac{I}{K_{-1}}$ είναι ο ρυθμός συσσώρευσης πάγιου κεφαλαίου. Βεβαίως, εάν δεν έχει επέλθει μείωση της απόδοσης του πάγιου κεφαλαίου, ενδέχεται να υπάρξει αύξηση της επένδυσης ικανή να υπερκαλύψει τη μείωση της ιδιωτικής κατανάλωσης, με αποτέλεσμα η συνολική ζήτηση να αυξηθεί και να προκαλέσει αύξηση του όγκου της παραγωγής (Bhaduri and Marglin, 1990). Σε μια τέτοια περίπτωση, η διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης ενδέχεται να μην παρεμποδιστεί από τη διαδικασία της συσσώρευσης κεφαλαίου. Στη συνέχεια του παραδείγματος θα θεωρήσουμε ότι η απόδοση του πάγιου κεφαλαίου μειώνεται.

XVIII. Η μείωση της επένδυσης και της ιδιωτικής κατανάλωσης οδηγούν σε **περαιτέρω μείωση του επιπέδου της ζήτησης και της παραγωγής**.

XIX. Η συσσώρευση κεφαλαίου έχει δύο επιπτώσεις: Πρώτον, στον βαθμό που μειώνει τις επενδύσεις επέκτασης της παραγωγής επί της υπάρχουσας τεχνολογικής βάσης, συρρικνώνει το παραγωγικό δυναμικό, αυξάνει, *ceteris paribus*, τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού²⁵ και ενισχύει την ολιγοπωλιακή ισχύ των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων. Δεύτερον, στον βαθμό που μειώνει τις επενδύσεις εκσυγχρονισμού και δεν μετατρέπει την τεχνολογική βάση της παραγωγής, οδηγεί σε στασιμότητα της παραγωγικότητας της εργασίας, διότι δεν μεταφέρονται μέσα στις παραγωγικές διαδικασίες τα αποτελέσματα της τεχνολογικής προόδου (υποκατάσταση εργασίας από μηχανικές λειτουργίες). Η συνηθέστερη περίπτωση είναι μεικτή, με την έννοια ότι **η αποεπένδυση έχει τα εξής αποτελέσματα**: μειώνει το παραγωγικό δυναμικό (y_{FC}) και τη μη κυκλική συνιστώσα της παραγωγικότητας της εργασίας $\bar{\pi} = \bar{\pi}_0 + b(k - I_{FC})$. Τέλει, επομένως, να αυξήσει το ποσοστό ανεργίας στο οποίο καθίστανται συμβατές οι ανταγωνιστικές απαιτήσεις των εργαζομένων και των επιχειρήσεων, δηλαδή το *naïgu*.

7.2.4 Τα σωρευτικά αποτελέσματα της αποεπένδυσης

XX. Τα αποτελέσματα αυτά εγκαινιάζουν έναν νέο κύκλο φθίνουσας συσσώρευσης κεφαλαίου. Εγκαθίσταται έτσι μια διαδικασία διαδοχικών κυμάτων συρρίκνωσης της παραγωγής, των επενδύσεων, της ιδιωτικής κατανάλωσης

25. Υπό τον όρο ότι η επέκταση του παραγωγικού δυναμικού υπερβαίνει την αύξηση της παραγωγής που προηγήθηκε της επένδυσης και εν μέρει την προκάλεσε.

και της συσσώρευσης πάγιου κεφαλαίου. Τα αποτελέσματα της συσσώρευσης κεφαλαίου τείνουν να ανατρέψουν –και υπό συγκεκριμένες συνθήκες πράγματι ανατρέπουν– τη δυναμική της προσαρμογής μέσω των εξαγωγών. Με άλλα λόγια, αναχαιτίζουν την προσαρμογή της οικονομίας, δηλαδή την πορεία της προς το *pairu*, και **διατηρούν το επίπεδο της ζήτησης και της παραγωγής χαμηλότερα από αυτό που αντιστοιχεί στη μακροχρόνια ισορροπία** (επομένως διατηρούν το ποσοστό ανεργίας σε υψηλό επίπεδο).²⁶ Η επίπτωση της συσσώρευσης στην απόκλιση της μεσοπρόθεσμης από τη μακροπρόθεσμη ισορροπία φαίνεται στην παρακάτω σχέση:

$$y_{ciru}^{het} - y_{ciru} = b(k - I_{FC}) + \left(b_q - \frac{c_q}{a_n} \right) q - \left(\frac{1 - a_\pi}{a_n} \right) (\omega_{lag} - \pi)$$

XXI. **Η φθίνουσα συσσώρευση κεφαλαίου έχει σωρευτικό χαρακτήρα** (Setterfield, 1998· Kaldor, 1986 [1982]· Boyer and Petit, 1991), με την έννοια ότι τα αποτελέσματά της αποτελούν την αφετηρία για μια νέα περίοδο μείωσης της παραγωγής, της παραγωγικότητας, της απασχόλησης και των επενδύσεων. Στην περίπτωση κατά την οποία θα υπήρχαν ενδογενώς καθοριζόμενα επιτόκια (για παράδειγμα, με βάση τον κανόνα του Taylor ή κάποιον παρεμφερή), η πτώση τους θα λειτουργούσε ευνοϊκά για τις επενδύσεις και την ιδιωτική κατανάλωση και θα μπορούσε να διαρρήξει τη δυναμική της αυτοσυντηρούμενης ύφεσης. Για εξωγενώς καθοριζόμενα επιτόκια, **τα όρια στα οποία μπορεί να προσκρούσει η διαδικασία** αυτή ενδέχεται να είναι η μαζική ανεργία, η φτώχεια και η καταστροφή ενός μεγάλου τμήματος του παραγωγικού δυναμικού.

XXII. Επομένως, **η ταχεία ή βραδεία προσαρμογή της οικονομίας, ώστε να ισορροπήσει τελικά σε ένα σημείο μακροχρόνιας ισορροπίας (*pairu*), εξαρτάται από τη σχετική ισχύ των δύο ανταγωνιστικών διαδικασιών** που είναι, αφενός, η ανάκαμψη της οικονομίας χάρη στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας τιμής και στην αύξηση των καθαρών εξαγωγών και, αφετέρου, η φθίνουσα συσσώρευση κεφαλαίου. Ανάλογα με τις παραμέτρους των εξισώσεων (δηλαδή τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος, των θεσμών των αγορών προϊόντων και της αγοράς εργασίας), η οικονομία μπορεί να ακολουθήσει μια ταχεία προσαρμογή, όπως αυτή που προβλέπεται από το νέο

26. Την ύπαρξη μιας τέτοιας διαδικασίας υστέρησης ανιχνεύει σε ορισμένες χώρες ο Amable (2011) κατά τη διάρκεια της «μεγάλης ύφεσης» των ετών 2008-2011.

κείνσιανό υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας. Υπάρχουν, όμως, και τα ενδεχόμενα η προσαρμογή να είναι εξαιρετικά βραδεία (μερική υστέρηση) ή και να μην πραγματοποιηθεί, καθώς η οικονομία θα παρασύρεται στο μονοπάτι που χαράσσουν οι εξωτερικές διαταραχές του συστήματος.

XXIII. Στη σχετική ισχύ των δύο διαδικασιών, της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας τιμής και της φθίνουσας συσσώρευσης κεφαλαίου, σημαντικό ρόλο αναλαμβάνει **το πραγματικό επιτόκιο**, του οποίου η μείωση επιδρά θετικά στον ρυθμό συσσώρευσης πάγιου κεφαλαίου, αυξάνει την κατανάλωση και τη ρευστότητα των επιχειρήσεων.

7.2.5 Διαρθρωτικές μετατοπίσεις

XXIV. Ενώ στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας η καμπύλη σταθερού πληθωρισμού *CIRU* δεν μετατοπίζεται εξαιτίας μεταβολών της ζήτησης, στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας η μείωση της ζήτησης που επιτυγχάνεται χάρη στη δημοσιονομική πολιτική μειώνει τον βαθμό χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και μέσω αυτού προκαλεί τη **μετατόπιση της καμπύλης *CIRU* προς τα αριστερά** (υπό την προϋπόθεση ότι η μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης έχει προκαλέσει μια μείωση της κυκλικής συνιστώσας της παραγωγικότητας που υπερτερεί της μείωσης της ισχύος των επιχειρήσεων στις αγορές προϊόντων).²⁷ Η μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού μετά την αρχική επίπτωση που έχει στη θέση της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, μειώνει τις επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου, σύμφωνα με τη σχέση $\frac{I}{K_{-1}} = \eta_R R - \eta_{ruser} r_{user} + \eta_{yy} q$, και αυτές με τη σειρά τους την υποκατάσταση εργασίας από μηχανικές λειτουργίες ($b(k - I_{FC})$). Μετατοπίζει έτσι ακόμη περισσότερο την καμπύλη προς τα αριστερά. Ως συνέπεια των παραπάνω, ενώ στο υπόδειγμα σταθερής ισορροπίας η οικονομία μετατοπίζεται από το σημείο Β στο Γ (Διάγραμμα 18), που είναι ένα σημείο συμβατών απαιτήσεων των επιχειρήσεων και των μισθωτών (δηλαδή ένα σημείο σταθερού πληθωρισμού, εφόσον βρίσκεται επί της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού *CIRU*), στο υπόδειγμα ασταθούς ισορροπίας η οικονομία μετατοπίζεται από το σημείο Β στο σημείο Δ (Διάγραμμα 19).

27. Ταυτόχρονα, επιδείνωση αποτελεί η αύξηση της διείσδυσης των εισαγωγών, επειδή αυξάνονται η ζήτηση και η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία.

XXV. Στο τέλος αυτών των εξελίξεων, δηλαδή είτε στο σημείο Γ είτε στο σημείο Δ, η απόσταση της οικονομίας από την καμπύλη ισοσκελισμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών είναι μειωμένη έναντι της αντίστοιχης του σημείου Α. Εντούτοις, στο σημείο Δ η βελτίωση του εξωτερικού ισοζυγίου είναι μικρότερη, διότι η πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία είναι υψηλότερη (η ανταγωνιστικότητα τιμής χαμηλότερη).

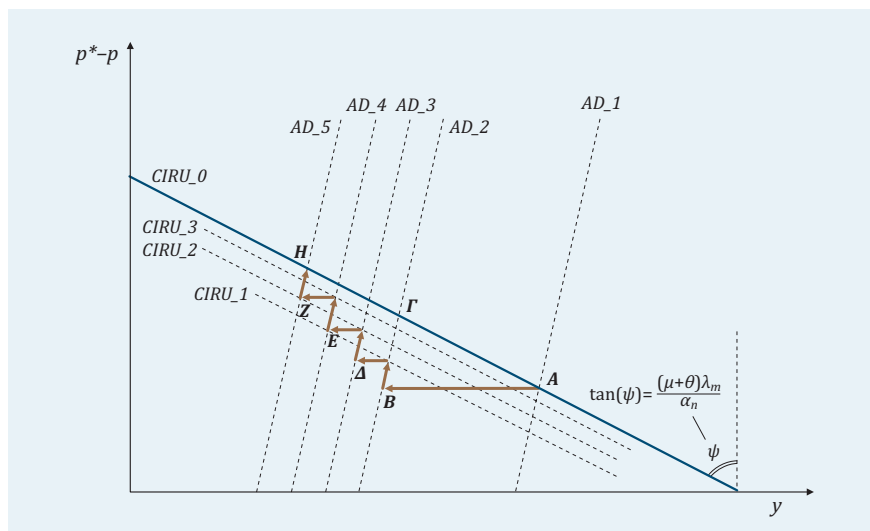
XXVI. Βεβαίως, αυτά ισχύουν εφόσον η μετατόπιση της καμπύλης *CIRU* είναι σχετικά μικρή. Για κατάλληλες τιμές των παραμέτρων η μετατόπιση της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού ενδέχεται να αντισταθμίσει πλήρως τη μετατόπιση της καμπύλης *AD*, με την έννοια ότι θα διέλθει από το σημείο Β. Σε μια τέτοια περίπτωση, η οικονομία θα παραμείνει στο σημείο Β μόνο με τις αρνητικές επιπτώσεις από τη μείωση της ζήτησης (χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής, παραγωγικότητας, απασχόλησης και κερδοφορίας), χωρίς να υπάρξει έναρξη της διαδικασίας προσαρμογής της ανταγωνιστικότητας τιμής.

XXVII. Στις μετατοπίσεις αυτές της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού συμμετέχει και η αύξηση της διείσδυσης των εισαγωγών που προέρχεται από την παραμονή της οικονομίας κάτωθεν της καμπύλης *CIRU*, δηλαδή σε περιοχή πραγματικής ανατίμησης: η μετατόπιση που προκαλείται έτσι είναι μια αριστερόστροφη περιστροφή της καμπύλης σταθερού πληθωρισμού (βλ. Διάγραμμα 19, αύξηση της γωνίας ψ). Όπως προκύπτει από την Εξίσωση (42): $\mu = m - y = (\sigma_m - 1)y - \lambda_m \varepsilon_m e_{reer}$, το μέγεθος μιας τέτοιας μετατόπισης εξαρτάται από τις τιμές των παραμέτρων σ_m , λ_m , ε_m , δηλαδή από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του παραγωγικού συστήματος.

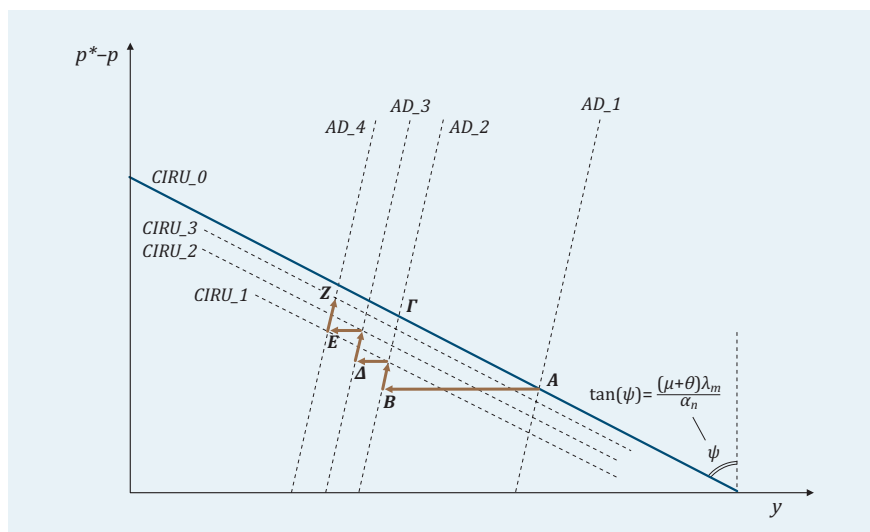
XXVIII. Με αυτά τα δεδομένα, η κίνηση της οικονομίας μπορεί να έχει τη μορφή που φαίνεται στα Διαγράμματα 20 και 21.

Στο Διάγραμμα 20 φαίνεται η κίνηση της οικονομίας στην οποία τελικώς επικρατούν οι δυνάμεις επαναφοράς στη μακροχρόνια καμπύλη ισορροπίας (μερική υστέρηση), ενώ στο Διάγραμμα 21 η περίπτωση κατά την οποία το *pairu* εμφανίζεται ως ένας αδύναμος ελκυστής και η συσσώρευση κεφαλαίου δημιουργεί σημεία *μεσοπρόθεσμης* ισορροπίας που τοποθετούνται μακριά από την καμπύλη *μακροπρόθεσμης* ισορροπίας, έτσι ώστε τελικώς να μην επικρατήσουν οι δυνάμεις επαναφοράς του συστήματος. Η οικονομία ακολουθεί την πορεία που χάρασσουν οι εξωτερικές διαταραχές που δέχεται.

Διάγραμμα 20: Μερική υστέρηση

Διάγραμμα 21: Πλήρης υστέρηση

Βεβαίως, στην πραγματικότητα η κίνηση από το σημείο A στο Z είναι ομαλή, καθώς οι διαδικασίες της προσαρμογής και της συσσώρευσης πραγματοποιούνται ταυτοχρόνως και το σύστημα δεν αναμένει να ολοκληρωθεί κάθε αύξηση της ζήτησης προτού αντιδράσει, αλλά τίθεται αμέσως σε κίνηση.

Βιβλιογραφία

- Abraham, F. (1996). "Regional adjustment and wage flexibility in the European Union", *Regional Science and Urban Economics*, 26 (1), pp. 51-75.
- Agell, J. and Bennmarker, H. (2007). "Wage incentives and wage rigidity: A representative view from within", *Labour Economics*, 14 (3), pp. 347-369.
- Aglietta, M. (1997). *Macro-économie internationale*, Paris: Montchrestien.
- Ahearne, A. and Pisany-Ferry, J. (2006). "The euro: Only for the agile", *The Bruegel Policy Brief Series*, 2006/1.
- Akerlof, G. (1982). "Labor contracts as partial gift exchange", *The Quarterly Journal of Economics*, 97 (4), pp. 543-569.
- Akerlof, G., Dickens, W.T. and Perry, G.L. (1996). "The macroeconomics of low inflation", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1996/1.
- Akerlof, G. and Shiller, R. (2009). *Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism*, Princeton: Princeton University Press.
- Akerlof, G. and Yellen, J.L. (1990). "The fair-wage hypothesis and unemployment", *The Quarterly Journal of Economics*, 105 (2), pp. 255-284.
- Allsopp, C. and Vines, D. (1998). "The assessment: Macroeconomic policy after EMU", *Oxford Review of Economic Policy*, 14 (3), pp. 1-32.
- Amable, B. (1990). "Spécialisation internationale et politique industrielle", *La Revue de l'IRE*, 4, pp. 25-48.
- Amable, B. (2011). "Unemployment in the OECD", *Oxford Review of Economic Policy*, 27 (2), pp. 207-220.
- Amable, B. and Verspagen, B. (1995). "The role of technology in market share dynamics", *Applied Economics*, 27, pp. 197-204.
- Angeloni, I., Aucremanne, L., Ehrmann, M., Gali, J., Levin, A. and Smets, F. (2006). "New evidence on inflation persistence and price stickiness in the Euro area:

- Implications for macro modeling”, *Journal of the European Economic Association*, 4 (2-3), pp. 562-574.
- Angeloni, I. and Ehrmann, M. (2004). “Euro area inflation differentials”, Working Paper Series 388, European Central Bank.
- Arestis, P. (1986). “Wages and prices in the UK: The Post Keynesian view”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 8 (3), pp. 339-358.
- Arestis, P. (1992). *The Post-Keynesian Approach to Economics*, Aldershot: Edward Elgar.
- Arestis, P., Baddeley, M. and Sawyer, M. (2007). “The relationship between capital stock, unemployment and wages in nine EMU countries”, *Bulletin of Economic Research*, 59 (2), pp. 125-148.
- Arestis, P. and Mariscal, I.B. (2000). “Capital stock, unemployment and wages in the UK and Germany”, *Scottish Journal of Political Economy*, 47 (5).
- Arestis, P. and Sawyer, M. (2005). “Aggregate demand, conflict and capacity in the inflationary process”, *Cambridge Journal of Economics*, 29 (6), pp. 959-974.
- Argyrou, M.G. and Chortareas, G. (2008). “Current account imbalances and real exchange rate in the Euro area”, *Review of International Economics*, 16 (4), Wiley Blackwell, pp. 747-764.
- Argitis, G. and Dafermos, Y. (2011). “Finance, inflation and employment: A post-Keynesian/Kaleckian analysis”, *Cambridge Journal of Economics*, 35 (6), pp. 1015-1033.
- Artis, M.J. (1998). “The unemployment problem”, *Oxford Review of Economic Policy*, 14 (3), pp. 98-109.
- Baker, D., Glyn, A., Howell, D.R. and Schmitt, J. (2005). “Labor market institutions and unemployment: A critical assessment of the cross-country evidence”, in Howell, D. (ed.), *Fighting Unemployment. The Limits of Free Market Orthodoxy*, Oxford: Oxford University Press.
- Ball, L. (1987). “Externalities from contract length”, *American Economic Review*, 77.
- Ball, L. and Moffitt, R. (2001). “Productivity growth and the Phillips Curve”, Working Paper Series 8421, National Bureau of Economic Research.
- Ball, L. and Romer, D. (1991). “Sticky prices as coordination failure”, *The American Economic Review*, 8 (3), pp. 539-552.

- Barba, A. and Pivetti, M. (2009). "Rising household debt: Its causes and macroeconomic implications – a long-period analysis", *Cambridge Journal of Economics*, 33 (1), pp. 113-137.
- Bassanini, A. and Duval, R. (2006). "Employment patterns in OECD countries: Reassessing the role of policies and institutions", OECD Social, Employment and Migration Working Papers 35, Paris: OECD.
- Bean, C. (1998). "The interaction of aggregate-demand policies and labour market reform", *Swedish Economic Policy Review*, 5 (2), pp. 353-382.
- Belke, A. and Gros, D. (2007). "Instability of the eurozone? On monetary policy, house prices and labor market reforms", in Tilly, R., Welfens, P.J.J. and Heise, M. (eds), *50 Years of EU Economic Dynamics*, pp. 75-108, Springer.
- Belot, M. and Van Ours, J.C. (2001). "Unemployment and labor market institutions: An empirical analysis", *Journal of the Japanese and International Economies*, 15 (4), pp. 403-418.
- Belot, M. and Van Ours, J.C. (2004). "Does the recent success of some OECD countries in lowering their unemployment rates lie in the clever design of their labor market reforms?", *Oxford Economic Papers*, 56 (4), pp. 621-642.
- Bensidoun, I., Gaulier, G. and Ünal-Kesenci, D. (2001). "The nature of specialization matters for growth: An empirical investigation", Working Paper 13, CEPII Research Center, pp. 1-30.
- Berk, J.M. and Swank, J. (2002). "Regional price adjustment in a monetary union: The case of EMU", Working Paper 2002-077/2, Tinbergen Institute.
- Berthold, N., Fehn, R. and Thode, E. (1999). "Real wage rigidities, fiscal policy and the stability of EMU in the transition phase", Working Paper 1999/83, IMF.
- Bertola, G. (1999). "Labor markets in the EU", Background Paper for EALE, 1999.
- Bertola, G. and Boeri, T. (2002). "EMU labour markets two years on: Microeconomic tensions and institutional evolution", in Buti, M. and Sapir, A. (eds), *EMU and Economic Policy in Europe: The Challenge of the Early Years*, Aldershot: Edward Elgar, pp. 249-280.
- Bewley, T.F. (1998). "Why not cut pay?", *European Economic Review*, 42 (3-5), pp. 459-490.
- Bewley, T.F. (1999). *Why Wages Don't Fall During a Recession*, Cambridge MA: Harvard University Press.

- Bhaduri, A. and Marglin, S. (1990). "Unemployment and the real wage: The economic basis for contesting political ideologies", *Cambridge Journal of Economics*, 14 (4), pp. 375-393.
- Blanchard, O. (1979). "Wage indexing rules and the behaviour of the economy", *Journal of Political Economy*, 87 (4), pp. 798-815.
- Blanchard, O. (1995). "Preface", in Cross, R. (ed.), *The Natural Rate of Unemployment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blanchard, O. (2007a). "A review of Richard Layard, Stephen Nickell, and Richard Jackman's unemployment: Macroeconomic performance and the labour market", *Journal of Economic Literature*, 45 (2), pp. 410-418.
- Blanchard, O. (2007b). "Adjustment within the euro: The difficult case of Portugal", *Portuguese Economic Journal*, 6 (1), pp. 1-21.
- Blanchard, O. and Katz, L.F. (1992). "Regional evolutions", *Brookings Papers on Economic Activity*, 23 (1), pp. 1-76.
- Blanchard, O. and Katz, L.F. (1997). "What we know and do not know about the natural rate of unemployment", *Journal of Economic Perspectives*, 11 (1), pp. 51-72.
- Blanchard, O. and Katz, L.F. (1999). "Wage dynamics: Reconciling theory and evidence", *American Economic Review*, 89 (2), pp. 69-74.
- Blanchard, O. and Summers, L. (1986). "Hysteresis and the European unemployment problem", *NBER Macroeconomics Annual*, National Bureau of Economic Research, pp. 15-90.
- Blanchard, O. and Wolfers, J. (2000). "The role of shocks and institutions in the rise of European unemployment: The aggregate evidence", *The Economic Journal*, 110 (462), pp. C1-C33.
- Blecker, R. (1998). "International competitiveness, relative wages and the balance-of-payments constraint", *Journal of Post Keynesian Economics*, 20 (4), pp. 495-526.
- Boeri, T., Layard, R. and Nickell, S. (2000). "Welfare-to-work and the fight against long-term unemployment", Report to prime ministers Blair and D'Alema for the Lisbon European Council, 23 and 24 March.
- Booth, A. (1995). *The Economics of the Trade Union*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Boyer, R. and Petit, P. (1991). "Technical change, cumulative causation and growth", in OECD, *Technology and Productivity: The Challenge for Economic Policy*, Paris: OECD.
- Braunerhjelm, P., Faini, R., Norman, V.D., Ruane, F. and Seabright, P. (2000). "Integration and the regions of Europe: How the right policies can prevent polarization", *Monitoring European Integration*, 10, Centre for Economic Policy Research.
- Britto, G. and McCombie, J. (2009). "Thirlwall's law and the long-term equilibrium growth rate: An application to Brazil", *Journal of Post Keynesian Economics*, 32 (1), pp. 115-136.
- Calmfors, L. (1998). "Monetary union and precautionary labour market reform", Seminar Paper 659, Institute for International Economics Studies, Stockholm University.
- Calmfors, L. (2001a). "Unemployment, labour market reform and monetary union", *Journal of Labor Economics*, 19 (2), pp. 265-289.
- Calmfors, L. (2001b). "Wages and wage-bargaining institutions in the EMU: A survey of the issues", *Empirica*, 28 (4), pp. 325-351.
- Calmfors, L., Booth, A., Burda, M., Checci, M., Naylor, R. and Visser, J. (2001). "The future of collective bargaining in Europe", in Boeri, T., Brugiavini, A. and Calmfors, L. (eds), *The Role of Unions in the Twenty-First Century*, Oxford: Oxford University Press.
- Calmfors, L. and Driffil, J. (1988). "Bargaining structure, corporatism and macroeconomic performance", *Economic Policy*, 3 (6), pp. 13-61.
- Calmfors, L. and Holmlund, B. (2000). "Unemployment and economic growth: A partial survey", *Swedish Economic Policy Review*, 7 (1), pp. 107-153.
- Campolmi, A. and Faia, E. (2006). "Cyclical inflation divergence and different labor market institutions in the EMU", Working Paper Series 619, European Central Bank.
- Carlin, W., Glyn, A. and Van Reenen, J. (2001). "Export market performance of OECD countries: An empirical examination of the role of cost competitiveness", *Economic Journal*, 111 (468), pp. 128-162.
- Carlin, W. and Soskice, D. (1990). *Macroeconomics and the Wage Bargaining: A Modern Approach to Employment, Inflation and Exchange Rate*, Oxford: Oxford University Press.

- Carlin, W. and Soskice, D. (2006). *Macroeconomics: Imperfections, Institutions and Policies*, Oxford: Oxford University Press.
- Cassetti, M. (2003). "Bargaining power, effective demand and technical progress: A Kaleckian model of growth", *Cambridge Journal of Economics*, 27 (3), pp. 449-464.
- Cecchetti, S.G. and Debelle, G. (2006). "Has the inflation process changed?", *Economic Policy*, 21 (46), pp. 311-352.
- Clower, R. (1965). "The Keynesian counter-revolution: A theoretical approach", in Hahn, F.H. and Brechling, F.P.R. (eds), *The Theory of Interest Rates*, London: Macmillan.
- Coriat, B. (1990). *L'atelier et le robot*, Paris: Christian Bourgois.
- Decressin, J. and Fatás, A. (1995). "Regional labor market dynamics in Europe", *European Economic Review*, 39 (9), pp. 1627-1655.
- De Grauwe, P. (1994). *The Economics of Monetary Integration*, Oxford: Oxford University Press.
- De Grauwe, P. (1996). *International Money*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.
- Deroose, S., Roeger, W. and Langedijk, S. (2004). "Reviewing adjustment dynamics in EMU: From overheating to overcooling", Economic Papers 198, *European Economy*, Directorate-General Economic and Financial Affairs, European Commission.
- Dornbush, R. (1987). "Exchange rates and prices", *American Economic Review*, 77 (1), pp. 93-106.
- Dornbush, R. (1996). "The effectiveness of exchange-rate changes", *Oxford Review of Economic Policy*, 12 (3), pp. 26-38.
- Driver, R. and Muñoz-Bugarin, J. (2010). "Capital investment and unemployment in Europe: Neutrality or not?", *Journal of Macroeconomics*, 32 (1), pp. 492-496.
- Driver, R. and Westaway, P.F. (2004). "Concepts of equilibrium exchange rates", Working Paper 248, Bank of England.
- Dullien, S. and Fritsche, U. (2008). "Does the dispersion of unit labor cost dynamics in the EMU imply long-run divergence?", *International Economics and Economic Policy*, 5 (3), pp. 269-295.

- Dullien, S. and Fritsche, U. (2009). "How bad is divergence in the zone? Lessons from the States and Germany", *Journal of Post Keynesian Economics*, 31 (3), pp. 431-457.
- Dullien, S., Fritsche, U., Groessl, I. and Paetz, M. (2009). "Adjustment in EMU: Is convergence assured?", DEP Discussion Papers, Macroeconomics and Finance Series 7/2009, Department Economics and Politics, Universität Hamburg.
- Duménil, G. and Lévy, D. (1993). *The Economics of the Profit Rate: Competition, Crises, and Historical Tendencies in Capitalism*, Aldershot: Edward Elgar.
- Duménil, G. et Lévy, D. (1996). *La dynamique du capital. Un siècle d'économie américaine*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Dunlop, J. (1938). "The movement of real and money wage rates", *Economic Journal*, 48 (191), pp. 413-434.
- Duval, R. and Elmeskov, J. (2006). "The effects of EMU on structural reforms in labour and product markets", Working Paper Series 596, European Central Bank.
- Eichengreen, B. (1998). "European monetary unification: A tour d'horizon", *Oxford Review of Economic Policy*, 14 (3), pp. 24-40.
- Eisner, R. (1994). "Challenge to the natural rate doctrine", *Journal of Post Keynesian Economics*, 17 (1), pp. 159-161, Fall.
- Eisner, R. (1995). "Our NAIRU limit: The governing myth of economic policy", *The American Prospect*, 21, pp. 58-64, Spring.
- Elmeskov, J., Martin, J. and Scarpetta, S. (1998). "Key lessons for labour market reforms: Evidence from OECD countries' experiences", *Swedish Economic Policy Review*, 5 (2), pp. 205-252.
- European Commission (1997). "Economic Policy in EMU", Part A: "Rules and Adjustment" (Economic Papers 124, November), Part B: "Specific Topics" (Economic Papers 125, November).
- European Commission (1998a). "1998 annual economic report: Growth and employment in the stability-oriented framework of EMU", *European Economy*, 65.
- European Commission (1998b). "Commission's recommendation for the broad guidelines of the economic policies of the Member States and the Community", COM (98) 279 final, May 1998.

- European Commission (2006). "The EU Economy: 2006 Review – Adjustment dynamics in the Euro area: Experiences and challenges", *European Economy*, 6, Directorate-General Economic and Financial Affairs.
- Fagerberg, J. (1988), "International competitiveness", *The Economic Journal*, 98, pp. 355-374.
- Fagerberg, J. (1996). "Technology and competitiveness", *Oxford Review of Economic Policy*, 12 (3), pp. 39-51.
- Faini, R. (1999). "Trade unions and regional development", *European Economic Review*, 43 (2), pp. 457-474.
- Fay, J. and Medoff, J. (1985). "Labor and output over the business cycle: Some direct evidence", *American Economic Review*, 75 (4), pp. 638-655.
- Fertig, M. and Schmidt, C.M. (2002). "Mobility within Europe: What do we (still not) know?", Discussion Paper 447, IZA.
- Fihlo, B. (2002). "The balance of payments constraint: From balanced trade to sustainable debt", CEPA Working Paper 2001/06, Center for Economic Policy Analysis, New York, pp. 1-25.
- Fitoussi, J.-P., Jestaz, D., Phelps, E. and Zoega, G. (2000). "Roots of the recent recoveries: Labor reforms or private sector forces?", *Brookings Papers on Economic Activity*, 31 (1), pp. 237-311.
- Freeman, R. (2005). "Labor market institutions without blinders: The debate over flexibility and labor market performance", NBER Working Paper 11286, National Bureau of Economic Research, Cambridge MA.
- Galbraith, J.K. (1997). "Time to ditch the nairu", *Journal of Economic Perspectives*, 11 (1), pp. 93-108.
- Goodwin, R.M. (1951). "The nonlinear accelerator and the persistence of business cycles", *Econometrica*, 19 (1), pp. 1-17.
- Gordon, R. (1997). "Is there a trade-off between unemployment and productivity growth?", in Snower, D.J. and De la Dehesa, G. (eds), *Unemployment Policy: Government Options for the Labour Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gray, J.A. (1978), "On indexation and contract length", *Journal of Political Economy*, 86 (1), pp. 1-18.
- Gros, D. (2006). "Will EMU survive 2010?", Technical report, Centre for European Policy Studies.

- Gros, D., Mayer, T. and Ubide, A. (2005). "EMU at risk: 7th annual report of the CEPS Macroeconomic Policy Group", *Economic Policy*, CEPS Paperbacks, Centre for European Policy Studies.
- Grubel, H. (2005). "Small country benefits from monetary union", *Journal of Policy Modeling*, 27 (4), pp. 509-523.
- Hall, P. and Soskice, D. (eds) (2001). *Varieties of Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, J. and Roeger, W. (2000), "Estimation of real equilibrium exchange rates", *Economic Papers* 144, Directorate-General Economic and Financial Affairs, European Commission.
- Harrod, R.F. (1951). *The Life of John Maynard Keynes*, New York: Harkourt, Brace.
- Hatsopoulos, G.N., Krugman, P.R., Summers, L.H. (1988). "U.S. competitiveness: Beyond the trade deficit", *Science*, 241 (4863), pp. 299-307, DOI: 10.1126/science.241.4863.299.
- Hein, E. and Stockhammer, E. (2007). "Macroeconomic policy mix, employment and inflation in a Post-Keynesian alternative to the New Consensus Model", Working Paper 110, Vienna University of Economics and B.A.
- Hein, E. and Stockhammer, E. (2010). "Macroeconomic policy mix, employment and inflation in a Post-Keynesian alternative to the New Consensus Model", *Review of Political Economy*, 22 (3), pp. 317-354.
- Hein, E. and Vogel, L. (2008). "Distribution and growth reconsidered: Empirical results for six OECD countries", *Cambridge Journal of Economics*, 32 (3), pp. 479-511.
- Heinemann, E. (1999). *Flexibility of Wage Contracts and Monetary Policy*, Munich: University of Munich.
- Hicks, J.R. (1974). *The Crisis in Keynesian Economics*, Oxford: Basil Blackwell.
- Hicks, J.R. (1975). "What is wrong with monetarism", *Lloyds Bank Review*, 118, pp. 1-13.
- Hoeller, P., Giorno, C. and De la Maisonnette, C. (2002). "Overheating in small Euro area economies: Should fiscal policy react?", Working Paper 323, OECD Economics Department, Paris.
- Hoeller, P., Giorno, C. and De la Maisonnette, C. (2004). "One money, one cycle? Making monetary union a smoother ride", Working Paper 401, OECD Economics Department, Paris.

- Holden, S. (1994). "Wage bargaining and nominal rigidities", *European Economic Review*, 38 (5), pp. 1021-1039.
- Holden, S. (2001). "Monetary policy and nominal rigidities under low inflation", CESifo Working Paper 481, Munich.
- Holden, S. (2004). "Wage formation under low inflation", CESifo Working Paper 1252, Munich.
- Holden, S. and Wulfsberg, F. (2005). "Downward nominal wage rigidity in the OECD", *Memorandum*, 10, Department of Economics, University of Oslo.
- Howell, D., Baker, D., Glyn, A. and Schmitt, J. (2007). "Are protective labor market institutions at the root of unemployment? A critical review of the evidence", *Capitalism and Society*, 2 (1), Article 1.
- IMF (1999). "Chronic unemployment in the Euro area: Causes and cures", *World Economic Outlook*, ch. IV.
- IMF (2003). "Unemployment and labour market institutions: Why reforms pay off", *World Economic Outlook*, ch. IV.
- Jonung, L. and Sjöholm, F. (1999). "Should Finland and Sweden form a monetary union?", *World Economy*, 22 (5), pp. 683-700.
- Kahneman, D., Knetsch, J.L. and Thaler, R. (1986a). "Fairness as a constraint on profit seeking: Entitlements in the market", *American Economic Review*, 76, pp. 728-741.
- Kahneman, D., Knetsch, J.L. and Thaler, R. (1986b). "Fairness and the assumptions of economics", *Journal of Business*, 59 (4), part 2, pp. S285-S300.
- Kaldor, N. (1957). "A model of economic growth", *The Economic Journal*, 67 (268), pp. 591-624.
- Kaldor, N. (1961). "Capital accumulation and economic growth", in Lutz, F.A. and Hague, D.C. (eds), *The Theory of Capital*, London: Macmillan.
- Kaldor, N. (1972). "The irrelevance of equilibrium economics", *The Economic Journal*, 82 (328), pp. 1237-1255.
- Kaldor, N. (1978a). "Causes of the slow rate of economic growth in the United Kingdom", in *Further Essays on Economic Theory*, London: Duckworth, pp. 100-138.
- Kaldor, N. (1978b). "The effects of devaluation of trade in manufacturers", in *Further Essays on Applied Economics*, London: Duckworth.
- Kaldor, N. (1985). *Economics Without Equilibrium*, Armonk, New York: M.E. Sharpe.

- Kaldor, N. (1986 [1982]). *The Scourge of Monetarism*, Oxford: Oxford University Press.
- Kalecki, M. (1938). "The determinants of distribution of the national income", *Econometrica*, 6 (2), pp. 97-112.
- Kalecki, M. (1952). *Theory of Economic Dynamics*, New York: Augustus M. Kelley.
- Kapadia, S. (2004). "The capital stock and equilibrium unemployment: A new theoretical perspective", Discussion Paper Series 181, Department of Economics, Balliol College, Oxford: Oxford University Press.
- Karanassou, M., Sala, H. and Salvador, P.F. (2008). "Capital accumulation and unemployment: New insights on the Nordic experience", *Cambridge Journal of Economics*, 32 (6), pp. 977-1001.
- Keynes, J.M. (1955). *Η Γενική Θεωρία της Απασχολήσεως, του Τόκου και του Χρήματος*, μτφ. Δ.Ι. Δελιβάνης, Αθήνα: Παπαζήση.
- Keynes, J.M. (1964 [1936]). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, New York: Harvest Book/Harcourt Brace and Company.
- Kriesler, P. and Lavoie, M. (2004). *The New View on Monetary Policy: The New Consensus and its Post-Keynesian Critique*, manuscript.
- Krugman, P. (1987). "Pricing to market when the exchange rate changes", in Arndt, S. and Richardson, D. (eds), *Real-Financial Linkages Among Open Economies*, Cambridge MA: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Lafay, G. (1979). "Stratégies de spécialisation ou division internationale du travail?", in *Économie et Finance Internationales*, Dunod.
- Lafay, G. (1987). "Avantage comparatif et compétitivité", *Économie Prospective Internationale*, 29, 1er trimestre.
- Lafay, G. (1989). *Commerce international: la fin des avantages acquis*, Paris: Economica.
- Lane, P. (2006). "The real effects of EMU", Discussion Paper Series 5536, Centre for Economic Policy Research.
- Lavoie, M. (1992). *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.
- Lavoie, M. (2003). "Real wages and unemployment with effective and notional demand for labor", *Review of Radical Political Economics*, 35 (2), pp. 166-182.
- Layard, R., Nickell, S. and Jackman, R. (1991). *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford: Oxford University Press.

- Leijonhufvud, A. (1967). "Keynes and the Keynesians: A suggested interpretation", *The American Economic Review*, 57 (2), pp. 401-410.
- Lima, G.T. and Meirelles, A.J.A. (2003). "Endogenous banking markup, distributional conflict and capacity utilization", *Metroeconomica*, 54 (2-3), pp. 366-384.
- Lindbeck, A. (1993). *Unemployment and Macroeconomics*, Cambridge MA: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Lindbeck, A. and Snower, D. (1986). "Wage setting, unemployment and insider-outsider relations", *American Economic Review*, 76 (2), pp. 235-239.
- Malinvaud, E. (1977). *The Theory of Unemployment Reconsidered*, Oxford: Basil Blackwell.
- Malley, J. and Moutos, T. (2001). "Capital accumulation and unemployment: A tale of two 'continents'", *Scandinavian Journal of Economics*, 103 (1), pp. 79-99.
- Mankiw, N.G. (2001). "The inexorable and mysterious trade-off between inflation and unemployment", *The Economic Journal*, 111, pp. C45-C61, May.
- Mankiw, N.G. and Ball, L. (2004). "The NAIRU in theory and practice", NBER Working Paper 8940, National Bureau of Economic Research.
- Manning, A. (1992). "Multiple equilibria in the british labour market", *European Economic Review*, 36 (7), pp. 1333-1365.
- Martinez-Mongay, C. and Maza Lasierra, L.A. (2009). "Competitiveness and growth in EMU: The role of the external sector in the adjustment of the Spanish economy", Economic Papers 355, *European Economy*, Directorate-General Economic and Financial Affairs, European Commission.
- Marx, K. (1990 [1867]). *Capital, Volume 1*, London: Penguin Classics.
- Maza, A. (2006). "Wage flexibility and the EMU: A nonparametric and semiparametric analysis for the Spanish case", *Applied Economics Letters*, 13 (11), pp. 733-736.
- Mazier, J., Mathis, J. and Rivaud-Danset, D. (1988). *La compétitivité industrielle*, Paris: Dunod.
- Mazier, J., Oudinet, J. et Saglio, S. (2002). "La flexibilité des prix relatifs et la mobilité du travail en Union monétaire", *Revue de l'OFCE*, 83.
- McCombie, J.S.L. (1993). "Economic growth, trade interlinkages, and the balance of payments constraint", *Journal of Post Keynesian Economics*, 15, pp. 471-505.
- McCombie, J.S.L. (1997). "Empirics of balance-of-payments constrained growth", *Journal of Post Keynesian Economics*, 19 (3), pp. 345-375.

- McCombie, J.S.L. and Thirlwall, A.P. (1994). *Economic Growth and the Balance of Payments Constraint*, New York: St. Martin's Press.
- McCombie, J.S.L. and Thirlwall, A.P. (1997). "The dynamic Harrod foreign trade multiplier and the demand-orientated approach to economic growth: An Evaluation", *International Review of Applied Economics*, 11 (1), pp. 5-26.
- McCombie, J.S.L. and Thirlwall, A.P. (1999). "Growth in an international context: A Post Keynesian view", in Deprez, J. and Harvey, J. (eds), *Foundations of International Economics: Post Keynesian Perspectives*, London: Routledge, pp. 35-90.
- Miaouli, N. (2001). "Employment and capital accumulation in unionised labour markets: Evidence from five South-European countries", *International Review of Applied Economics*, 15 (1), pp. 5-29.
- Mott, T. (1988). "The real wage and the marginal product of labor", Working Paper 12, The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson.
- Naastepad, C.W.M. (2006). "Technology, demand and distribution: A cumulative growth model with an application to the Dutch productivity growth slowdown", *Cambridge Journal of Economics*, 30 (3), pp. 403-434.
- Nickell, S. (1997). "Unemployment and labor market rigidities: Europe versus North America", *Journal of Economic Perspectives*, 11 (3), pp. 55-74.
- Nickell, S. (1998). "Unemployment: Questions and some answers", *Economic Journal*, 108 (448), pp. 802-816.
- Nickell, S. and Layard, R. (1998). "Labour market institutions and economic performance", Discussion Paper 407, Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Sciences.
- Nickell, S., Nunziata, L. and Ochel, W. (2005). "Unemployment in the OECD since the 1960s. What do we know?", *The Economic Journal*, 115 (500), pp. 1-27.
- Nicoletti, G. and Scarpetta, S. (2005). "Product market reforms and employment in OECD countries", Working Papers 472, OECD Economics Department, Paris.
- Obstfeld, M. and Peri, G. (1998). "Regional non-adjustment and fiscal policy", *Economic Policy*, 13 (26), pp. 205-259, April.
- OECD (1994). *The OECD Jobs Study: Evidence and Explanations*, Paris.
- OECD (1998). "The OECD jobs strategy: Progress report on implementation of country-specific recommendations", Working Paper 196, OECD Economics Department, Paris.

- OECD (2000). *EMU: One Year On*, Paris.
- O'Shaughnessy, T. (2011). "Hysteresis in unemployment", *Oxford Review of Economic Policy*, 27 (2), pp. 312-337.
- Palacio-Vera, A., Martínez-Cañete, A.R., De la Cruz, E.M. and Pérez-Soba Aguilar, I. (2006). "Capital stock and unemployment: Searching for the missing link", Working Paper 475, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson.
- Palley, T.I. (1994). "Debt, aggregate demand and the business cycle: An analysis in the spirit of Kaldor and Keynes", *Journal of Post Keynesian Economics*, 16 (3), pp. 371-390.
- Palley, T.I. (2010). "Inside debt and economic growth: A neo-Kaleckian analysis", in Setterfield, M. (ed.), *Handbook of Alternative Theories of Economics Growth*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Patinkin, D. (1987). "Keynes, John Maynard", in Eatwell, J., Milgate, M. and Newman, P. (eds), *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, vol. 3, pp. 19-41, London: Macmillan.
- Perraton, J. (2003). "Balance of payments constrained growth and developing countries: An examination of Thirlwall's hypothesis", *International Review of Applied Economics*, 17 (1), pp. 1-22.
- Phelps, E.S. (1994). *Structural Slumps: The Modern Equilibrium Theory of Unemployment, Interest, and Assets*, Harvard University Press.
- Pissarides, C.A. (1990). *Equilibrium Unemployment Theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Pissarides, C.A. (1997). "The need for labour market flexibility in a European economic and monetary union", *Swedish Economic Policy Review*, 4 (2), pp. 513-545.
- Pissarides, C.A. (2008). "The labour market and the Euro", *Cyprus Economic Policy Review*, 2 (1), pp. 3-9.
- Puhani, A.P. (2001). "Labour mobility: An adjustment mechanism in Euroland? Empirical evidence for Western Germany, France and Italy", *German Economic Review*, 2 (2), pp. 127-140.
- Ricardo, D. (1986 [1821]). *The Principles of Political Economy and Taxation*, London: Everyman's Library.
- Robinson, J. (1949 [1937]). *Introduction to the Theory of Employment*, Macmillan and Co. Ltd.

- Robinson, J. (1962). "Review of H.G. Johnson *Money, Trade and Economic Growth*", *Economic Journal*, 72, pp. 690-692, September.
- Robinson, J. (1970). "Capital theory up-to-date", *The Canadian Journal of Economics*, 3 (2), pp. 309-317.
- Robinson, J. (1975 [1965]), "Solow on the rate of return" in *Collected Economic Papers*, vol. 3, Oxford: Basil Blackwell, p. 42.
- Romer, D. (2000). "Keynesian macroeconomics without the LM Curve", *Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, 14 (2), pp. 149-169.
- Rousseas, S. (1985). "A markup theory of bank loan rates", *Journal of Post Keynesian Economics*, 8 (1), pp. 135-144.
- Rowthorn, R. (1977). "Conflict, inflation and money", *Cambridge Journal of Economics*, 1 (3), pp. 215-239.
- Rowthorn, R. (1980). *Capitalism, Conflict and Inflation*, London: Lawrence and Wishart.
- Rowthorn, R. (1981). "Demand, real wages and economic growth", *Thames Papers in Political Economy*, North East London Polytechnic, London.
- Rowthorn, R. (1995). "Capital formation and unemployment", *Oxford Review of Economic Policy*, 11 (1), pp. 26-39.
- Rowthorn, R. (1999). "Unemployment, capital-labour substitution, and economic growth", IMF Working Paper WP/99/43, Washington DC.
- Saunders, A. and Schumacher, L. (2000). "The determinants of bank interest rate margins: An international study", *Journal of International Money and Finance*, 19 (6), pp. 813-832.
- Sawyer, M. (1997a). "The NAIRU: A critical appraisal", Working Paper 203, The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson.
- Sawyer, M. (1997b). "Aggregate demand, investment and the NAIRU", Working Paper 202, The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson.
- Sawyer, M. (2002). "The NAIRU, aggregate demand and investment", *Metroeconomica*, 53 (1), pp. 66-94.
- Sawyer, M. (2004). "The NAIRU, labor market 'flexibility' and full employment", in Stanford, J. and Vosko, L. (eds), *Challenging the Market: The Struggle to Regulate Work and Income*, Montreal: McGill-Queen's University Press.

- Sawyer, M. (2005). "Towards a simple macroeconomic model incorporating the key heterodox propositions", Working Paper, University of Leeds, October.
- Sawyer, M. (2012). "The Kaleckian analysis of demand-led growth", *Metroeconomica*, 63 (1), pp. 7-28.
- Scarpetta, S. (1996). "Assessing the role of labour market policies and institutional settings on unemployment: A cross-country study", *OECD Economic Studies*, 26.
- Setterfield, M. (1998). "History versus equilibrium: Nicholas Kaldor on historical time and economic theory", *Cambridge Journal of Economics*, 22 (5), pp. 521-537.
- Setterfield, M., Gordon, D. and Osberg, L. (1992). "Searching for a will o' the wisp: An empirical study of NAIRU in Canada", *European Economic Review*, 36 (1), pp. 119-136.
- Skott, P. (2005). "Fairness as a source of hysteresis in employment and relative wages", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 57 (3), pp. 305-331.
- Smith, A. (1986 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London: Penguin Classics.
- Sneessens, H.R. and Drèze, J.H. (1986). "A discussion of Belgian unemployment combining traditional concepts and disequilibrium econometrics", *Economica* (Supplement), 53, pp. S89-S119.
- Snower, D. (1995). "Evaluating unemployment policies: What do the underlying theories tell us?", *Oxford Review of Economic Policy*, 11 (1), pp. 110-135.
- Soltwedel, R., Dohse, D. and Krieger-Boden, C. (1999). "EMU challenges European labor market", IMF Working Papers 131, International Monetary Fund.
- Spilimbergo, A. (1999). "Labor market integration, unemployment and transfers", *Review of International Economics*, 7 (4), pp. 641-650.
- Staiger, D., Stock, J.H. and Watson, M.W. (1997). "The NAIRU, unemployment and monetary policy", *Journal of Economic Perspectives*, 11 (1), pp. 33-49.
- Stavrev, E. (2007). "Growth and inflation dispersions in EMU: Reasons, the role of adjustment channels, and policy implications", IMF Working Paper WP/07/167.
- Stiglitz, J. (1997). "Reflections on the natural rate hypothesis", *Journal of Economic Perspectives*, 11 (1), pp. 3-10.
- Stirati, A. (2001). "Inflation, unemployment and hysteresis: An alternative view", *Review of Political Economy*, 13 (4), pp. 427-451.

- Stockhammer, E. (2004). "Explaining European unemployment: Testing the NAIRU hypothesis and a Keynesian approach", *International Review of Applied Economics*, 18 (1), pp. 1-26.
- Stockhammer, E. (2007). "Wage moderation does not work: Unemployment in Europe", *Review of Radical Political Economics*, 39 (3), pp. 391-397.
- Stockhammer, E. (2008). "Is the NAIRU theory a Monetarist, New Keynesian, Post Keynesian or a Marxist theory?", *Metroeconomica*, 59 (3), pp. 479-510.
- Stockhammer, E. (2011). "Wage norms, capital accumulation and unemployment: A Post Keynesian view", Working Paper 253, Political Economy Research Institute, UMASS.
- Stockhammer, E. and Klär, E. (2011). "Capital accumulation, labour market institutions and unemployment in the medium run", *Cambridge Journal of Economics*, 35 (2), p. 437.
- Stockhammer, E., Onaran, O. and Ederer, S. (2009). "Functional income distribution and aggregate demand in the Euro area", *Cambridge Journal of Economics*, 33 (1), pp. 139-159.
- Storm, S. and Naastepad, C.W.M. (2007). "It is high time to ditch the NAIRU", *Journal of Post Keynesian Economics*, 29 (4), pp. 531-554.
- Taddei, D. et Coriat, B. (1993). *Made in France: l'industrie française dans la compétition mondiale*, Paris: Le Livre de Poche.
- Tarshis, L. (1939). "Changes in real and money wages", *Economic Journal*, 49 (193), pp. 150-154.
- Thirlwall, A.P. (1979). "The balance of payments constraint as an explanation of international growth rate differences", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 128 (791), pp. 45-53.
- Thirlwall, A.P. (1999). "A second edition of Keynes's General Theory", *Journal of Post Keynesian Economics*, 21 (3), pp. 367-386, Spring.
- Van den Noord, P. (2004). "Modelling cyclical divergence in the Euro area: The housing channel", Working Papers 400, OECD Economics Department, Paris.
- Vinals, J. and Jimeno, J.F. (1996). "Monetary union and European unemployment", Discussion Paper Series 1485, Centre for Economic Policy Research.
- Walsh, C.E. (1995). "Central Bank independence and the short-run output-inflation trade-off in the European Community", in Eichengreen, B., Frieden, J. and Von Hagen, J. (eds), *Monetary and Fiscal Policy in an Integrated Europe*, Springer.

- Williamson, J. (1985). "The exchange rate system" (revised), Policy Analyses in *International Economics*, 5, Institute for International Economics, Washington DC.
- Williamson, J. (1993). "Exchange rate management", *The Economic Journal*, 103 (416), pp. 188-197.
- Williamson, J. (2009). "Exchange rate economics", *Open Economies Review*, 20 (1), pp. 123-146.
- Wren-Lewis, S. (2003). "Estimates of equilibrium exchange rates for sterling against the euro", HM Treasury, EMU Study, London.

ΕΘΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
"ΑΝΑΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ"
2007-2013
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ
ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

ISBN: 978-960-9571-26-5